T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İbrahim Halil TUTAR

BOSNA-HERSEK SAVAŞI'NIN TÜRKİYE İSLAMCI BASININDAKİ YANSIMASI (ALTINOLUK, NEHİR, İKTİBAS, DAVA VE DİYANET DERGİLERİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2026

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İbrahim Halil TUTAR

BOSNA-HERSEK SAVAŞI'NIN TÜRKİYE İSLAMCI BASININDAKİ YANSIMASI (ALTINOLUK, NEHİR, İKTİBAS, DAVA VE DİYANET DERGİLERİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel ERGÜÇ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mert Mahir GÖZ

MUŞ – 2026

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Bosna Hersek Savaşı'nın Türkiye İslamcı Basınındaki Yansıması (Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet Dergileri Örneği)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

…./02/2026

İbrahim Halil TUTAR

TEZ KABUL TUTUNAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Veysel ERGÜÇ danışmanlığında, İbrahim Halil TUTAR tarafından hazırlanan bu çalışma 20/01/2026 tarihinde başarıyla gerçekleştirilmiş olup, aşağıdaki jüri tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	:	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU	İmza :	……..……..
Jüri Üyesi	:	Doç. Dr. Veysel ERGÜÇ	İmza :	……..……..
Jüri Üyesi	:	Dr. Öğr. Üyesi Mert Mahir GÖZ	İmza :	……..……..

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
TEŞEKKÜR ..... **V**
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ ..... **VI**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **VII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

DAYTON BARIŞ ANTLAŞMASINA KADAR BOSNA-HERSEK: COĞRAFYA, KİMLİK VE TARİH

1.1. COĞRAFYA **9**
1.2. KİMLİK **10**
1.3. TARİH **11**
1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesinde Bosna-Hersek 11
1.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bosna 12
1.3.3. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Döneminde Bosna 15
1.3.4. Yugoslavya Döneminde Bosna 17
1.3.4.1. Yugoslavya Krallığı Döneminde Bosna 17
1.3.4.2. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Döneminde Bosna 18
1.3.5. Bosna-Hersek Savaşı ve Dayton Barış Antlaşması 21

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK AKIMININ GEÇMİŞİ VE TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK

2.1. İSLAMCILIĞIN KAVRAMSAL KÖKLERİ **26**
2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE İSLAMCILIK **27**
2.3. 1990'LI YILLARA KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE İSLAMCILIK **30**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ İSLAMCI DERGİLER VE BOSNA-HERSEK SAVAŞI: 1992-1995

3.1. ALTINOLUK DERGİSİ **36**
3.1.1. Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı 37
3.2. NEHİR DERGİSİ **46**

3.2.1. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı 47
3.3. İKTİBAS DERGİSİ 55
3.3.1. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı 56
3.4. DAVA DERGİSİ 82
3.4.1. Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı 85
3.5. DİYANET DERGİSİ 104
3.5.1. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı 107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTINOLUK, NEHİR, İKTİBAS, DAVA VE DİYANET DERGİLERİNİN BOSNA-HERSEK SAVAŞI'NA YÖNELİK YAKLAŞIMLARININ MUKAYESELİ ANALİZİ

4.1. İDEOLOJİK YÖNELİMLER VE DÜŞÜNSEL ARKA PLAN 134
4.2. SAVAŞIN ANLAMI: DİNÎ, SİYASİ VE TARİHSEL ÇERÇEVE 136
4.3. DERGİLERDE SÖYLEM VE KULLANILAN DİL 138
4.4. ULUSLARARASI SİSTEM VE BATI ELEŞTİRİSİ 141
4.5. BOŞNAK MÜSLÜMAN KİMLİĞİNİN SUNUMU 143
4.6. ÜMMET BİLİNCİ VE DİNİ SORUMLULUK ANLAYIŞI 146
4.7. TÜRKİYE'NİN TARİHSEL VE MANEVİ SORUMLULUĞU 148
4.8. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE SONUÇ TASAVVURU 151
4.9. DERGİLERİN KENDİ İÇİNDEKİ TUTARLILIK/TUTARSIZLIK 153
4.10. GENEL KARŞILAŞTIRMA VE BÜTÜNCÜL DEĞERLENDİRME 155
SONUÇ 159
KAYNAKÇA 166
EKLER 176

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
BOSNA-HERSEK SAVAŞI'NIN TÜRKİYE İSLAMCI BASININDAKİ YANSIMASI (ALTINOLUK, NEHİR, İKTİBAS, DAVA VE DİYANET DERGİLERİ ÖRNEĞİ)

İbrahim Halil TUTAR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel ERGÜÇ

2026, 204 Sayfa

Bu tez, 1992–1995 yılları arasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığını incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'de yayımlanan İslamcı dergilerde hangi söylemsel çerçevelerle ele alındığını ve bu söylemler aracılığıyla Müslüman kimlik, ümmet bilinci ve sorumluluk anlayışının nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır.

Araştırma, nitel yöntemle yürütülmüş; 1992–1995 yılları arasında yayımlanan Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde Bosna-Hersek Savaşı'nı konu edinen metinler söylem ve içerik analizi çerçevesinde incelenmiştir. Analiz sürecinde dergiler in kullandığı kavramlar, dil ve anlatım biçimleri ile kimlik ve sorumluluk vurguları dikkate alınmıştır.

Bulgular, Bosna-Hersek Savaşı'nın incelenen dergilerde büyük ölçüde Müslüman kimliğe yönelmiş bir varoluş mücadelesi olarak çerçevelendirildiğini göstermektedir. Ortak temalar bulunmakla birlikte, söylemin tonu ve ideolojik yönelimi dergiler arasında farklılaşmaktadır. Bu çalışma, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı dergiler aracılığıyla nasıl bir anlam alanı içinde üretildiğini ortaya koyarak, İslamcı düşünce literatürüne katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek Savaşı, İslamcılık, Ümmet, Kimlik, Basın, İslamcı Dergiler, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava, Diyanet.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE REFLECTION OF THE BOSNIAN WAR IN THE TURKEY'S ISLAMIST PRESS (THE CASE OF ALTINOLUK, NEHIR, IKTIBAS, DAVA AND DIYANET MAGAZINES)

İbrahim Halil TUTAR

Advisor: Associate Prof. Dr. Veysel ERGÜÇ

2026, Page: 204

This thesis examines how the Bosnian War (1992–1995) was interpreted within Türkiye's Islamist intellectual sphere. The main aim of the study is to analyze the discursive frameworks through which the Bosnian War was addressed in Islamist magazines published in Türkiye, and to reveal how notions of Muslim identity, ummah consciousness, and moral responsibility were constructed through these discourses. The study adopts a qualitative research approach and analyzes texts on the Bosnian War published between 1992 and 1995 in the magazines Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava, and Diyanet, using discourse and content analysis. Particular attention is paid to the concepts employed, narrative styles, and emphases on identity and responsibility. The findings indicate that the Bosnian War was largely framed as an existential struggle directed against Muslim identity in the examined magazines. While certain themes were shared, the tone and ideological orientation of the discourse varied among the publications. By focusing on Islamist magazines, this thesis demonstrates how the Bosnian War was discursively constructed in Türkiye's Islamist thought and contributes to the literature on Islamism, media, and identity.

Key Words: Bosnian War, Islamism, Ummah, Identity, Press, Islamist Magazines, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava, Diyanet.

TEŞEKKÜR

Bu tez, yalnızca akademik bir çalışmanın ürünü değil; uzun bir düşünsel arayışın, sabrın, emeğin ve çok sayıda insanın katkısıyla şekillenen ortak bir yolculuğun sonucudur. Bu yolculukta bana rehberlik eden, ufkumu genişleten ve eleştirel düşünme becerimi besleyen kişi ve kurumlara teşekkür etmek benim için bir vefa borcudur.

Öncelikle, tez sürecindeki yönlendirmeleri, eleştirileri, yapıcı katkıları, akademik titizliği ve teşvik edici yaklaşımıyla çalışmanın olgunlaşmasına kıymetli katkıları olan değerli danışmanım **Doç. Dr. Veysel Ergüç**'e içtenlikle teşekkür ederim

Lisansüstü eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim; düşünsel dünyamın şekillenmesinde önemli pay sahibi olan **Prof. Dr. Abdullah Kıran**, **Prof. Dr. Murat Aktaş**, **Prof. Dr. Ercan Çağlayan**, **Doç. Dr. Orhan Keskintaş**, **Dr. Öğr. Üyesi Osman Erdal Şahin** ve **Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Şehitoğlu**'na emekleri ve katkıları için teşekkür ederim. Her biri, bu çalışmaya doğrudan ya da dolaylı biçimde iz bırakmış; akademik yolculuğumda kalıcı etkiler oluşturmuştur. Bu süreçte akademik olduğu kadar insani desteğini de esirgemeyen, dostum **Sidar Ergül**'e ayrıca teşekkür ederim.

En büyük teşekkürü ise, sabrı, anlayışı ve desteğiyle bu sürecin görünmeyen yükünü benimle birlikte taşıyan sevgili eşim **Zeynep Tutar** hak etmektedir. Varlıklarıyla hayatı anlamlı kılan çocuklarım **İclal**, **Said Hamza** ve **Muhammed**, bu çalışmanın arka planındaki en güçlü motivasyon kaynağım olmuştur. Onlara ayırmam gereken zamanlardan feragat etmeme gösterdikleri anlayış, bu tezin sessiz ama en kıymetli katkısıdır.

Son olarak, bu çalışmanın ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı emeği geçen, adını burada anamadığım herkese teşekkür ederim.

Bu tez, dünyanın en büyük adaletsizliğini en küçük bedenleriyle taşıyan, 1992–1995 yılları arasında bütün dünyanın gözü önünde Bosna-Hersek'te ve bu çalışmanın kaleme alındığı dönemde ise Filistin'de katledilen ve savaşın en ağır yükünü taşıyan, adı tarihe çoğu zaman yalnızca bir sayı olarak geçen çocukların hatırasına ithaf edilmiştir.

Muş-2026 **İbrahim Halil TUTAR**

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ANAP : Anavatan Partisi

BKB : Bosna Komünist Birliği

BM : Birleşmiş Milletler

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DAGM : T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

DP : Demokrat Parti

İKT : İslam Konferansı Teşkilatı

MNP : Milli Nizam Partisi

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

MSP : Milli Selamet Partisi

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

RP : Refah Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

YFHC : Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti

YHO : Yugoslavya Halk Ordusu

YY : Yüzyıl

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar 44

Tablo 3.2. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar 53

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar..... 75

Tablo 3.4. Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar 102

Tablo 3.5. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar..... 130

GİRİŞ

1992–1995 yılları arasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı, yalnızca Balkanlar'ın siyasal dengelerini sarsan bölgesel bir çatışma değil, aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin sınırlarını, normlarını ve ahlaki iddialarını görünür kılan kritik bir kırılma anı olmuştur. Avrupa'nın merkezinde, uluslararası toplumun yoğun gözetimi altında gerçekleşen bu savaş, özellikle Boşnak Müslümanlara yönelik sistematik şiddet pratikleri nedeniyle küresel ölçekte derin bir insani ve ahlaki tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Bosna-Hersek Savaşı, uluslararası ilişkiler, tarih ve hukuk literatüründe çoğunlukla etnik çatışma, devlet çözülmesi, milliyetçilik ve insani müdahale tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Buna karşın savaşın farklı toplumsal ve ideolojik bağlamlarda nasıl anlamlandırıldığı, özellikle de kolektif kimlik algıları üzerindeki etkileri görece sınırlı biçimde incelenmiştir. Bu durum, Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnızca yaşanan bir olay olarak değil, farklı düşünce dünyalarında üretilen bir anlam alanı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda Bosna-Hersek Savaşı, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında yalnızca bir dış politika meselesi olarak değil; tarihsel, dini ve kimliksel referanslarla yüklü özel bir anlam çerçevesi içinde de konumlandırılmıştır. Savaş sürecinde Türkiye'de yayımlanan İslamcı dergilerde üretilen söylemler, savaşın seyrine ilişkin değerlendirmeler sunmakla kalmamış; aynı zamanda Müslüman kimliğin nasıl tanımlandığını, "biz" ve "öteki" ayrımının hangi temeller üzerinden kurulduğunu ve kolektif sorumluluk algısının nasıl şekillendiğini de görünür hâle getirmiştir.

1992–1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te yaşanan savaş, Türkiye'deki İslamcı dergiler üzerinden İslamcı düşünce dünyasında yalnızca bölgesel bir çatışma ya da uluslararası bir kriz olarak değil; Müslüman kimliğe yönelmiş tarihsel, ahlaki ve varoluşsal bir saldırı olarak anlamlandırılmıştır. Bu savaş, Soğuk Savaş sonrası dönemde İslam dünyasının maruz kaldığı siyasal ve kültürel kuşatmaların somut bir örneği olarak görülmüş; Batı merkezli uluslararası düzenin Müslümanlara yönelik çifte standartlarının açık bir göstergesi şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda Bosna-Hersek, Türkiye'deki İslamcı çevreler açısından yalnızca coğrafi olarak yakın bir bölge değil, dini, tarihsel ve kültürel bağlarla örülü bir sorumluluk alanı olarak algılanmıştır.

Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında güçlü bir yankı uyandırmasında, Boşnak halkının Müslüman kimliği belirleyici bir unsur olmuştur. Savaş sürecinde yaşanan katliamlar, etnik temizlik politikaları ve kültürel mirasın hedef alınması, çatışmanın salt etnik ya da siyasi bir mücadele olmaktan ziyade Müslüman varlığına yönelmiş bir saldırı olarak okunmasına yol açmıştır. Bu nedenle Bosna-Hersek'te yaşananlar, İslamcı söylemde ümmet bilinci, din kardeşliği, mazlumiyet ve sorumluluk kavramları etrafında ele alınmış; savaş, İslam dünyasının kolektif vicdanını sınayan bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye özelinde ise Bosna-Hersek'e yönelik bu hassasiyet, Osmanlı mirası ve tarihsel süreklilik vurgusuyla güçlenmiştir. Bosna-Hersek'in uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmış olması, bu coğrafyanın Türkiye'deki İslamcı düşüncede tarihsel olarak içkin bir parça olarak algılanmasına neden olmuş; bu durum savaşın yalnızca insani bir kriz değil, aynı zamanda tarihsel sorumluluk ve ahlaki yükümlülük çerçevesinde ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Böylece Bosna-Hersek, İslamcı düşünce dünyasında geçmişle bugün arasında kurulan sembolik bir bağ hâline gelmiştir.

Savaşın Avrupa'nın merkezinde, uluslararası toplumun gözleri önünde gerçekleşmesi ise Batı dünyasına yönelik eleştirel söylemin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa devletlerinin pasif tutumu, İslamcı çevrelerce Müslümanlara yönelik sistematik bir duyarsızlığın göstergesi olarak okunmuştur. Bu durum, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca yerel bir trajedi değil, küresel düzeyde adalet, insan hakları ve güç ilişkileri bağlamında sorgulanan bir vaka hâline getirmiştir.

Sonuç olarak Bosna-Hersek Savaşı, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında Müslüman kimliğin, ümmet bilincinin ve tarihsel sorumluluk anlayışının yeniden güçlü biçimde gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu savaş, İslamcı söylemde yalnızca geçmişin hatırlanmasına değil, güncel siyasal ve ahlaki tutumların yeniden tanımlanmasına da imkân tanımış; Bosna-Hersek'i hem sembolik hem de öğretici bir anlam alanının merkezine yerleştirmiştir.

Bu çalışmanın çıkış noktasını, 1992–1995 yılları arasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığı sorusu oluşturmaktadır. Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnızca uluslararası bir kriz ya da bölgesel

bir çatışma olarak değil, Müslüman kimlik ve ümmet bilinci ekseninde güçlü bir söylemsel karşılık bulması, bu sürecin İslamcı dergilerde hangi kavramsal çerçevelerle ele alındığını sorgulamayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'deki İslamcı yayın organlarının Bosna-Hersek Savaşı'na yüklediği anlamları söylemsel ve ideolojik konumlanışları üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Bosna-Hersek Savaşı, 1992–1995 yılları arasında Türkiye'deki İslamcı dergilerde hangi söylemsel çerçevelerle ele alınmış ve bu savaş İslamcı kimlik algısı içerisinde nasıl konumlandırılmıştır? Bu ana soruya bağlı olarak, dergilerin savaşı bir etnik çatışma ya da jeopolitik kriz olarak mı, yoksa Müslüman kimliğe yönelmiş tarihsel ve varoluşsal bir saldırı olarak mı yorumladıkları incelenmiştir. Ayrıca bu yorumların, dergilerin ideolojik yönelimleri ve kullandıkları dil üzerinden nasıl farklılaştığı araştırmanın alt soruları arasında yer almaktadır.

Bu tezin amacı, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin üretilen söylemleri analiz ederek, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında savaş, kimlik ve aidiyet kavramlarının nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda dergilerin Bosna-Hersek anlatıları üzerinden Müslüman kimliği nasıl tanımladıkları, ümmet bilincini hangi söylemsel araçlarla kurdukları ve Türkiye'ye atfettikleri sorumluluk alanlarını nasıl çerçeveledikleri incelenmiştir.

Bu tez aynı zamanda, İslamcı dergilerin savaş karşısındaki tutumlarının homojen bir yapı sergileyip sergilemediğini; ortak temalarla birlikte hangi noktalarda ayrıştıklarını ve bu ayrışmaların söylem düzeyinde nasıl görünür hâle geldiğini ortaya koymayı da hedeflemektedir. Böylece Bosna-Hersek Savaşı bağlamında üretilen İslamcı söylemin, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin iç çeşitliliğini yansıtan önemli bir örnek alan sunduğu gösterilmektedir.

Bu tez, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülmüş olup Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında Bosna-Hersek Savaşı'nın nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada nicel dağılım ya da istatistiksel eğilimlerden ziyade, asıl söylemin nasıl kurulduğu, hangi kavramlar etrafında şekillendiği ve hangi anlam dünyasına yaslandığı sorgulanmıştır. Bu nedenle çalışma, yorumlayıcı, söylem merkezli ve mukayeseli bir yaklaşımı benimsemektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni, Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı dergilerde nasıl bir anlam dünyası içerisinde inşa edildiğini ortaya koyma amacıdır. Nitel analiz, metinlerde kullanılan kavramların, söylemsel vurguların, dini ve ideolojik referansların, "biz–öteki" karşıtlıklarının ve ahlaki sorumluluk söylemlerinin derinlemesine incelenmesine imkân tanımaktadır. Nicel yöntemler, dergilerde Bosna-Hersek'e ne sıklıkla yer verildiğini gösterebilse de, bu savaşın İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığını, hangi kavramsal çerçevelerle sunulduğunu ve kimlik inşasına nasıl katkı sunduğunu açıklamakta yetersiz kalacaktır. Bu nedenle nitel söylem ve içerik analizi, çalışmanın temel araştırma sorusuna doğrudan cevap üretme kapasitesine sahip bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Araştırmanın veri seti, 1992–1995 yılları arasında yayımlanan Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde Bosna-Hersek Savaşı'nı konu edinen yazı, haber, dosya ve değerlendirme metinlerinden oluşmaktadır. İnceleme, savaşın başladığı 1992 yılı ile Dayton Anlaşması'nın imzalandığı 1995 yılı arasındaki dönemi kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu tarihsel çerçeve, savaş sürecinin söylemsel inşasının bütünlüklü biçimde izlenebilmesini amaçlamaktadır.

Dergilerin ilgili dönemde yayımlanan sayıları tarandığında, Bosna-Hersek Savaşı'nın benzer temalar etrafında tekrar eden bir çerçeveyle ele alındığı ve belirli kavram kümeleri etrafında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu nedenle analizde, dergilerin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde yansıttığı değerlendirilen; ideolojik yönelimi açıkça görünür kılan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı merkezî kavramlar üzerinden taşıyan metinler seçilmiştir. Böylece çalışma, her derginin genel söylemini temsil eden örnekler üzerinden yürütülmüş ve seçici bir yöntem izlenmiştir.

Metodolojik olarak araştırma, nitel içerik analizi ile söylem analizi arasında konumlanan bir yaklaşımı benimsemektedir. Metinlerde tekrar eden kavramlar, dini ve ideolojik referanslar, "biz–öteki" karşıtlıkları, mağduriyet ve sorumluluk vurguları analiz edilerek dergilerin Bosna-Hersek Savaşı'nı hangi anlam çerçevesi içinde sundukları ortaya konulmuştur. Metinler, yalnızca içerikleri bakımından değil, ürettikleri dil ve söylem üzerinden de değerlendirilmiştir.

Çalışmada karşılaştırmalı bir perspektif benimsenmiş; her dergi kendi iç bütünlüğü içinde ele alındıktan sonra, ortaklaşan temalar ve ayrışan söylemsel yönler mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede hem dergiler arasındaki benzerlik ve farklılıklar görünür kılınmış hem de Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında Bosna-Hersek'in çok katmanlı bir anlam alanı içinde konumlandırıldığı ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin seçilmesinin temel nedeni, 1992–1995 dönemi boyunca Bosna-Hersek Savaşı'nı düzenli ve ısrarlı biçimde gündem eden, söylem üretme sürekliliğine sahip ve Türkiye'deki İslamcı düşüncenin farklı yönelimlerini temsil eden yayın organları olmalarıdır. Ayrıca bu dergilerin ilgili döneme ait sayılarının büyük ölçüde erişilebilir tam sayı arşivlerine sahip olması, Bosna-Hersek Savaşı'nın söylemsel inşasının kesintisiz ve bütünlüklü biçimde izlenebilmesine imkân tanımıştır. Seçilen dergiler, cemaatçi-manevi, entelektüel-eleştirel, aksiyon merkezli, gençlik-aktivist ve kurumsal-devletçi çizgiler bakımından anlamlı bir çeşitlilik sunarak, Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında tek tip bir söylemle değil, farklı ideolojik ve söylemsel çerçevelerle nasıl anlamlandırıldığını karşılaştırmalı biçimde incelemeye imkân tanımaktadır. Bu durum hem ideolojik çeşitlilik hem de metodolojik tutarlılık açısından karşılaştırmalı bir analiz için elverişli bir zemin sunmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, tüm İslamcı basını kapsama iddiası taşımamakta; temsilî bir örneklem üzerinden derinlemesine ve karşılaştırmalı bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Bu tercih, araştırmanın nitel karakterinin ve metodolojik sınırlılığının doğal bir sonucu olup söylemin yoğun ve süreklilik arz ettiği yayınlar üzerinden daha bütünlüklü bir çözümleme yapmayı hedeflemektedir.

Bosna-Hersek Savaşı üzerine yapılan akademik çalışmalar, ağırlıklı olarak savaşın tarihsel arka planı, Yugoslavya'nın dağılma süreci, uluslararası ilişkiler boyutu, etnik çatışma dinamikleri ve insani sonuçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye literatüründe ise Bosna-Hersek Savaşı çoğunlukla dış politika, uluslararası ilişkiler, kamuoyu tepkileri ve insani yardım faaliyetleri çerçevesinde ele alınmış; savaşın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığına, hangi kavramsal ve söylemsel çerçevelerle yorumlandığına dair çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu durum,

Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnızca yaşanan bir olay olarak değil, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında üretilen bir anlam alanı olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye basınındaki yansımalarına ilişkin akademik literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük ölçüde gazeteler üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan çalışmalardan biri Fatih Mehmet Çömlekçi'nin "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde ve Bosna Krizi Sırasında Türk Basınının Tavrı" başlıklı yüksek lisans tezidir. Çömlekçi, çalışmasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Türkiye gazeteleri üzerinden Türkiye basınının Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımını analiz etmektedir (Çömlekçi, 2008). Benzer şekilde Mustafa Bide'nin "Türkiye Yaygın Basınına Göre Bosna-Hersek Savaşı'nda (1992–1995) Türkiye'nin Tutumu" adlı yüksek lisans tezi, Milliyet, Sabah ve Cumhuriyet gazeteleri üzerinden Türkiye'nin Bosna politikasının basındaki yansımalarını ele almaktadır (Bide, 2019). Bu çalışmalar, Türkiye basınının Bosna-Hersek Savaşı'nı nasıl çerçevelediğine dair önemli veriler sunmakla birlikte, basın alanını gazetelerle sınırlı tutmakta; dergiler özelinde, özellikle de İslamcı düşünce dünyasına ait yayın organları üzerinden yürütülen söylemsel analizlere yeterince yer vermemektedir.

Bu genel literatür çerçevesi içinde, Bosna-Hersek Savaşı'nı konu edinen çalışmaların önemli bir bölümü tarihsel ve siyasal arka plana odaklanmaktadır. Djurdjev'in Bosna-Hersek (1992) adlı çalışması Bosna'nın tarihsel kimliğini ele alırken; Bora'nın Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası (1999) ve Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya (2020) adlı eserleri savaşın küresel, ideolojik ve milliyetçilik boyutlarını analiz etmektedir. İzzetbegoviç'in Bosna Büyük Bir Sır (2022) adlı eseri ise Bosna Savaşı'nı ahlaki ve varoluşsal bir perspektiften değerlendirmektedir. Türkiye literatüründe Çömlekçi'nin (2008) yüksek lisans tezi ile Bide'nin (2019) yüksek lisans tezi, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye basınındaki yansımalarını gazeteler üzerinden incelemiştir. Buna karşılık, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı dergilerde nasıl anlamlandırıldığına, bu söylemlerin İslamcı kimlik, ümmet anlayışı ve sorumluluk tahayyülüyle nasıl ilişkilendirildiğine odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu tez, söz konusu boşluğu doldurarak Bosna-Hersek Savaşı'nı Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında üretilen söylemler üzerinden incelemeyi ve mevcut literatürden bu yönüyle ayrışmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın literatüre temel katkılarından biri, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca tarihsel ya da siyasal bir olay olarak değil, Türkiye'deki İslamcı söylemin kimlik, ümmet ve sorumluluk anlayışı bağlamında nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymasıdır. Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin karşılaştırmalı analizi sayesinde, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin ortak temalar etrafında şekillenen ancak ideolojik ve söylemsel yönelimler bakımından farklılaşan çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu gösterilmiştir. Bu yönüyle çalışma, İslamcı düşünce dünyasının iç çeşitliliğini Bosna-Hersek Savaşı örneği üzerinden görünür kılmaktadır.

Araştırmanın özgünlüğü, Bosna-Hersek Savaşı'nı Türkiye'deki İslamcı dergilerde üretilen söylem üzerinden ele alması ve bu söylemleri sistematik bir mukayese çerçevesinde analiz etmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışma, savaşın dergilerde "Müslüman kimliğine yönelmiş tarihsel bir saldırı", "ümmetin ortak sınavı" ve "ahlaki-dini bir sorumluluk alanı" olarak nasıl kurulduğunu ortaya koyarak, İslamcı kimlik tahayyülünün kriz dönemlerinde hangi söylemsel araçlarla inşa edildiğine dair somut bulgular sunmaktadır. Bu bağlamda tez, Bosna-Hersek Savaşı'nı Türkiye'deki İslamcı düşünce literatürü içinde söylem ve kimlik ekseninde ele alan sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Bu çalışma, tüm İslamcı basını kapsama iddiası taşımamakta; örneklem üzerinden karşılaştırmalı ve temsili bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle tez, genelleştirici değil, derinlemesine ve nitel bir inceleme olarak konumlandırılmaktadır.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri ile dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın problem durumu ortaya konulmuş; Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyası açısından taşıdığı anlam tartışılmıştır. Bu çerçevede araştırma sorusu ve çalışmanın amacı açık biçimde ifade edilmiş, kullanılan yöntem, veri seti ve metodolojik yaklaşım açıklanmış, çalışmanın literatürdeki yeri, katkısı ve özgünlüğü değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde, Bosna-Hersek Savaşı'nın tarihsel ve siyasal arka planı ele alınmıştır. Bu bölümde Bosna-Hersek'in tarihsel kimliği, Yugoslavya'nın dağılması süreci ve 1992–1995 yılları arasında yaşanan savaşın temel dinamikleri ana hatlarıyla sunularak, dergilerde üretilen söylemlerin tarihsel bağlamı oluşturulmuştur.

İkinci bölümde, Türkiye'de İslamcılığın düşünsel ve kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bu bölümde İslamcılığın kimlik anlayışı, ümmet tasavvuru, Batı algısı ve tarihsel süreklilik vurgusu tartışılarak, Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırılabileceğine dair teorik bir zemin oluşturulmuştur.

Üçüncü bölümde, araştırmanın ana gövdesini oluşturan dergi analizlerine yer verilmiştir. Bu bölümde Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergileri ayrı alt başlıklar altında ele alınmış; her bir derginin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı, benimsediği kavramsal çerçeve, kullandığı dil ile dini ve ideolojik vurguları kendi bütünlüğü içinde analiz edilmiştir. Böylece her derginin savaşı nasıl anlamlandırdığı ve Bosna-Hersek'e hangi kimliksel ve ideolojik anlamları atfettiği ortaya konulmuştur.

Dördüncü bölümde ise dergiler arası mukayeseli bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde dergilerin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söylemlerinde ortaklaşan temalar ve ayrışan yönler ele alınmış; kimlik inşası, ümmet söylemi, Batı algısı ve sorumluluk tahayyülü gibi başlıklar etrafında söylemsel benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmiştir. Böylece Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında Bosna-Hersek Savaşı'nın nasıl ortak bir anlam alanı ürettiği ve bu alanın dergiler arasında hangi biçimlerde farklılaştığı bütüncül biçimde değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın temel bulguları özetlenmiş; araştırma sorusuna verilen cevaplar açık biçimde ortaya konulmuştur. Ayrıca elde edilen bulguların Türkiye'deki İslamcı kimlik algısı, ümmet anlayışı ve sorumluluk söylemi açısından ne ifade ettiği tartışılmış; çalışmanın literatüre katkısı ve ileride yapılabilecek araştırmalar için sunduğu imkânlar değerlendirilmiştir.

Bu yapı, çalışmanın Bosna-Hersek Savaşı'nı Türkiye'deki İslamcı düşüncenin tarihsel, kavramsal ve söylemsel boyutlarıyla ele almasını; dergiler arası ortaklık ve ayrışmaları karşılaştırmalı bir çerçevede incelemesini mümkün kılacak biçimde kurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DAYTON BARIŞ ANTLAŞMASINA KADAR BOSNA-HERSEK: COĞRAFYA, KİMLİK VE TARİH

1.1. COĞRAFYA

Bosna-Hersek, tarihsel ve coğrafi literatürde genellikle iki ana bölgeden müteşekkil bir ülke olarak tecessüm eder. Bunlar kuzeyde yer alan Bosna bölgesi ile güneyde yer alan Hersek bölgesidir. İlk parça olarak tecessüm eden Bosna kısmı, ülkenin kuzey ve orta kesimlerini kapsamakta olup zengin su kaynakları, göller ve nehirlerle karakterizedir. Ülkenin başkenti Saraybosna'nın bu bölgede yer alması, Bosna'nın tarihsel, kültürel ve demografik açıdan merkezi konumunu güçlendirmektedir.

Bosna kelimesinin kökeni konusunda yapılan etimolojik değerlendirmeler, bu ismin İlir menşeli olduğunu ortaya koymaktadır. Sava Nehri'ne dökülen Bosna suyu ile ilişkilendirilen kelimenin, başlangıçta yalnızca ülkenin kuzey bölümünü ifade ettiği kabul edilmektedir. Nitekim İlirler tarafından kullanılan Bathinus, Bosanius veya Bos gibi kelimelerle bağlantılı olduğu belirtilen Bosna adının, "akan nehirlerin toprağı" anlamına geldiği yönündeki değerlendirmeler literatürde yaygın biçimde dile getirilmektedir (Kahramanyol, 2018: 14).

İkinci parça olarak cesamet bulan Hersek ise Akdeniz iklimine sahip olup dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Mostar, Hersek bölgesinin en büyük şehridir. Neretva nehriyle güney bölgelerini içine alan Hersek ismi ise, Stjepan Vukcic Kosaca'nın unvanından gelir. XV. Yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan eden Stjepan Vukcic Kosaca, kendisini 'herzog/dük' (Herzegovina-Hersek'in toprağı) ilân etmiştir. O dönemlerde 'herzeg/herzog' asillerin ve idarecilerin kullandığı bir unvandır. (Djurdjev, 1992: C. 6: 297- Türk Ansiklopedisi, 1955: C. 7: 360)

Günümüzde Bosna-Hersek diye bilinen coğrafya, Balkan yarımadasının kuzeybatı ve Avrupa kıtasının güneybatısında yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [DAGM], 1992: 3). Yaklaşık olarak 51.200 kilometrekarelik bir alanı kaplayan ülkenin kuzey ve batısı Hırvatistan Cumhuriyeti, doğu ve güneydoğusu ise Sırbistan ve Karadağ ile çevrilidir. Bir limanı bulunmamakla birlikte Adriyatik denizinde 22 kilometre uzunluğunda kıyısı vardır (Djurdjev, 1992: C. 6: 297)

Bosna-Hersek, engebeli ve dağlık bir bölge olarak birçok dağ silsilesine ev sahipliği yapar. Bu dağlar, ülkenin doğal güzelliklerini ve biyo-çeşitliliğini artırır. Söz konusu dağların en bilindikleri Dinar Alpleri, Vlaşiç (Vlašić) Dağı ve Prenj Dağı'dır. Bosna-Hersek dağlık bir bölge olduğu kadar zengin su kaynaklarına, nehir ve göllere de sahip bir coğrafyadır. Sava Nehri, Neretva Nehri, Bosna Nehri, Una Nehri, Drina Nehri ve Pliva Gölleri bunlardan bazılarıdır. (Meydan Larousse, 1969: C. 3: 324)

Bosna-Hersek'in tarihsel gelişimini belirleyen unsurlar yalnızca fiziksel coğrafya ile sınırlı değildir; coğrafi yapı kadar, bölgenin çok katmanlı toplumsal dokusu ve tarihsel süreç içerisinde şekillenen kimlik oluşumu da ülkenin siyasal ve kültürel karakterinin belirlenmesinde temel bir rol oynamıştır. Bu nedenle, coğrafi çerçeveyi takip eden aşamada Bosna-Hersek'in kimliğini oluşturan etnik, dini ve kültürel unsurların nasıl teşekkül ettiği kısa biçimde ele alınacak ve kimlik inşasının bölge dinamikleri üzerindeki etkileri incelenecektir.

1.2. KİMLİK

Bosna-Hersek'te üç etnik grup/köken vardır. Bunlar; Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlardır. Bosna-Hersek'in ana dili Boşnakçadır. Boşnakça, Güney Slav dilleri arasında yer alır. Tarihi süreç içerisinde Bosna-Hersek (Boşnak) kimliğinin oluşmasında bazı etkenler olmuştur. Bu etkenlerden bazıları şunlardır:

- İlirler, Romalılar, Keltler, Gotlar, Hunlar, Avarlar, Slavlar, Kumanlar, Peçenek, İdil Türkleri, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çeşitli kültür, din ve imparatorluklara ev sahipliği yapmış olması (Usta, 2021: 20).
- 6 ve 7. yüzyıllarda Slavların Balkanlar'a gelmesiyle Bosna-Hersek'te Slavlarla karışan bir topluluğun oluşması (Özpıçak, 2008: 5).
- 6 ve 7. yüzyıllarda Sırpların Hristiyanlığın Ortodoks, Hırvatların Hristiyanlığın Katolik mezhebine girmeleri ve buna bağlı olarak oluşan Hristiyanlık dininin ve kültürünün etkileri (DAGM, 1992: 6).
- Hristiyanlığın Ortodoks ve Katolik mezhebine girmeyen Boşnakların 12. yüzyılda Hristiyanlığın heterodoks bir mezhebi olan Bogomillik mezhebine girmeleri (Bora, 1999: 18).

- Osmanlı İmparatorluğu'nun 1388-89'da Bosna üzerine düzenlediği seferlerle başlayan ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1463 yılında Bosna'yı, 1482 yılında da Hersek'i fethetmesiyle (Nasuhbeyoğlu, 2008: 9) Osmanlı kültürünün Boşnaklar arasında yerleşmesi ve Bogomilliğin etkisiyle Boşnakların Müslümanlaşmaya başlaması.

Bosna-Hersek'in bugünkü kimliğinin oluşmasında sayılan bütün gelişmelerin hiç şüphesiz büyük bir rolü vardır. Ancak bunlar arasında Bosna-Hersek kimliğinin oluşmasını en çok etkileyen Osmanlı kültürü (1463-1878) ve İslam dini olmuştur.

Bosna-Hersek'in coğrafi yapısı ile tarihsel süreç içerisinde oluşan kimliği, ülkenin toplumsal ve siyasal özelliklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu coğrafi ve kimliksel unsurların nasıl ortaya çıktığını, hangi süreçlerden geçerek bugünkü hâlini aldığını kavramak için bölgenin tarihine daha yakından bakmak gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmanın devamında Bosna-Hersek'in tarihsel gelişimi ele alınacak ve bölgenin yapısını belirleyen temel dönemler değerlendirilerek tarihsel arka plan bütüncül bir biçimde analiz edilecektir.

1.3. TARİH

Bosna-Hersek'in tarihsel gelişimi, farklı medeniyetlerin, siyasal yapıların ve kültürel etkilerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreç olarak şekillenmiştir. Antik dönemlerden itibaren Balkan coğrafyasının bir parçası olan Bosna-Hersek, İliryalılar, Roma ve Bizans hâkimiyetleri, Orta Çağ yerel siyasal oluşumları, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Yugoslavya dönemi gibi farklı tarihsel evrelerden geçerek kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Bu tarihsel süreklilik, Bosna-Hersek'in yalnızca coğrafi bir alan değil, aynı zamanda siyasi, dini ve kültürel anlamların yoğunlaştığı bir tarihsel mekân olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Bosna-Hersek Savaşı'nı ve bu savaşın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığını sağlıklı biçimde analiz edebilmek için, Bosna-Hersek'in Osmanlı öncesi ve sonrası dönemden itibaren geçirdiği tarihsel dönüşümün ana hatlarıyla ele alınması önem taşımaktadır.

1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesinde Bosna-Hersek

Osmanlı İmparatorluğu öncesi Bosna-Hersek tarihi, İliryalılar ile başlamıştır. İliryalıların bu bölgeye kesin olarak ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte yaklaşık

olarak MÖ 7 yy'da yerleştikleri tahmin edilmektedir. İliryalılar dönemi, Roma İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek topraklarını kontrol altına alması ve bu bölgeyi kendi topraklarına dâhil etmesine kadar sürmüştür. Roma etkisinin başladığı Bosna-Hersek'te yaklaşık olarak dört yüzyıl Roma İmparatorluğu hüküm sürmüştür (Yılmazata, 2012: 14). Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılında ikiye bölünmesiyle birlikte Bosna-Hersek, Batı Roma İmparatorluğu yönetimi altında kalmıştır (Battal, 2019: 33).

Slavların 6 ve 7. yüzyıllarda Bosna-Hersek'e yerleşmeye başlaması Bosna-Hersek tarihi için önem arz etmektedir (Yılmazata, 2012: 17). Bu dönemde Slavlar'ın bölgeye hâkim olmasıyla bölgenin kültürel ve demografik yapısı büyük ölçüde değişmeye uğramıştır (DAGM, 1992: 3).

Roma İmparatorluğu'ndan sonra Bosna-Hersek, Ban Kulin dönemine kadar kısmen Bizans, kısmen de Macaristan İmparatorlukları yönetimi altında kaldı. Bosna-Hersek, 1180-1204 yılları arasında Ban Kulin liderliğinde yarı bağımsız bir prenslik haline geldi. Ban Kulin ile başlayan yarı prenslik, Kral Stephen Tvrtko (1353-1391) dönemine kadar "Banların (beylerin)" hâkimiyeti dönemi oldu. Ban Stefan Kotromanic (1322-1353) ölümüyle yerine yeğeni Stephen Tvrtko geçti. Stephen Tvrtko, 1353-1377 tarihleri arasında Bosna-Hersek Ban'ı iken, 1377'den sonra kendisini Bosna Kralı ilan etti (1377-1391). Bu dönem, Bosna Krallığı adıyla kurulan ilk devlet, aynı zamanda Bosna'nın en parlak ve güçlü olduğu dönemlerden biri oldu. Kral Stephen Tvrtko tarafından kurulan Bosna Krallığı (1377), Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılana kadar tarih sahnesinde varlığını inişli ve çıkışlı bir şekilde sürdürdü. Fatih Sultan Mehmet'in 1463 yılında Bosna'ya düzenlediği seferle birlikte Bosna Krallığı yıkıldı, Osmanlı ve Müslümanların kültür ve hâkimiyeti Bosna'da başladı (Yılmazata, 2012: 17-31).

1.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bosna

Bosna'ya ilk Osmanlı akınları, Bosna'nın Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden önce, 1386 yılında başlamıştı. 1389'da yapılan I. Kosova Savaşı'nda Sırp Knezi Lazar'ın komutasındaki Bosna askerleri Osmanlı'ya karşı savaştı. Osmanlıların savaşı kazanmasıyla birlikte Sırp Knezliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetini kabul etti. Paşa Yiğit Bey zamanında Üsküp'ün fethi (1392), Sırbistan ve Bosna açısından önemli değişikliklere neden oldu ve Bosna üzerine ciddi akınlar

gerçekleştirildi. Bu akınlar neticesinde Bosna, 1428/29 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından haraca bağlandı (DAGM, 1992: 6).

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında fethedilip Bizans İmparatorluğu'na son vermesiyle Avrupa ve Balkanlarda Osmanlı'ya karşı Haçlı seferlerinin hazırlıkları başladı. Bu hazırlıklara Bosna Krallığı ile Hersek Dükalığı'nın da destek vermesi, Fatih Sultan Mehmet'i çok rahatsız etti. Bu arada Bosna Kralı Stephan Tomaşeviç müttefiklerinden aldığı desteğe güvenerek Osmanlı İmparatorluğu'na devamlı olarak gönderdiği ellibin düka tutarındaki haracı da kesti (Gölen, 2010: 39-40). Osmanlı İmparatorluğu tarafından Eflak ve Boğdan meselesi öncelikli olduğu için Bosna Kralı Stephan Tomaşeviç ile haraç meselesini görüşmek için Bosna'ya Osmanlı tarafından iki elçi gönderildi. Kralı Stephan Tomaşeviç'in gelen elçileri başta öldürtmek istemesi ve ardından hapsetmesi, Fatih Sultan Mehmet tarafından Bosna'nın bir an önce fethedilmesini zaruri hale getirdi. (Nasuh, 2019: 268) Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Bosna, Fatih Sultan Mehmet komutasındaki birliklerce 1463 yılında fethedildi. 1463 yılından sonra Bosna topraklarında Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti ve Müslümanlaşma tedrici olarak başlamış oldu. (Jelavich, 2013: 35)

Bosna, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildikten sonra sancak oldu ve ilk sancak beyi olarak da Minnetoğlu Mehmet Bey tayin edildi. Osmanlılar tarafından Bosna halkına karşı can ve mal güvencesi verildi (Topcu, 2022: 31).

Osmanlıların Bosna fethinden sonra bölgeye ekonomik ve siyasi istikrar geldi. Hızlı bir şekilde imar ve iskân faaliyetleri yürütülmüş, Katolik ve Ortodoks Hristiyanların baskıları ile dini olarak kutuplaşmış Bosna halkı bir nebzede olsa sükûnete kavuşmuştu (Topcu, 2022: 32).

Bosna halkının Osmanlı İmparatorluğu'nu kısa sürede benimsemeye başlaması ve herhangi bir zorlama olmaksızın Müslümanlığı tercih etmelerinde birtakım sebepler etkili olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Bogomillik mezhebinin etkileri,
- Fetihten sonra eski imtiyazların korunması,
- Hızlı bir şekilde imar faaliyetlerine başlanılması,

- Toprak yönetiminde tımar sisteminin getirilmesi,
- Vergi muafiyetinin getirilmesi,
- İstimâlet (hoşgörü) politikası,
- Devşirme Sistemi,
- Hristiyan din adamlarının bitmek bilmeyen baskıları,
- Bosna'ya yapılan göçler (Gölen, 2010: 44-51).

Osmanlı İmparatorluğu için Bosna her zaman ayrıcalıklı ve stratejik bir yer olmuştu. Bu ayrıcalıktan ötürü Bosna sancağı, Bosna eyaleti haline getirildi. Kısa sürede Bosna bölgesi, Osmanlı ve Müslümanların da etkisiyle sosyal hayattan kültürel hayata, ekonomiden ticari hayata, zanaattan sanata her türlü ilerlemenin çok net bir şekilde geliştiği bir coğrafya oldu. (Drkenda, 2013:8)

17. yüzyıldan sonra Avusturya ile Osmanlı arasında yapılan savaşlarda Osmanlı devleti yenik düşmüş ve Balkanlardaki hâkimiyeti de zayıflamaya başlamıştı. Osmanlı ile Avusturya arasında imzalanan Pasarofça Antlaşmasıyla (1718) Osmanlı, Bosna'nın Sava nehri ve aşağı kısımlarını Avusturya yönetimine bıraktı. Daha sonra kaybedilen topraklar Belgrad Antlaşmasıyla (1739) geri alındıysa da Osmanlı, genel düzlemde Balkanlar özel düzlemde ise Bosna üzerindeki hâkimiyetini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştı (DAGM, 1992: 10-12).

18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları birçok devleti olumsuz etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da olumsuz etkiledi. Balkanlar bölgesi milliyetçilik akımlarından etkilenen ilk yerlerden biri oldu. Bu milliyetçi akımların etkisi Bosna-Hersek'te: 1804 Sırp İsyanları, 1829 Edirne Antlaşması ve Bosna-Hersek İsyanı, 1831 Bosna-Hersek İsyanı, 1850 Bosna-Hersek İsyanı, 1861 Bosna-Hersek İsyanı ve 1875 Hersek İsyanı gibi bir dizi olayların tetiklenmesine sebep oldu. (DAGM, 1992: 11-20, Özpıçak, 2008: 12-19)

1875'te Hersek'te başlayan isyan, kısa sürede Bosna'ya da sirayet etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması isyanın bastırılmasını zorlaştırdı. Bu durum Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu rahatsız etmiş ve Bosna-Hersek'e müdahale etmesine zemin hazırlamıştı. Genelde Balkanlar'daki özelde ise Bosna-Hersek'teki dengelerin

korunması için 1878'deki Berlin Kongresinde Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verildi. Bu tarihten sonra her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu Bosna üzerinde hak iddia ettiyse de pek bir işe yaramadı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1878'den 1908 yılına kadar Bosna-Hersek'i işgal ve 1908'den 1918 yılına kadar resmen ilhak etti. Böylelikle 1463'de Bosna üzerinde başlayan Osmanlı İmparatorluğu egemenliği bitmiş oldu.

1.3.3. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Döneminde Bosna

Berlin Antlaşması (1878), genelde Balkanlar özelde ise Bosna-Hersek'in kaderini belirleyecek olan en önemli diplomatik olaylardan biridir. Bu antlaşmayla Bosna-Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili egemenliği bitmiş, yerine yaklaşık kırk yıl sürecek olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu egemenliği başlamıştı. Berlin Antlaşması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bölgeyi bilfiil işgal etme hakkı vermişti. Bu durum, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun gücünü Balkanlar'da arttırırken Osmanlı'nın da bölgede gücünü zayıflatmıştı (Öztuna, 2004: C.1: 510-514).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1878 yılında işgal etmeye başladığı Bosna-Hersek, çok etnikli ve çok dinli bir yapıya sahipti. Nüfusun büyük bir kısmını Müslüman Bosnalılar oluştururken, önemli ölçüde Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar da vardı. Ancak işgalden sonra bu durum değişime uğramaya başladı. Bir taraftan Müslüman Boşnaklar, Osmanlı dönemindeki ayrıcalıklarını kaybetme endişesi duyarken diğer taraftan da Sırp ve Hırvat milliyetçiliği baş gösterdi (Yılmazata, 2012: 86-89). Özellikle artan Sırp milliyetçiliği hem Bosna-Hersek'teki Müslümanlar hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için ciddi bir tehdit oluşturmaya başladı (Beller, 2023: 216). Artan bu milliyetçilik sonucunda, 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip'in suikastı sonucu öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a savaş açmasıyla I. Dünya Savaşı başladı. (Armaoğlu, 2023: 82, Wiest, 2022: 23)

Bosna-Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan sükûnet ve huzur ortamı bozulmuş, özellikle Müslümanlara karşı baskılar artmaya başlamıştı. Bölgede hem dini hem de etnik çatışmalar filizlenmişti. Osmanlı'nın Balkanlar'da tekrardan sükûnet ortamının sağlanması için verdiği çabalar netice vermemişti. Yaşanan olaylar karşısında

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1878'de başlattığı işgalini Osmanlı İmparatorluğu'nun iyiden iyiye zayıflamasını da fırsat bilerek bir tık öteye taşımış ve Bosna-Hersek'i 1908 yılında resmen ilhak etmişti. Bu ilhak kararı Osmanlı, Rusya, Sırbistan ve Avusturya-Macaristan arasında ciddi gerilimlere neden olmuştu. Osmanlı, Bosna-Hersek'i geri almak için savaş açacak durumda değildi. Yapılan müzakereler sonucunda, "Emlâk-i Emîriyye" bedeli olarak 2,5 milyon altın karşılığında ilhakı onaylamak zorunda kaldı (Gölen, 2010: 465-472).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhakından sonra eski kanunlar iki yıl daha uygulanmaya devam etmiş, yeni anayasa 1910 yılında ancak yapılabilmişti (Gümüş, 2005: 25). Bosna-Hersek'te her türlü idari yönetimi eline alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgede din ve etnik köken ayrımı yapmadan herkese karşı eşit, dirlik, huzur, refah ve hürriyet getirmeyi vadettiği halde uygulamada tam aksini gerçekleştirmişti. Ortodoks Sırp, Katolik Hırvat ve Boşnaklar arasında ayrılığı katmerleyen hanedan, Müslümanlar üzerinde istediği otoriteyi kuramamış, zulüm ve asimile faaliyetlerine başlamış ve Boşnaklar göçe zorlanmıştı. Göç etmeyenlere ağır vergiler uygulanmış ve malları zorla alınmaya çalışılmıştı. Bosna-Hersek halkı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 40 yıl süren (1878-1918) yönetimi altında en buhranlı dönemlerinden birini yaşamıştı. Bu dönemde başlayan milliyetçilik akımına bir de Sırbistan'ın bütün Slavları birleştirecek 'Büyük Sırbistan Devleti'ni kurma hayalleri de eklenince işler Bosna-Hersek'te içinden çıkılmaz bir hal almıştı (DAGM, 1992: 55-56).

Bölgedeki bütün devletlerin sükûnet çağrısı yaptığı ama diğer taraftan da savaş gardını aldığı bir dönemde adeta kaçınılmaz hale gelen I. Dünya Savaşı başlamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand, 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip'in suikastı sonucu ölmüş ve bu olay karşısında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a 28 Temmuz 1914'de savaş ilan etmiş, dört yıl sürecek olan (1914-1918) I. Dünya Savaşı başlamıştı. Bu savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu aldığı yenilgi ile dağılmış ve böylelikle Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimi de son bulmuştu (Sander, 2012: 212).

1.3.4. Yugoslavya Döneminde Bosna

Yugoslavya adıyla farklı zamanlarda iki farklı devlet kuruldu. Birincisi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılında kurulan Yugoslavya Krallığı'dır. Bu krallık, ilk olarak 1918'de Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı olarak kuruldu (Jareb, 2021:1). Ülkenin adı, 3 Ekim 1929 yılında Kral I. Aleksandar tarafından 'Güney Slavları Ülkesi' anlamına gelen Yugoslavya Krallığı olarak değiştirildi. Bu krallık, 1941 yılında dağıldı (Jareb, 2021: 15). İkincisi, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (YFHC)'dir. Bu devlet ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1945 yılında kuruldu ve 1992 yılında ise dağıldı (Bora, 2020).

1.3.4.1. Yugoslavya Krallığı Döneminde Bosna

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'ndan sona dağıldı, yerine Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı kuruldu. Bosna-Hersek ise bu yeni kurulan krallığın bir eyaleti olarak yerini aldı. (Kamceroviç, 2021: 125) Yeni kurulan bu devlet, Sırp monarşisinin başını çektiği bir yönetim altındaydı. Ülke idaresinde Sırp milliyetçiliği hâkimdi. Boşnaklar, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı anayasasında kurucu milletlerden olmadıkları için siyasi ve idari işlerde söz hakkı sahibi değillerdi. Hatta kendilerine Osmanlı işgalcilerinin varisleri olarak bakılıyordu (Bora, 1999: 36).

Bosna-Hersek'te geçmişten beri süre gelen milliyetçilik, yeni kurulan devletle beraber yükselişe geçmeye başladı. Ülke içindeki etnik ve dini farklılıklar ve merkezi idarenin Sırpların kontrolünde olmasından dolayı Sırplar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında sürekli bir gerilim vardı ve bu durum ülke içinde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa neden oluyordu (Bora, 2020: 44-47). Bu duruma son vermek adına, Kral I. Aleksandar anayasayı askıya alarak ülkenin adını, Yugoslavya Krallığı olarak değiştirdi ve yeni bir yönetime geçti. Bu yeni yönetim, "Bölgeler (Banovinalar)" sistemi adı verilen bir idari yapıydı. Bosna-Hersek, bu yeni sistemde "Vrbaska Banovina" adı verilen bir "Banovina (idari bölge)" olarak yeniden düzenlendi. Bu düzenle Kral I. Aleksandar, ülke içerisinde baskıcı bir yönetim kurarak, muhalefeti bastırmaya çalıştı. Ancak bu yeni idari düzen, etnik ve dini farklılıkları gözetmediği için etnik ve dini gerilimleri daha da artırdı (Kamceroviç, 2021: 131)

Yugoslavya Krallığı döneminde, Bosna-Hersek'in ekonomik durumu oldukça kötüleşmişti. Bölgede sanayi gelişmemiş ve tarım sektörü de gerilemişti. Üstüne bir de 1919 yılında yapılan toprak reformuyla, Bosnalı Müslümanların mülkiyetindeki

toprakların bir kısmı kendilerine düşük tazminatlar ödenerek devletleştirilmişti. Yoksulluğun gittikçe yaygınlaşmaya başladığı Bosna-Hersek'te, krallığın ekonomik politikaları da halkın ihtiyaçlarına cevap vermemişti. Bu süre zarfında halkın bir kısmı kendi isteğiyle göç ederken, bir kısmı ise devletin uyguladığı politikalar sonucunda göçe zorlanmıştı (Bora, 1999: 36).

Bosna-Hersek'te yaşanan iç karışıklıklar bitmeden, 1939 yılında II. Dünya Savaşı başladı. 1941 yılında Almanya ve İtalya'nın Yugoslavya Krallığı'nı işgal etmesiyle krallık çöktü. Bosna-Hersek, Hırvatistan Bağımsız Devleti (NDH) tarafından ilhak edildi. Bu devlet, Nazi Almanya'sının ve İtalya'nın kontrolü altında kurulan kukla bir devletti. Bosna-Hersek, yaklaşık olarak dört yıl boyunca "Hırvat Ustaşa" adı verilen bir rejim tarafından idare edildi. Bu rejim, ciddi insan hakları ihlalleriyle tanınıyordu. Bu rejim zamanında, Bosna-Hersek, büyük çaplı etnik temizliklerin ve katliamların yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçti. Öte yandan, Bosna-Hersek'te Mihver Devletleri'ne (Almanya, İtalya) karşı Josip Broz Tito liderliğindeki Yugoslav Partizanları gibi silahlı mücadele yürüten çeşitli gruplar ortaya çıktı. Bu partizan grup, savaşın sonlarına doğru güçlendi ve yeni kurulacak olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynadı. (Kamceroviç, 2021: 131-136)

Bosna Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla başlayan milliyetçilik hareketleri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun (1878-1918) yıkılmasıyla bitmemiş bilakis katlanarak devam etmişti. Yugoslavya Krallığı (1918-1941), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan devraldığı "milliyetçilik bayrağı" üzerine kurulmuştu. Bu milliyetçilik hareketi genelde Yugoslavya Krallığı özelde de Bosna-Hersek'e siyasi ve ekonomik olarak bir huzur vermemiş, bilakis yüzyıllarca huzur ve refah içinde beraberce yaşayan halkları birbirine düşman etmişti. II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Krallığı çökmüş ve böylelikle Bosna-Hersek'te Yugoslavya Krallığı yönetimi son bulmuştu.

1.3.4.2. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Döneminde Bosna

Yugoslavya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Josip Broz Tito'nun liderliğinde sosyalist bir federasyon olarak 1945 yılında yeniden kuruldu. Yeni kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin (YFHC) siyasal sistemini Ocak 1946'da ilan edilen anayasası oluşturmaktaydı. Bu anayasanın tanıdığı milletler, Sırplar, Hırvatlar,

Makedonlar, Karadağlılar ve Slovenler oldu. Boşnaklar bu milletler arasında yer almamalarına rağmen Bosna-Hersek, YFHC'ni oluşturan altı kurucu cumhuriyetten biri oldu (Şirin Öner, 2013: 31).

Tito önderliğinde kurulan YFHC, milliyetçiliğin üstesinden gelmek, kalabalık olan Sırpların ülkeye hâkim olmasını engellemek ve her türlü asayişi sağlamak için merkeziyetçi bir komünist sistem şeklinde öngörüldü. Bu sistem doğrultusunda Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya ve Bosna-Hersek'e Federal Cumhuriyet statüsü verildi (Gümüş, 2005: 31).

Yeni kurulan bu devlet içinde Bosna-Hersek'in önemi, YFHC'nin 1948 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılması ve Bağlantısızlar tarafında yer almak istemesi oldu (Bora, 1999: 45). SSCB'den gelecek olan tehlikelere karşı, Bosna-Hersek'in dağlık bir araziden ötürü korunaklı ve sulak bir coğrafyaya sahip olması Bosna-Hersek'in jeostratejik önemini arttırmış ve birçok sanayinin bu bölgede toplanmasını ve yeni açılacak olan sanayilerinde bu bölgelerde yer almasını sağladı. Ekonomik açıdan kötü durumda olan Bosna-Hersek halkı bu sayede yeni iş imkânları bulabilmiş ve bir nebzede olsa rahatlamışlardı (Marijan, 2021: 420)

Tito'nun 1950'lerden sonra Bağlantısızlarla olan politikasında Bosna-Hersek önemli bir yerdeydi. Bağlantısızları oluşturan devletlerin büyük bir kısmının Müslüman devletler olmasından dolayı Tito, bu ülkelerle olan ilişkileri çoğunlukla Bosnalı Müslümanlar üzerinden gerçekleştiriyordu ve bu sayede Bosnalı Müslümanların devlet içinde olan konumları da değişmeye başladı. Bosnalı Müslümanlar 1960'lı yılların ortalarına kadar siyasi ve Yugoslavya merkeziyetçiliği içine sıkışmışken bu tarihten sonra Bosna Komünist Birliği (BKB) tarafından 1968 yılında "Müslümanlar ayrı bir ulustur" şeklinde tanımlandı (Kamceroviç, 2021: 136-137; Şirin Öner, 2013: 34-35). Bosnalı Müslümanlar, YFHC'nin altı kurucu devletinden biri olmalarına rağmen Yugoslavya içinde Müslüman ulusal kimlikleri yoktu. Bu tanımlamadan sonra, 1971 yılında yapılan nüfus sayımında kendileri "Müslüman millet" olarak sayıldı. 1974 yılında değiştirilen anayasa ile daha sonradan YFHC'nin altıncı etnik grubu olarak tanındı ve bu tarihten sonra Bosnalı Müslümanlar, YFHC içinde Müslüman ulusal kimliklerine kavuşabildi (Topcu, 2022: 54).

Osmanlı'dan sonra ateş çemberine dönen Balkanlar, Tito döneminde, 35 yıl süren kısmi bir ateşkese sahne olmuştu. Tito, bu başarısını karizmatik liderliğine, baskıcı politikalarına ve milliyetçilik söylemlerinden uzak durarak Yugoslavyacılık düşüncesini ön plana çıkarmaya borçluydu (Şirin Öner, 2013: 33). Tito'nun izlediği bu politikalar var olan sıkıntıları çözmemiş, sadece bastırmıştı. Nitekim 1980 yılında Tito'nun ölümüyle YFHC'de uyku halinde olan milliyetçilik tekrardan hortlamış, ülke ciddi bir şekilde ekonomik çöküşe geçmiş ve siyasi krizler baş göstermişti. Tekrardan ortaya çıkan milliyetçilik akımından en çok etkilenen yer ise Bosna-Hersek olmuştu. Çünkü Bosna-Hersek diğer bölgelere göre bünyesinde daha çok dinli/mezhepli (Katolik-Ortodoks-Müslüman) ve etnik grubu (Sırp-Hırvat-Boşnak) barındırıyordu. Yaşanan bu hadiseler karşısında YFHC, Tito'dan sonra hızlı bir şekilde dağılma sürecine girmişti (Güven, 2016: 109-115; Şirin Öner, 2013: 37).

Sırbistan'da Slobodan Miloşeviç'in (1987-1991) Başbakan olmasıyla YFHC'de tekrardan canlanan milliyetçilik akımı, hızlı bir şekilde artmaya başladı. Miloşeviç'in ilk icraatlarından biri, YFHC içinde özerk bir yapıya sahip olan Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini sınırlandırmak oldu (Hacısalihoğlu, 2019: 59). Miloşeviç'in "Büyük Sırbistan" hayalleri ve söylemleri, YFHC içindeki bütün devletleri rahatsız etmekle kalmıyor bilakis kendileri için birer tehdit olarak algılıyorlardı. Miloşeviç'in izledi politikalar karşısında YFHC içinde bağımsızlık sesleri yükselmeye başlamıştı. Bağımsızlık söylemlerinin yaşandığı dönemde Slovenya ve Hırvatistan'da seçimler olmuş ve seçimleri bağımsızlık isteyen partiler kazanmıştı. Bundan sonraki süreçte ise YFHC'den ayrılmalar başlamıştı.

1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan peş peşe bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu durum karşısında Sırbistan kontrolü altında olan Yugoslavya Halk Ordusu (YHO), Slovenya ve Hırvatistan'a karşı saldırı başlattı (Marijan, 2021: 416-419). Miloşeviç, bu saldırılar karşısında istediğini elde edememişti. Slovenya, Ekim 1991'de tam bağımsız bir devlet haline gelmiş ve 22 Mayıs 1992'de ise Birleşmiş Milletlere (BM) tam üye olmuştu (Čepič, 2021: 121). Hırvatistan ise 25 Haziran 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra YHO ile çatışmaları Hırvatistan içindeki Sırp halkının çokluğundan ötürü Slovenya'ya göre daha uzun sürmüştü. 2 Ocak 1992'de Hırvatistan ile YHO arasında ateşkes imzalanmış ve 22 Mayıs 1992'de Hırvatistan da BM'ye tam üye olmuştu (Radelič, 2021: 58)

Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan arasında yaşanan bu kaos ortamında Bosna-Hersek'te de seçimler olmuş ve seçimi Aliya İzzeybegoviç'in Demokratik Eylem Partisi kazanmıştı. Slovenya ve Hırvatistan'ın YFHC'den ayrılmasıyla siyasi boşluğun artması ve YFHC'nin her geçen gün büyüyen akıbetinin belirsizliği (İzzetbegoviç, 2022a: 43), Bosna-Hersek'i de bağımsızlık arayışlarına itmişti. Bosna-Hersek halkı, 29 Şubat-1 Mart 1992 yılında bağımsızlıkları için referanduma gittiler ve referandumda % 93'ü Bosna-Hersek'in bağımsızlığı için evet dedi. Bunun üzerine Aliya İzzetbegoviç, 3 Mart 1992 yılında Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etti (Şirin Öner, 2013: 49-50). Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını hemen tanıyan Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Bosna-Hersek'in bağımsızlığını, bir ay gecikmeli bir şekilde tanımıştı. Bu bağımsızlığı tanıma, Avrupa ülkeleri tarafından 6 Nisan 1992 ve ABD tarafından ise ancak 7 Nisan 1992 tarihinde gerçekleşti (Özpıçak, 2008: 46)

Bosna-Hersek, bağımsızlığını kazanmıştı ama bu bağımsızlığın bedelini 1992 ve 1995 yılları arasında süren ve tarihe "Bosna-Hersek Katliamı" olarak giren savaşla ödedi. Bosna-Hersek'in bağımsızlığının bu kadar geç tanınması, Sırplarında bu geç tanınmadan destek almaları ve Sırp-Hırvatların tarihi süreç içinde Boşnaklara olan kini, bu savaşı daha da kızıştırmıştı. Bu savaş, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığındaki gibi devletlerarası saldırı ya da çatışma olmaktan çıkmış, Bosna-Hersek'te komple bir etnik temizlik ve din savaşı haline gelmişti. Bu savaşta başı çeken Sırp ve Hırvat milisleri sadece Müslüman halkı hedef almış ve bir soykırıma tabi tutmuştu (Armaoğlu, 2023: 697). Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesi (1992) ve hemen akabinde başlayan savaşla birlikte Bosna-Hersek'te, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin (1945-1992) devri kapanmıştı.

1.3.5. Bosna-Hersek Savaşı ve Dayton Barış Antlaşması

Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra "Büyük Sırbistan" hayalleri kuran Sırp milisleri, 2 Nisan 1992'de Bosna'nın Biyelyina kasabasına saldırmaya başladı. Çatışmalar daha sonra 5 Nisan 1992 günü "Holiday Inn Otel"in önünde toplanan öğrencilerin üzerine Sırp nişancıların ateş açmasıyla 6 Nisan 1992'de Saraybosna'ya sıçradı ve böylelikle Bosna-Hersek'te tarih boyunca unutulmayacak 3,5 yıllık bir katliam başlamış oldu (Şirin Öner, 2013: 51).

Savaşın en ağır bir şekilde yaşandığı yerlerden biri olan Saraybosna, Sırp milisleri tarafından 1425 gün (1992-1996) boyunca kuşatma altına alındı. Bu süre zarfında Sırbistan'ın eline geçen YHO'nun silahlarıyla Sırp milisleri şehri ağır bombardımana tabii tutarken diğer taraftan ise ülke içinde Bosnalı Sırplar silahlandırıldı ve şehir hem içeriden hem de dışarıdan saldırıya tabii tutuldu. Bunun neticesinde binlerce kadın tecavüze uğradı, 100.000'lerce kadın, erken ve çocuk öldü, 100.00'lercesi yaralandı ve yaklaşık olarak 2 milyon insan evsiz-yurtsuz bırakıldı (Alp, 2017: 157).

Savaşın en ağır bir şekilde yaşandığı diğer bir yer ise Srebrenitsa'ydı. Tarihe "Srebrenitsa Katliamı" olarak geçen bu olay, Temmuz 1995 yılında BM'nin güvenli bölge (sözde) ilan ettiği Srebrenitsa'da, 10.000'lerce Boşnak'ın Sırp milisleri tarafından katledilmesi ile sonuçlandı. Bu katliam, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan en büyük katliam oldu (Dalar, 2008: 97).

Hırvatların da bu savaşa katılmasıyla bölgedeki çatışmalar üç grup arasında yaşanmaya başlandı. Bu gruplar şu şekilde temayüz etti:

- Bosna-Hersek hükümeti tarafından desteklenen ve ülkenin bütünlüğünü savunan Boşnaklar.
- Sırbistan ve Sırbistan tarafından desteklenen Bosna-Hersek'in bazı bölgelerinin Sırbistan'a katılmasını isteyen Bosnalı Sırplar.
- Hırvatistan tarafından desteklenen ve Bosna-Hersek'in Hırvat nüfusunun yoğun olduğu bölgelerinde bir Hırvat entitesinin kurulmasını isteyen Bosnalı Hırvatlar (Albayrak Dönmez, 2015: 75).

Bosna-Hersek'te savaşın başladığı ilk dönemlerde ABD, BM ve Avrupa ülkeleri savaşı önleyecek bilfiil tedbirler almak yerine sadece seyirci kaldı. Tüm dünyanın gözü önünde Bosna-Hersek'te savaşın bu kadar uzun sürme sebepleri olarak şu meddeler öne çıkmaktadır:

- Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ABD ve Avrupa ülkelerinin bu bağımsızlığı geç tanıması,
- Geç tanınan bu bağımsızlıktan ötürü Sırbistan'ın daha da cesaret bulması,

- Savaş başlamadan önce de Bosna-Hersek'in ekonomik açıdan durumunun kötü olması,
- Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Bosna-Hersek'te düzenli bir ordunun bulunmaması ve askeri teçhizat bakımından yetersizliği,
- Sırbistan'ın elinde YHO'na ait silahların olması ve askeri açıdan üstünlüğü,
- Bosna-Hersek içinde Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat halklarının olması,
- ABD, BM ve Avrupa ülkelerinin savaş sırasında uyguladığı silah ambargosunun tamamen Boşnakların aleyhine olması,
- Savaşın ilk yıllarında büyük devletlerin savaşa bilfiil dâhil olmak istememeleri,
- Büyük devletlerin savaşın önlenmesi hususunda aldıkları ufak çaplı tedbirlerin yetersizliği ve yapılan diplomatik ilişkilerde gerektiği kadar ciddi olmamaları,
- Savaşın etnik bir savaş olmaktan çıkıp dinsel bir savaşa evrilmesi,
- Sırbistan'ın Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını kabullenememesi ve YFHC'den geriye kalan ülkelerle "Büyük Sırbistan" hayallerini gerçekleştirmek istemesi.

Bosna-Hersek'te savaşı bitiren Dayton Antlaşması'na kadar Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar arasında bir takım diplomatik ilişkiler kurulmuş ama hiç birisinden de olumlu sonuçlar alınamamıştı. Yapılan bu diplomatik ilişkiler şu şekilde sıralanabilir:

- Londra Konferansı: 26 Ağustos 1992
- Vance-Owen Planı: Eylül 1992
- Üç Bölgeli Barış Planı (Owen-Stoltenberg Planı): 2 Mayıs 1993
- Güvenli Bölgeler Planı: 22 Mayıs 1993
- Boşnak-Hırvat Federasyon Planı-Washington Anlaşması: 24 Şubat 1994
- Batı Temas Grubu Planı: 26 Nisan 1994 (Erbesler, 2014: 141-145).

1995 yılında Bosna-Hersek'te yaşanan katliama karşı dünya genelinde oluşan baskılar sonucu ABD yeni bir girişim başlatmak zorunda kaldı ve böylelikle 14 Aralık 1995 yılında Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar arasında Dayton Antlaşması imzalanarak savaşa son verildi (Alpar, 2023: 89)

Dayton Antlaşması adını, ABD'nin Dayton kentinden aldı.1 Kasım 1995 yılında ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton kentindeki Wright Patterson Hava Üssü'nde Aliya İzzetbegoviç, Slobodan Miloseviç ve Franjo Tudjman bir araya gelerek görüşmelere başladı. Görüşmelere o dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke başkanlık etti. Bu görüşmelere İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve AB'den temsilcilerde katıldı. Yaklaşık olarak üç hafta süren toplantılar sonucunda 21 Kasım 1995 tarihinde bir uzlaşıya varıldı ve Dayton Barış Antlaşması, 14 Aralık 1995 tarihinde üç cumhurbaşkanı tarafından Paris'te imzalandı ve 1996 yılının başında ülkeye NATO askerleri gönderilerek savaşa son verildi (Erbesler, 2014: 14-15).

Dayton Antlaşmasıyla ülke yönetimi iki entite ve Brçko bölgesinden oluştu. Ülke topraklarının %51'i Boşnak ve Hırvatlardan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu'na ve %49'u da Republika Srpska'na (Bosna Sırp Cumhuriyeti) verildi. Bu durum hiç kimseyi memnun etmemiş olsa da savaşın bitmesini sağlamıştı (Emin, 2020: 21). Böylelikle Bosna-Hersek'te bağımsızlıktan sonra oluşturulan anayasa, Dayton Antlaşması'ndan sonra son şeklini aldı. Dayton Antlaşması'ndan önce Sırbistan ve Hırvatistan, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımıyor ve Boşnakları herhangi bir milletten saymıyorlardı. Dayton Antlaşması'ndan sonra ise Sırplar ve Hırvatlar, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıdılar ve Boşnakların varlığını kabul etmek zorunda kaldılar (İzzetbegoviç, 2022b: 393-394).

Bosna-Hersek halkı bağımsızlığının bedelini canları ve mallarıyla ödediler. Savaştan sonra geriye yitip giden 100.000'lerce can, enkaza dönmüş bir şehir, batmış bir durumda olan ekonomi ve en önemlisi de asla unutulmayacak ve nesilden nesillere aktarılacak bir travma kaldı.

Bu bölümde Bosna-Hersek'in coğrafi yapısı, tarihsel kimlik oluşumu ve bölgeyi bugünkü sosyo-politik konumuna taşıyan tarihsel süreçler ele alınarak meselenin arka planı genel bir çerçevede ortaya konulmuştur. Ancak tezimizin teması bağlamında Bosna-Hersek'in Türkiye'deki yansımalarını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için

yalnızca bölgenin kendi dinamiklerini bilmek yeterli değildir. Türkiye'deki İslamcı düşüncenin tarihsel gelişimi, kavramsal çerçevesi ve ideolojik yönelimleri de bu çalışmanın analiz boyutunu doğrudan etkilemektedir. Zira Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye İslamcı basınındaki yankısı, büyük ölçüde bu fikrî zemin üzerinde şekillenmiştir. Bu sebeple, çalışmanın devamında İslamcılık akımının genel tarihsel seyri ile Türkiye'deki İslamcılık birikimi genel hatlarıyla ele alınacak; böylece incelemenin sonraki aşamalarında kullanılacak düşünsel çerçeve sağlam bir temele oturtulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAMCILIK AKIMININ GEÇMİŞİ VE TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK

İslamcılık akımı, 18. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, İslam dünyasında Batı sömürgeciliğine karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkan siyasi, sosyal ve entelektüel bir harekettir. Bu akım, İslam'ın hem bireysel yaşamda hem de toplumsal ve siyasi alanda daha etkili ve merkezi bir rol oynaması gerektiğini savunur.

İslamcılık, Batı'nın askeri, ekonomik ve kültürel etkisine karşı İslamî değerler ve kuralların yeniden canlandırılması gerektiği düşüncesi etrafında şekillenmiş bir oluşumdur. Bu oluşum aynı zamanda Batı medeniyetinin etkisi altında modernleşen ve laikleşen İslam ülkelerinde dini kimliği koruma çabası olarak da görülmektedir (Maviş, 2019: 11-13).

İslamcılık akımını daha iyi anlamak için burada İslamcılığın kavramsal kökenlerine kısaca değinildikten sonra İslamcılık akımının Osmanlı (klasik) dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti (modern) dönemi olarak ele alınıp incelenecektir.

2.1. İSLAMCILIĞIN KAVRAMSAL KÖKLERİ

İslamcılık akımının ilk izleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılından itibaren ve Batı'nın Müslüman topraklarını sömürgeleştirmesiyle hız kazanan Müslüman entelektüellerin düşünsel hareketlerinde görünse de bu akımın ilk izlerinin Karlofça Antlaşması'ndan (1699) hemen sonra oluştuğunu söylemek mümkündür.

İslamcılık, Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Müslümanların, Batı medeniyetinin ilim/bilim, teknik ve eğitim alanında yükseldiğini, kendilerini dini, kültürel, iktisadi ve siyasi alanda yenilediklerini; kendilerinin ise geri kaldıklarını hatta yenildiklerini düşünerek Batıyı yakalayıp geçmek, tekrardan üstünlüğü ele almak için uyguladıkları "tecdid, ihya ve inşa" çalışmalarıyla tekrardan İslam'ı iktisadi, siyasi, ahlaki, hukuki, kültürel vb. boyutlarıyla bütüncül düşünme ve hayatın her alanında üstün kılma misyonudur (Yıldırım, 2022: 15).

İslamcılık akımı, Batı'nın Müslüman topraklarını maddi ve manevi olarak sömürgeleştirmeye başlamasıyla tedricen ortaya çıkmaya başladıysa da tam olarak nerede, ne zaman başladığını ve kimler tarafından başlatıldığını net bir şekilde saptamak oldukça zordur (Maviş, 2019: 37-38).

Bu akımın ortaya çıktığı dönemde ki İslamcılar, "İslam dünyası niçin geri kalmıştır?", "Müslümanlar nasıl kalkınabilir?", "Müslümanların birliği nasıl sağlanabilir?", "Batıdan neler alınmalıdır ve neler alınmamalıdır?" vb. gibi sorular etrafında düşünmüş ve ilk dönemlerde kendilerine karşı bir öz eleştiri yaparak mevcut durumlarını gözden geçirmişlerdir (Musaoğlu, 2019: 3). İlk dönemlerde, Batı sömürgeciliğine karşı "Din-i Mübîn-i İslam'ı" kurtarma fikri ağır basarken (Subaşı, 2018: C. 1: 8) 18. yüzyıldan sonra ise "Hilafet", "Devlet", "Şeriat", "Batılılaşma", "Milliyetçilik", "Türkçülük", "Cihat" vb. gibi kavramlar üzerinde durulmuş, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bu kavramlara "Aydınlanmacı", "Modernleşme", "Muhafazakârlık", "Laiklik", "Cumhuriyet", "Kemalizm" vb. gibi kavramlarda eklenmiştir (Türk, 2015: 106-111). Bu kavramların bir kısmı İslamcılar için müspet karşılanırken bir kısmı ise tehdit olarak algılanmıştır.

18. yüzyılda Batı sömürgesine karşı bir tepki olarak sistemsiz bir şekilde ortaya çıkan İslamcılık, daha sonra ki süreçlerde sistemleşmeye ve yeni bir dil üretmeye başladı. 19 ve 20. yüzyıllara gelindiğinde ise Batı sömürgeciliğinin dışında da başka problemler ve kavramlarla karşılaşmaya başlayan İslamcılar, bu problemlere karşı farklı yaklaşımlar oluşturmaya başladı. Bu farklı yaklaşımlar ise beraberinde "Bağımsız İslamcılar: Said Halim Paşa", "Türkçü-modernist İslamcılar: Ziya Gökalp", "Muhafazakâr İslamcılar: Mustafa Sabri Efendi", "Batıcı İslamcılar: Şemsettin Günaltay", ve "Gelenek ile modernliği birleştiren İslamcılar: Mehmet Akif (Ersoy)" gibi farklı İslamcı ekolleri beraberinde getirdi (Aytepe, 2016: 174). Bu bağlamda İslamcılar arasında farklı ekoller ortaya çıksa da temel düzeyde İslamcıları; Osmanlı İmparatorluğu dönemi İslamcılar ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi İslamcılar veya Klasik dönem ve Modern dönem İslamcılar olarak bir sınıflandırmaya tabii tutarak değerlendirmek mümkündür.

2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE İSLAMCILIK

İslamcılık, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle imparatorluğun iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldığı bir dönemde ortaya çıkan bir siyasi düşünce hareketi olarak dikkat çeker. 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu ve diğer İslam ülkeleri Batı'nın siyasi, askeri ve ekonomik baskısı altına girdi. Batı'nın askeri ve

ekonomik gücü karşısında İslam dünyasının geri kalmışlığı İslamcı düşünürler tarafından sorgulanmaya başlandı. Bu sorgulama, İslamcılığın modern anlamda doğuşunu tetikledi. Daha sonraları, Batı'nın modernleşme sürecine ve bu modernleşmenin İslam dünyası üzerindeki etkilerine bir tepki olarak gelişti.

İslamcı düşünürler, İslam toplumlarının geri kalmışlığını Batı'nın siyasi, askeri ve ekonomik üstünlüğüne değil, Müslümanların İslami değerlere olan uzaklıklarına bağladılar. Modernleşmenin getirdiği laiklik, sekülerizm ve Batılı yaşam tarzı, İslamcılık tarafından eleştirildi ve İslami değerlere geri dönülmesi gerektiği savunuldu (Aktay, 2005: 68-69)

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu modernleşme sürecine girmiştir. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğu, Batı tarzı reformlar gerçekleştirmeye başlamış, devletin merkeziyetçi yapısı güçlendirilmiş ve Müslüman olmayan vatandaşlara daha fazla haklar verilmiştir. Ancak bu reformlar, Müslüman halk arasında tepkiyle karşılanmış ve İslamcılığın doğmasını etkileyen nedenlerden biri olmuştur. İslamcı düşünürler, Tanzimat reformlarının İslami değerlerden uzaklaştığını düşünerek, İslam'ın devletin ve toplumun merkezinde olması gerektiğini savunan bir düşünceye yönelmişlerdir (Maviş, 2019: 40).

19. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı bir direniş hareketi olarak İslamcılık fikrini savunan Cemaleddin Afgani gibi düşünürler, Batı'nın İslam dünyasını zayıflattığını ve Müslümanların ancak İslami değerler etrafında birleşerek bu sömürgeciliğe karşı durabileceklerini savundu. Bu düşünce, İslam dünyasında birliğin ve dayanışmanın önemini vurgulayan Pan-İslamizm hareketinin temelini oluşturdu. Bu bağlamda İslamcılık, Osmanlı'nın çöküşünü durdurmak ve Müslüman toplumları yeniden güçlendirmek amacıyla geliştirilen bir ideoloji olarak önem kazandı (Maviş, 2019: 41-44).

Pan-İslamizm, İslamcılığın Osmanlı'daki en önemli versiyonudur. İslam dünyasının birliği ve Müslüman toplumların Batı karşısında birleşmesi fikri, Pan-İslamizm hareketinin temelini oluşturur.

Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Pan-İslamizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi politikası haline geldiği ve en belirgin şekilde uygulandığı dönemdir. II. Abdülhamid, İslamcılığı hem iç politika hem de dış politikada etkin bir

araç olarak kullanmıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı'yı bir İslam devleti olarak güçlendirmek ve Müslüman dünyayı Osmanlı halifeliği etrafında birleştirmek amacıyla Pan-İslamizm'i savunmuştur. Bu politika, Osmanlı'nın kaybettiği gücü İslami bir birlik aracılığıyla yeniden kazanma çabasıydı. II. Abdülhamid, halife sıfatını ön plana çıkarmış ve İslam dünyasında bu unvanı kullanarak İslamcı politikalarını güçlendirmiştir. Halifelik, Osmanlı Devleti için Müslüman halkın birleştirici bir unsuru olarak görülmüştür. Özellikle Balkanlar ve Arap dünyasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu İslami kimliği vurgulanarak Müslüman halkın desteği kazanılmaya çalışılmıştır (Maviş, 2019: 70-71).

II. Abdülhamid dönemlerinde, İslamcılık anlayışı güç kazandı. II. Abdülhamid'in "İslamcılık" politikaları, geniş bir kitleyi etkilemiş ve dönemin düşünce yapısında etkili olmuştur.

İslamcılığının gelişiminde önemli rol oynayan bir takım düşünürler vardı. Bu düşünürler arasında Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Namık Kemal, Said Halim Paşa gibi isimler sayılabilir. Bu düşünürler hem İslam dünyasında hem de Osmanlı'nın iç politikasında derin etkiler bırakmışlardır.

Cemaleddin Afgani, Batı karşısında Müslüman toplumların geri kalmışlığını eleştirirken, İslam'ın modern dünya ile uyumlu bir şekilde reforme edilmesi gerektiğini savunmuştur. Afgani, Müslüman toplumların bir araya gelerek Batı sömürgeciliğine karşı durmaları gerektiğini ve İslam'ın birleştirici bir güç olabileceğini öne sürmüştür. Afgani'nin öğrencisi olan Muhammed Abduh da Osmanlı İslamcılığı üzerinde derin izler bırakmıştır. Abduh, İslam'ın modernleşme sürecine entegre edilmesi gerektiğini savunmuş ve İslam'ın özüne sadık kalarak bir toplumsal dönüşümün mümkün olduğunu düşünmüştür. Onun fikirleri, Osmanlı aydınları arasında tartışılmış ve İslamcılığın entelektüel altyapısını güçlendirmiştir (Büyükkara, 2019: 33-36).

Namık Kemal, İslam ile modernleşmeyi uzlaştırmaya çalışan bir düşünce geliştirmiştir. Said Halim Paşa ise Batı'nın teknolojik üstünlüğünü kabul ederken, İslam'ın kendi değerleri çerçevesinde yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Ona göre İslam, sadece bireysel bir din değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir sistemdir. İslamcılığın Osmanlı siyasetinde yer alması gerektiğini savunan Said Halim Paşa, İslami bir devlet düzeninin kurulmasını istemiştir. Temelde bu düşünürler, İslami

değerler üzerine kurulu bir toplumsal düzenin gerekliliğini savunmuşlar ve Batı'nın seküler değerlerine karşı çıkmışlardır (Ergüç, 2023: 33-34).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine gelindiğinde, İslamcılık düşüncesi birçok farklı siyasi akım arasında varlığını sürdürmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'nın son yıllarında İslamcılığı siyasi bir araç olarak kullanmış, ancak daha sonra laik milliyetçi bir çizgiye yönelmiştir. İslamcılık, bu dönemde Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi diğer ideolojilerle rekabet etmiş ve Müslüman halkı Osmanlı yönetimi etrafında birleştirmeye çalışmıştır.

Osmanlı'nın çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde İslamcılık, Millî Mücadele'ye destek veren unsurlar arasında yer almıştır. I. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın çöküşü, İslamcılık düşüncesinin şekil değiştirmesine ve daha çok entelektüel bir akım olarak devam etmesine yol açmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında İslami değerler, halkı seferber etmede önemli bir rol oynamıştır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte laiklik ilkesi benimsenmiş ve İslamcılık konumunda değişme söz konusu olmuştur.

2.3. 1990'LI YILLARA KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE İSLAMCILIK

Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden devralınan bir mirasla Cumhuriyet döneminde farklı şekillerde gelişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte İslamcılık, ülkenin laikleşme sürecine karşılık olarak şekillenmiş, dönemsel olarak yükselmiş veya baskı altına alınmıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen süreçte İslamcılık, farklı siyasal, toplumsal ve düşünsel evrelerden geçmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte bu akım, laikleşme politikaları çerçevesinde önemli ölçüde gerilemiş ve kamusal alandan dışlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslamcılık, Kemalist reformlara karşı bir muhalefet olarak varlığını sürdürmüş, ancak daha çok bireysel dindarlık, kültürel ve entelektüel düzeyde etkili olup varlığını sürdürmüştür (Duran, 2005: 129-130).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, devletin ideolojisi laiklik ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik yapısından koparak, dini devlet işlerinden tamamen ayırmak amacıyla Hilafet kaldırılmış (1924),

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kurulmuş (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, İslamcılığın kamusal alandan dışlanmasına ve daha çok entelektüel bir akım olarak devam etmesine neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından en büyük reformlardan biri hilafetin kaldırılması olmuştur. 3 Mart 1924'te hilafet, laik bir devletin gereği olarak sona erdirilmiştir. Hilafetin kaldırılması, İslamcılık hareketi üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Çünkü hilafet, İslamcı düşüncede önemli bir semboldü. Bu adımla, Türkiye'de İslamcılığın devlet düzeyinde temsil edilmesi sona ermiş ve İslamcılar için yeni bir dönemin başladığı kabul edilmiştir (Kara, 2005: 178).

Devletin dini kontrol altına almak amacıyla kurduğu Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de dinin devlet tarafından düzenlenmesi ve dinin kamusal alanda sınırlandırılması amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Bu, İslamcılığın kamusal ve siyasi alanda etkisini sınırlayan bir gelişme olmuştur. Din, devlet kontrolünde bir kurum olarak tanımlanmış ve bağımsız bir siyasi güç olmaktan çıkarılmıştır (Kara, 2005: 179).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve dini eğitim devlet kontrolüne alınmıştır. Bu reformlar, İslamcı hareketin örgütlenme araçlarını önemli ölçüde sınırlamış ve İslamcılığın eğitim ve toplum üzerindeki etkisini azaltmayı hedeflemiştir.

1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tarikatlar yasaklanmış ve tasavvufi toplulukların faaliyetleri sona erdirilmiştir. Bu yasaklar, İslamcı hareketler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuş ve özellikle İslamcı fikirlerin bu tarikatlar aracılığıyla yayılmasını engellemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti dönemi (1923-1950) boyunca İslamcılık, baskı altına alınmış ve İslamcı hareketler yer altına çekilmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) döneminde laiklik ilkesi çerçevesinde din ve devlet işlerinin tamamen ayrılması hedeflenmiştir. Bu dönemde İslamcı fikirlerin açıkça ifade edilmesi ve örgütlenmesi oldukça zor hale gelmiştir. Tek parti döneminde İslamcılık, kamusal alanda ve siyasi sahnede görünmez hale gelmiştir. İslamcı aydınlar ve fikir adamları, dini faaliyetlerini daha gizli ve kapalı ortamlarda sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu dönemde İslamcı düşünce tamamen yok olmamış, entelektüel birikim devam etmiştir (Subaşı, 2005: 220-221).

1946 yılında çok partili sisteme geçişle birlikte İslamcılık, yeniden siyasi ve toplumsal alanda görünür olmaya başlamıştır. Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti (DP), halkın dini taleplerine daha ılımlı yaklaşarak, dinin kamusal alanda daha fazla görünür olmasına izin vermiştir. DP'nin ilk icraatlarından biri, ezanın tekrar Arapça okunmasına izin vermek olmuştur. Bu, İslamcılar tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve dinin kamusal alandaki görünürlüğünü artırmıştır. DP döneminde din eğitimi konusunda da adımlar atılmış ve İmam Hatip Okulları açılmıştır. Bu okullar, dini eğitim almak isteyen muhafazakâr kesim için önemli bir fırsat sunmuş ve İslamcı hareketin yeniden toparlanmasında etkili olmuştu. DP, İslamcılığın tam olarak destekçisi olmasa da dini özgürlüklerin genişletilmesine yönelik adımlarıyla İslamcı çevrelerin desteğini kazanmıştır (Subaşı, 2005: 227-227; Ergüç, 2023: 37).

Türkiye'de İslamcı siyasetin örgütlenmeye başladığı ilk önemli adımlardan biri, Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile olmuştur. Bu parti, modernizme ve Batı'nın etkilerine karşı İslami değerler temelinde bir siyaset izlemeyi hedeflemiştir. Ancak, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında MNP kapatılmıştır. Necmettin Erbakan, MNP'nin kapatılmasından sonra Milli Selamet Partisi (MSP)'yi kurarak İslamcı siyaseti devam ettirmiştir. MSP, özellikle muhafazakâr ve İslamcı kesimler arasında geniş bir taban bulmuş ve 1974'te CHP ile koalisyon hükümetine katılmıştır. Bu dönem, İslamcıların siyasi arenada ilk kez etkin bir şekilde yer aldığı bir dönemdir. Bu dönemde, özellikle Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Görüş hareketi, İslamcı düşüncenin politik arenada daha görünür olmasını sağladı. Bu dönem aynı zamanda çeşitli dini grupların ve cemaatlerin toplumsal etkisinin arttığı bir dönemdir (Yıldırım, 2022: 245-248).

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'de siyaset ve toplum üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Darbenin ardından İslamcılık yeni bir biçim kazanmıştır. 12 Eylül sonrasında, Türk-İslam Sentezi ideolojisi benimsenmeye başlanmıştır. Bu ideoloji, İslam'ın Türk kimliği ile uyumlu olduğu ve genç nesillerin İslami değerlerle yetiştirilmesi gerektiği düşüncesini savunuyordu. Bu politika, İslamcılığın devlet eliyle belli ölçüde kabul görmesine yol açmıştır (Yıldırım, 2022: 176-178).

1983'te iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), İslami değerlere daha ılımlı yaklaşan bir politika izlemiştir. Özal, hem liberal ekonomi

politikalarını hayata geçirirken hem de dinin kamusal alanda görünürlüğünü artırmıştır. İmam Hatip okullarının sayısı artmış, dini özgürlükler genişletilmiştir. Özal, İslami muhafazakâr kesimin desteğini alarak, ekonomik ve sosyal dönüşüm programlarını sürdürmüştür.

1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de İslamcılığın siyaset sahnesinde en güçlü olduğu dönemlerden biri olmuştur. Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP), 1990'ların başında giderek güç kazanmış ve 1995 seçimlerinde birinci parti olmuştur. Erbakan, Refah Partisi ile başbakan olurken Türkiye'de de ilk kez bir İslamcı lider başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 1980'li yıllarda başlayan Türk-İslam sentezi Erbakan yönetiminde zirveye çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda İslamcı yayınların, dergilerin ve fikirlerin artış gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda İslami düşüncelerin gazetelerden dergilere kadar yazılıp çizildiği, kendisini sosyal ve kültürel alanda göstermeye başladığı ve her türlü eleştirilerin rahat bir şekilde dile getirildiği ve kaleme döküldüğü bir dönem olmuştur (Kentel, 2005: 722-723)

Türkiye Cumhuriyeti'nde İslamcı fikirler farklı dönemlerde siyasi, sosyal ve entelektüel boyutlarda etkili olmuştur. Erken dönemde daha çok bireysel ve kültürel olan bu fikirler, 1960'lardan itibaren siyasallaşmış, 1980 sonrasında Türk-İslam sentezi fikriyle yeniden yorumlanmaya başlanılmış ve 1990 sonrasında ise zirveye çıkmıştır. Özellikle 1990 ve sonrası, İslamcıların kendisini tekrardan siyaset arenasında göstermeye başladığı ve yeniden kurumsallaşmaya girdikleri bir dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda İslamcı basının artış gösterdiği ve geniş halk kitlelerine ulaşmaya başladıkları dönem olmuştur.

İslamcılığın 1990'lı yıllarda siyasal ve toplumsal alanda güç kazanması, yalnızca siyasi aktörleri değil, aynı zamanda İslamcı basının gündemini ve tartışma alanlarını da belirgin biçimde dönüştürmüştür. Bu dönemde İslamcı basın; modernleşme eleştirisi, ümmet bilinci, Batı ve uluslararası sistem değerlendirmeleri, kimlik ve medeniyet tartışmaları, Türkiye'nin iç siyasal yönelimi ve küresel Müslüman toplumların karşı karşıya kaldığı sorunlar gibi geniş bir çerçevede fikir üretmiştir. İslami değerleri alternatif bir toplumsal-siyasal zemin olarak tanımlama çabaları, kapitalizme yönelik eleştirel bir tutum geliştirme ve siyasal mobilizasyonu mümkün kılan çeşitli söylemsel hatlar da bu dönemin öne çıkan özellikleri arasında yer almıştır. Söz konusu nitelikler

ışığında 1990'lı yılların İslamcı dergilerinde Bosna-Hersek meselesi özel bir önemle ele alınmış, savaşın seyri hem insani hem ideolojik hem de siyasal boyutlarıyla tartışılmıştır. Bu nedenle çalışmanın üçüncü bölümünde Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik yaklaşımları mercek altına alınacak; söz konusu dergilerin savaşı hangi kavramsal çerçeveler üzerinden anlamlandırdıkları her bir dergide ayrıntılı biçimde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DEKİ İSLAMCI DERGİLER VE BOSNA-HERSEK SAVAŞI: 1992-1995

İslamcı basın ve dergiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde çıkmaya başlayıp Türkiye'nin modernleşme sürecinde de devam eden toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümlere bir cevap olarak gelişmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte dine ve dini hayata yönelik kısıtlamalar, İslamcı kesimin sesini duyurabileceği bir platform oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. 1990'lara kadar olan bu süreçte İslamcı basın, genellikle fikir hareketlerini desteklemek, dini değerleri korumak ve modernleşme sürecindeki toplumsal değişimlere İslami bir perspektif kazandırmak amacıyla yayın yapmıştır (Maviş, 2019: 91).

Cumhuriyetin erken dönemlerinde dini hayat üzerindeki baskılar, İslamcıların seslerini duyurabilecekleri araçlara olan ihtiyacı artırdı. Bu dönemdeki yayınların amacı, İslami bilgi birikimini korumak, dine yönelik eleştirileri yanıtlamak ve dini kültürü canlı tutmaktı. Özellikle tek parti dönemi boyunca gizlilik içinde yayımlanan risaleler ve dergiler, dini bilgiyi nesilden nesile aktarmaya odaklandı. Bu yayınlar, aynı zamanda İslam'ın yalnızca bireysel bir inanç meselesi değil, toplumsal bir düzenin temeli olduğuna vurgu yapıyordu. Özellikle 1970'lerde İslamcı basının yükselişi, Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş hareketiyle paralellik gösterdi ve bu yayınlar, siyasal İslam'ın toplumsal tabanını genişletme işlevi gördü (Kentel, 2005: 722-723).

1980 darbesi sonrası dönemde İslamcı basın, devletin din üzerindeki denetimini artırdığı bir atmosferde yeni bir dil ve üslup geliştirdi. Bu dönemde çıkan dergiler, İslam'ın yalnızca bireysel bir inanç değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı ve dünya görüşü olduğuna vurgu yaptı. 1980'lerde çıkan İslamcı dergiler, yalnızca geleneksel din anlayışını savunmakla kalmadı, aynı zamanda modern ideolojilere İslam perspektifinden alternatifler geliştirmeye çalıştı. 1990'lara gelindiğinde, İslamcı basında farklılaşmalar gözlemlendi. Bu dönemde çıkan yayınlar, daha şehirli, kültürel ve modern bir İslam anlayışını savunma eğilimindeydi (Kentel, 2005: 722-723). Bu dönemin dergilerinin;

- Dini bilgi ve kültürü korumayı ve genç nesillere aktarmayı amaçlama,
- Modern dünyada İslami değerleri bir alternatif olarak sunma,

- Batı merkezli modernleşme, kapitalizm ve sekülerleşmeye eleştirel bir duruş sergileme,
- Entelektüel tartışmalarla İslami perspektifin derinleşmesine katkıda bulunma,
- Siyasi hareketlerle paralel ilerleyerek hem toplumsal hem de siyasal bir mobilizasyonun aracı olma gibi genel hedef ve amaçları arasında sayılabilir (Kentel, 2005: 722-723).

İslami değerleri alternatif olarak tanımlama, kapitalizme karşı eleştirel bir pozisyon benimseme, siyasal mobilizasyonu mümkün kılma ve söz konusu nitelikteki unsurların yanı sıra 1990'lı yıllardaki İslamcı dergilerde Bosna-Hersek konusuna da yer verilmiştir. Söz konusu bilgilerdenden yola çıkarak Altınoluk ve Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde Bosna-Hersek savaşına yönelik yaklaşımlar mercek altına alınacaktır.

3.1. ALTINOLUK DERGİSİ

Altınoluk dergisi, 1986 yılının Mart ayında yayın hayatına başlamış, Erenköy Cemaati'nin tasavvufi geleneğini yansıtan önemli bir yayın organıdır (Çakır, 2017: 58). Cemaat, Nakşibendi tarikatının Gümüşhanevi Dergâhı'nda yetişen Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun öncülüğünde faaliyet göstermeye başlamış ve sesini Altınoluk aracılığıyla duyurmayı hedeflemiştir. Derginin amacı, "İnsanları hayra ve iyiliğe çağırmak, Allah'ı tanıtmak ve bireyin manevi gelişimine rehberlik etmektir." Bu misyonu gerçekleştirmek için "Din nasihattir" hadisini ve Kur'an'daki "vasat ümmet" ilkesini rehber edinmiştir. Altınoluk, o tarihten bu yana kesintisiz olarak her ay yayımlanmakta ve hem dini hem de toplumsal meselelere dair bir perspektif sunmaktadır (Açık, 2020: 18-19).

Altınoluk dergisi, tasavvuf ağırlıklı içeriğiyle ön plana çıkar. Yazılar, İslam-insan, İslam-Müslüman ve İslam-toplum ilişkileri gibi alanlara odaklanarak, İslam'ın temel prensiplerini hatırlatma amacı taşır. Yayınlarında itikad, ibadet ve güncel meseleler üzerine yazılar sunulur. Aynı zamanda dergi, sadece dini içeriklerle sınırlı kalmayıp Türkiye ve dünya gündemine dair siyasi değerlendirmelere de yer verir.

Derginin yazar kadrosu, ilahiyat alanında uzmanlaşmış akademisyenlerden oluşur. Başyazarlık görevini, cemaatin lideri Osman Nuri Topbaş yürütmektedir. Ayrıca, önceki

sayılarda “Altınoluk” takma adıyla yayınlanan yazıların daha sonra Sadık Dânâ adıyla çıkmaya başladığı ve bu ismin Musa Topbaş’a ait olduğu dikkat çekmektedir. Ahmet Taşgetiren de uzun yıllar boyunca derginin önemli yazarlarından biri olarak katkı sağlamış ve ilk dönemlerde Ahmet Maraşlı takma ismini kullanmıştır. Altınoluk dergisinin tarihsel gelişimi boyunca, içerik ve yönetim açısından önemli değişimler yaşanmıştır. İlk yıllarından itibaren haftalık buluşmalar ve istişare heyetleri aracılığıyla yönlendirilen dergi, zamanla daha sade bir görünüme ve çeşitli yazılarla zenginleştirilmiş bir içeriğe kavuşmuştur. Ahmet Taşgetiren ve Mehmet Lütfi Arslan gibi isimler, derginin yayın politikasını ve çizgisini şekillendiren önemli şahsiyetler arasında yer almıştır. Yazı İşleri Müdürlüğü görevini, R. Fatih Uğurlu, Mustafa Eriş, Ahmet Taşgetiren yapmış daha sonra derginin genel yayın yönetmenliği görevine Mehmet Lütfi Arslan gelmiştir (Açık, 2020: 20; Uzun, 2023: 55-56) ve 05.12.2024 tarihi itibariyle de aktif bir şekilde devam etmektedir. Derginin yayın kurulu arasında Âdem Ergül, Beytullah Demircioğlu, Halit Serhan Ercivelek, M. Doğan Gökmen, Mustafa Eriş, Salih Zeki Meriç, Süleyman Derin ve Ömer Faruk Demireşik yer almaktadır. 1986 yılından beri 38 yıldır aktif bir şekilde yayın hayatına devam eden Altınoluk Dergisi, Aralık 2025 yılı itibari ile 478 sayı dergi çıkarmıştır (Altınoluk, 2025).

1990’lı yıllarda Bosna-Hersek Savaşı’nın İslamcı düşünce dünyasında kayda değer bir önem arz ettiği dikkate alındığında, mezkur dönemde Altınoluk Dergisi’nde ortaya konulan söylemsel tutumlar ve verilen tepkiler ayrıntılı biçimde incelenecek ve bu çerçevede, derginin savaş sürecine ilişkin yaklaşımının hangi kavramsal hatlar üzerinden şekillendiğini irdelemek yerinde olacaktır.

3.1.1. Altınoluk Dergisi’nde Bosna-Hersek Savaşı

1992-1995 yılları arasında Altınoluk Dergisi’nde Bosna-Hersek Savaşı’na ilişkin yayımlanan tüm haber ve yazılar sistematik biçimde incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, derginin Bosna-Hersek Savaşı’nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, derginin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler

seçilmiştir. Böylece analiz, hem derginin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntem izlenmiştir.

Bu bölümde Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin hangi sayısından itibaren ele alındığı, savaşın nasıl ve hangi başlıklarla değerlendirildiği kısaca irdelendikten sonra dergide 1992-1995/96 yılları arasında Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılmış olan yazıların yıl, sayı ve yazar gibi kronolojik bir haritası/tablosu çıkarılacaktır.

6 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek'te başlayan savaşı, Altınoluk Dergisi'nde ilk olarak "Ayın Notları" bölümünde, "Türkiye Hep Seyirci" başlığıyla konu edildiği görülmektedir. Derginin 1992 Mayıs ayı sayısında, Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu tarz bir düşünce ifade edilmiştir:

> *"(...) Türkiye İslam ülkelerinin kurban edilişine seyirci kalmamalıdır. Bu duyarsızlık ve his pörsümesi Türkiye'nin zararına olacaktır. Türkiye artık sorumluluklarının farkına varmalı ve uluslararası politikada yeni bir strateji belirlemelidir" (Altınoluk, 1992: C. 75: 49).*

Dergide hükümet politikalarının eleştirisi yapılarak özelde Bosna-Hersek genelde ise tüm İslam ülkelerinde Türkiye'nin daha aktif politikalar geliştirmesi gerektiğine dair beklentiler dile getirilmiştir.

Müslüman nüfusa yönelik olarak sergilenen şiddet hareketlerine karşı tepki gösterilen dergide Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar, Karabağ ile mukayese edilmiş ve 'İslam Kardeşliği' vurgusu şu biçimde öne çıkarılmıştır:

> *"Eğer 'İslam Kardeşliği' konusunda belli duyarlılığa sahip isek yaşanan zulümlerle içimizin kan ağlamaması mümkün değil. Daha Karabağ'ın yaraları sarılmadan bu sefer de Bosna-Hersek'te yoğun acılar yaşamaya başladık. (...)" (Altınoluk, 1992: C. 75: 49).*

Dergi kapsamında Bosna-Hersek Savaşı'ndan hariç olarak Azerbaycan'daki savaştan da söz edilmiştir. "Azerbaycan-Bosna-Hersek: Çaresizlik Boğazımızda Düğüm" başlıklı yazı bu bağlamda önem arz eder niteliktedir. Bahsi edilen yazıda Azerbaycan ve Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar ele alınmış ve bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Söz konusu değerlendirmede şu ifadelerin oldukça önemli olduğu söylenebilir:

"(...) Bosna-Hersek'ten gelen haberler, Sırpların Avrupa'daki İslam kimliğine karşı tam bir soykırım uyguladığı yönündeydi. Sırplar, İslam'ın kültür kimliğini biçiyorlardı. BM Barış Gücü bile, Müslümanları Sırp vahşeti ile başbaşa bırakıp terk etmişti… Amerika'ya, Avrupa'ya Rusya'ya çağrılar yöneltilmiş, bu vahşetin durdurulması istenmiştir. AGİT'ten, Avrupa Parlamentosu'ndan, Amerika ve Rusya'dan, bu diplomatik girişimlere belirli cevaplar da gelmiştir. Sırplar, Ermeniler belirli dozlarda kınanmıştır da… Ancak, bütün bu diplomatik girişimler, ne Ermeni'yi durdurmuş ne de Sırp'ın vahşetine son vermiştir (...)" (Altınoluk, 1992: C. 76: 45-46).

Sırpların Bosna-Hersek'te İslam kültürünü kesintiye uğrattıkları, İslam'ı ve Müslümanları hedef alarak katliam gerçekleştirdikleri, yaşanan savaşa ilişkin ABD ve Rusya gibi devletler ile BM ve AT gibi toplulukların Azerbaycan ve Bosna-Hersek'te yaşanan katliamlara karşı sessiz kaldıkları yönündeki iddialar kaleme alınmıştır.

Bosna-Hersek'te yaşanan olayların kimi zaman dergide, Bosna'ya gidip gelmiş bazı kişilerle yapılan röportajlarla gündeme getirildiği de görülmektedir. Yapılan bu röportajların ilki, 1992 Temmuz ayı sayısında "Savaş Değil Katliam" başlığıyla İnsan Hakları Komisyonu Sözcüsü olarak Bosna-Hersek'te gözlemci olarak bulunan Hasan Mezarcı ile (Altınoluk, 1992: C. 77: 46) ikinci röportaj "Yüreğim Titriyor" başlığıyla gazeteci Ahmet Kot ile (Kot, 1992: C. 82: 9) üçüncü röportaj ise 1992 Aralık ayı sayısında "Bosna-Hersek'e Gitmek Zor, Dönmek Daha Zor" başlığıyla İbrahim Topbaş ve Hasan Topbaş ile yapılmıştır (Topbaş, 1992: C. 82: 14). Derginin 1992 Temmuz ayı sayısında Hasan Mezarcı'nın Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmeler için yaptığı şu ifadelere yer verilmiştir:

"Savaş yok, çünkü Bosna-Hersek devletinin ordusu yoktur. Şu anda göçmen sayısı 2 milyonu geçmiştir. Deyim yerinde ise yürütülen haçlı katliamıdır. 20 bin Müslüman çocuk Avrupa karanlıklarındadır. TC hükümetinin çocukları almak üzere göndereceği gemi bir türlü gitmemiştir. Biz orada iken 51 cami yıkılmıştı. Özellikle imamlar ve ailelerine yönelik katliamlar ve tecavüzler tam bir fecaattir." (Altınoluk, 1992: C. 77: 46).

Hasan Mezarcı'nın ifadesi ışığında dergide Bosna-Hersek olaylarında evlerinden ve yurtlarından edilen göçmen sayısı, hayatını kaybeden çocuk sayısı ve Müslümanların kutsallarına dokunulduğu gibi iddialara öncelik verildiği görülmektedir. Bununla birlikte ve söz konusu durumlardan trajedi doğduğuna ilişkin argüman öne sürülmektedir. Trajedinin neyden sebep neşet ettiği sorusu belirdiğinde Mezarcı'nın şu ifadesi önem arz etmektedir:

"Savaş yok, çünkü Bosna-Hersek devletinin ordusu yoktur. Şu anda göçmen sayısı 2 milyonu geçmiştir. Deyim yerinde ise yürütülen haçlı katliamıdır. 20 bin

Müslüman çocuk Avrupa karanlıklarındadır. TC hükümetinin çocukları almak üzere göndereceği gemi bir türlü gitmemiştir. Biz orada iken 51 cami yıkılmıştı. Özellikle imamlar ve ailelerine yönelik katliamlar ve tecavüzler tam bir fecaattir." (Altınoluk, 1992: C. 77: 46).

Dini bir grubun inkarının bir trajedi ile eşdeğer olduğunu ileri süren Mezarcı'nın düşüncesinden yola çıkarak dergi kapsamında Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın haçlı ile İslam savaşı olarak değerlendirildiği ve orada bulunan halkın din ve etnik kırıma uğratıldığı yönünde iddiaların öne sürüldüğü idrak edilmektedir.

Bosna-Hersek'teki savaşla ilgili kendisiyle röportaj yapılan gazeteci Ahmet Kot'un değerlendirmelerine, dergide genişçe yer verildiği görülmektedir. Ahmet Kot'un Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmeler için yaptığı yorumlar, derginin 1992 Aralık ayı sayısında şu şekilde yer bulmuştur:

"Bir tarafta Sırp kurşunu, öte yanda açlık, hastalık ve soğuk. Yüzyıllarca İslam dünyasının sınırlarını savunmuş bir topluluğa bugün Müslüman dünyanın zillet içindeki idarecilerinin layık gördüğü iki tercih. İçerdeki kamplarda karşılaştığım manzaralar gözümün önüne geldikçe yüreğim titriyor (...)" (Kot, 1992: C. 82: 9).

Ahmet Kot, Altınoluk Dergisi'ne vermiş olduğu röportajın devamında Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmeler ışığında başta İslam dünyasının liderlerini eleştirmektedir. Osmanlı'dan kalma mimari yapıların tahrip edildiğini belirten Kot, yaşanan gelişmelerin karşılıklı savaş olmaktan çıkıp Boşnak halkına karşı bir soykırım olduğunu dile getirmiştir (Kot, 1992: C. 82: 9-13).

Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmeleri gündeme getiren, bunu yazılarında işleyen yazarlardan diğeri de Altınoluk Dergisi'nin yazı işleri müdürlüğünü yapan ve aynı zamanda derginin daimi yazarlarından biri olan Ahmed Taşgetiren'dir. Ahmed Taşgetiren'in Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek için ilk yazısı, 1992 Ağustos ayı sayısında "Ahlak ve Kardeşlik Sınavı" (Taşgetiren, 1992: C. 78: 3), ikinci yazısı ise 1992 Aralık ayı sayısında "Bugün Bosna İçin Ne Yaptın?" (Taşgetiren, 1992: C. 82: 3) başlığı ile yayımlanmıştır. Ahmed Taşgetiren, 1992 Ağustos ayı sayısındaki yazısında şu ifadelere yer vermiştir:

"(...) İslam dünyası olarak, öyle kötü bir görüntü veriyoruz ki, dünyanın güç merkezleri, her bir İslam topluluğunu bir yerde kıstırıp canını okuyabileceğini düşünüyor. Teker teker. (...) Filistin'in canına İsrail okuyor. Afganistan'ın canına Ruslar okudu yıllar yılı. Cezayir, Fransızların ve uzantılarının kurbanı. Kıbrıs, Rumların insafına terk edilmek isteniyor. Batı Trakya Yunan'ın. (...)

Bulgaristan'daki Müslüman Türkün çektiği acılar henüz tazedir. Azerbaycan'ı az kalsın Ermeni kıstırıp boğacaktı…" (Taşgetiren, 1992: C. 78: 5).

Ahmed Taşgetiren, yazısında Bosna-Hersek üzerinden özellikle Müslümanları ve Müslüman liderleri, yenidünya düzenini, ABD ve büyük devletleri eleştirmiştir. Bosna-Hersek'te yaşanan olayları birer vahşet ve soykırım olarak değerlendiren Taşgetiren, Bosna-Hersek'te yaşanan olaylarda özellikle İslam dünyasının sessizliğini eleştirmiş ve İslam dünyasının batının isteklerine göre konum belirleme çabasında olduğuna dikkat çekmiştir. Taşgetiren, yazısında Bosna-Hersek Savaşı üzerinden İslam dünyası için 'vefasız kardeşler' tabirini kullanmıştır. Taşgetiren, yazısının devamında şu ifadelere yer vermiştir:

*"(…) Bosna-Hersek olayının, bir de, İslam dünyasını "**kardeşlik**" sınavında sınıfta bırakan tarafı vardır. Irak'ı Amerika ile işbirliği yapıp çökerten İslam dünyası, Bosna-Hersek'te, inisiyatifi gene Amerika'dan bekleyince, kendi kardeşlerini Sırp hunharlığına bırakan bir **"vefasız kardeş"** konumuna düşüvermiştir… Ama İslam dünyasındaki yönetimlerde nerde o medeni cesaret! **"Yeni Dünya Düzeni"**nde, Amerika'ya göre konum belirleme telaşında hepsi de. (…) Sanırsınız ki her İslam ülkesi, Vaşington'un elinde bir dama taşı… Onun için Bosna-Hersek'teki Müslüman, kan denizinde boğuluyor da, İslam dünyası sadece ağlamakla, âhü vâh'la iktifa ediyor (…)" (Taşgetiren, 1992: C. 78: 5).*

Ahmed Taşgetiren, 1992 Ağustos ayı sayısında "Ahlak ve Kardeşlik Sınavı" yazısıyla Bosna-Hersek üzerine genel bir değerlendirme yaparken 1992 Aralık ayı sayısındaki "Bugün Bosna İçin Ne Yaptın?" başlıklı yazısında ise şu ifadelere yer vermiştir:

*"Şöyle akşam üzeri hiç çocuğunuz kayboldu mu bilmem. Hiç, "Nereye gitti bu çocuk?" diye çırpındınız mı? Kime sorarız, nasıl buluruz, kimden yardım isteriz diye çaresizlik uçurumunun ucuna varıp döndünüz mü? (…) Böyle bir vahşet, dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir dinden herhangi bir insana yapılsaydı dahi, Müslüman ondan sorumlu hissetmeliydi kendini. **"Yeryüzünde fitneden eser kalmayıncaya kadar"** mücadele görevi bu sorumluluğu yüklerdi Müslümana… (…) Resûlullah, **"Bir haksızlıkla karşılaştığınız zaman onu önce elinizle değiştirin,** buyuruyor." (…) Resûlullah ümmeti tek bir bünye gibi dokudu. Acısıyla, sevinciyle tek bir bünye. (…) Bosna-Hersek için Birleşmiş Milletler'i, Amerika'yı, Avrupa'yı suçlamak, harekete geçmedikleri için kınamak bizim bakımımızdan bir kaçıştır. Bizim yüreğimiz, ümmet bütünlüğünden kaynaklanan bir duyarlılık içinde olsaydı, Bosna-Hersek böyle yaralı olmazdı. (…)" (Taşgetiren, 1992: C. 82: 3-4)*

Taşgetiren, Bosna-Hersek'te yaşanan olaylarda batılı devletler kadar İslam dünyasının da suçlu olduğunu, Bosna-Hersek başta olmak üzere diğer İslam ülkelerinde yaşanan savaşlara karşı Müslümanların yeteri kadar duyarlı davranmadıklarını dile getirerek eleştirilerde bulunmuştur. Taşgetiren, yazısında Müslümanların içinde

bulunduğu durumu ve neler yapmaları gerektiğine dair Kur'an'dan ayetler ve Hz. Muhammed'in hadislerinden örnekler getirerek Bosna-Hersek'te yaşanan olayları; "İslam kardeşliği", "vahdet", "duyarlılık" ve "nefis muhasebesi" gibi konularla işlemiştir.

Bosna-Hersek'te yaşanan savaşı, Altınoluk Dergisi'nde konu edinen yazarlardan biri de Refik Tuzcuoğlu'dur. Tuzcuoğlu, 1993 Ocak ayı sayısında Bosna-Hersek'te yaşanan savaşı, "Bosna Bülteni" başlığıyla ele alıp gündeme getirmiştir. Tuzcuoğlu yazısında, savaştan kaçıp kurtulabilen ve Kırklareli'ndeki mülteci kampında bulunan Bosna-Hersekli mültecilerle yaptığı konuşmalara ve Bosna-Hersek Savaşı'nın uluslararası basına yansıyan bazı haberlerine yer vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuya ilişkin Rıfat Tuzcuoğlu yazısında şu ifadelere yer vermiştir:

> *"(...) Önce Kırklareli'ndeki mülteci kampında Bosna-Hersek'li mültecilerle yaptığımız konuşmaları veriyoruz. Kamp düz bir ormanlık arazinin üzerinde kurulmuş. Daha önce Bulgaristan'dan getirilenler için kurulan bu kampta şimdi yaklaşık 1400 kişi kalıyoruz. (...) Adım Süleymanoviç Veysel. Rodo şehrindenim. Sırp'ların bize yaptığı zulüm ne yazılabilir ne de anlatılabilir. (...) İsmim Muharrem Fazlagiç. Višegrad şehrindenim (Meşhur Drina köprüsünün bulunduğu yer). Tarihin kaydetmediği işkenceleri biz yaşadık. (...) (Bu kez konuştuğumuz bir hanım kardeşimizdi. İsmini söylemedi... Foça şehrindenim. Savaş çok çabuk başladı. Ben işteydim. Sırp'ların bizi bombaladıklarına inanamıyorduk. İlk günlerde bodrumlarda saklandık. Sonra Sırp komşularımız "Bize gelin. Bizde kalırsanız emin olursunuz. Size bir şey yapmazlar" dediler. Bizde onlara inandık. Onlar ise bizi Sırp çetelere teslim ettiler (...)" (Tuzcuoğlu, 1993: C. 83: 9).*

Tuzcuoğlu, mülteci kamplarında kalan Boşnaklarla yaptığı röportajlardan sonra yazısının devamında ise Bosna-Hersek Savaşı hakkında uluslararası basına yansıyan veya yansımayan bazı olayları yorumlayarak savaşı ele alıp değerlendirdiği görülmektedir.

Altınoluk Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na olan genel tutumundan, savaşın dergide ele alınış biçiminden hareketle şu değerlendirmelere varılabilir:

- Başta ABD, Rusya, BM, Avrupa Topluluklarının ve daha sonra tüm dünyanın Bosna-Hersek Savaşı'na olan duyarsızlıkları birçok kez eleştirilmiş ve kınanmıştır.
- Savaş, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında yaşanan etnik bir savaştan ziyade haçlı ve İslam savaşı olarak değerlendirilmiştir.

- Yaşanan savaş, taraflar arası karşılıklı ve eşit şartlarla cereyan eden bir savaş olarak değil, Sırpların öncülüğünde gerçekleştirilen soykırım olarak nitelendirilmiştir.
- Başta Müslüman ülkelerin idarecileri, sonra da Müslüman halkların Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa olan ilgisizlikleri eleştirilmiş ve daha duyarlı olunması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunulmuştur.
- Bosna-Hersek üzerinden İslam kardeşliğine ve İslam birliğine vurgu yapılarak söz konusu meseleler ve mezalim ele alınmıştır.

Altınoluk Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik genel tutumlarının ve mezkûr savaşı ele alış biçimlerinin yanı sıra dergide;

- Ölüm oranlarına,
- Bosna-Hersek içinde ve dışında mülteci konumuna düşenlerin sayılarına ve hangi şartlar altında yaşam mücadelesi verdiklerine,
- Öldürülen çocuklara,
- Tecavüze uğrayan kadınlara ve kız çocuklarına,
- Ev ve iş yerleri yağmalanan Boşnaklara,
- Kasıtlı olarak yıkılıp tahrip edilen Osmanlı mimarilerine yer verilmiştir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılan yazılar genellikle; siyaset/politika, röportajlar, yerel ve ulusal basından haberler, aylık değerlendirmeler ve edebiyat/şiir gibi başlıklar altında işlenmiştir. Dergide yazılı materyallerin dışında savaşa dair geniş bir şekilde görsel materyallere de yer verildiği ve savaşın trajedisi fotoğraflarla da işlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Dergi, aynı zamanda Bosna-Hersek Savaşı'nı 77. sayısında "Batı'nın Öteki Yüzü" (Altınoluk, 1992: C. 77), 82. sayısında "Kardeşlik Sınavı" (Altınoluk, 1992: C. 82), 88. sayısında "Zulüm Çemberi" (Altınoluk, 1993: C. 88) ve 114. sayısında ise "Mazlum Bosna, Çirkin Batı" (Altınoluk, 1995: C. 114) başlıklarıyla dergi kapakları yapmıştır.

Ayrıca derginin Bosna-Hersek Savaşı'nın yaşandığı 1992-1995/96 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve söz konusu savaşı konu edinen dergi sayılarının yıl,

sayı, yazar, konu başlıkları ve sayfa numaralarının tespiti yapılmış ve detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.1. Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar

Yıl	Sayı	Yazar	Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar	Sayfa
1992	75	Altınoluk Dergisi	Türkiye Hep Seyirci	49
1992	76	Altınoluk Dergisi	Azerbaycan-Bosna-Hersek: Çaresizlik Boğazımızda Düğüm	45-46
1992	77	Altınoluk Dergisi	Savaş Değil Katliam (R)	46-48
1992	77	Altınoluk Dergisi	İKÖ'den de Bu Kadar	51
1992	78	Ahmed Taşgetiren	Ahlak ve Kardeşlik Sınavı	3-5
1992	78	Altınoluk Dergisi	Vahşet Günlüğü	10-13
1992	78	M. Ahmed Varol	Bosna-Hersek'te İslam'ın Geçmişi	14-15
1992	79	Altınoluk Dergisi	Bu Utanç Herkese Yeter	46-47
1992	81	Altınoluk Dergisi	Yara Hâlâ Kanıyor	45-46
1992	82	Ahmet Taşgetiren	Bugün Bosna İçin Ne Yaptın?	3-5
1992	82	Altınoluk Dergisi	Parçalanmış Beyinleri Köpeklere Yedirdiler	5
1992	82	Ahmet Kot	Yüreğim Titriyor (R)	9-11
1992	82	Hasan Topbaş	Bosna-Hersek'e Gitmek Zor, Dönmek Daha Zor (R)	14-16
1992	82	Altınoluk Dergisi	Diyanetin Yardımını Neden Diyanet Dağıtmıyor?	47
1993	83	Rıfat Tuzcuoğlu	Bosna Bülteni (R)	9-11
1993	84	Altınoluk Dergisi	Vahşet Zinciri	44
1993	84	Altınoluk Dergisi	Al Yazmalım	45
1993	85	Caner Arabacı	Bosnalı Çocuk ve Hilal (Edebiyat-Hikâye)	34-35
1993	85	Altınoluk Dergisi	Utanç Belgeseli	41-42
1993	85	İrfan Öztürk	Bosna Feryadı (Şiir)	42
1993	86	Altınoluk Dergisi	Batı Müslümanın Katiline Üzülmez	44
1993	86	Altınoluk Dergisi	Tüm Anadolu Bosna	45
1993	87	Altınoluk Dergisi	Bosna Çığlık Çığlığa	44-46
1993	88	Ali El-Kittani	Endülüs Yeniden Diriliyor	39
1993	88	Altınoluk Dergisi	Sırp'a Vahşet Ödülü	45-46
1993	89	Altınoluk Dergisi	İşte Cinayetin Ortakları	45-46
1993	90	Mustafa Ceriç	Dünyada En Ucuz Şey Müslüman Hayatı	16-19
1993	91	Altınoluk Dergisi	Bosna: Batının Günah Dosyası	47

Tablo 3.1. Altınoluk Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1993	92	Altınoluk Dergisi	Haçlı Zihniyeti	47
1993	93	İhsan Yaşar	Bosna'ya Kış Geliyor	42
1994	95	Altınoluk Dergisi	Bosna Çocukları Ne Halde Biliyor Musunuz?	51
1994	96	Mustafa Ceriç	Bosna'da Ümmet Sınavda	35-36
1994	97	Abdullah Taşçı	Zevk İçin Çocuk Öldürüyorlar	44-47
1994	97	Altınoluk Dergisi	Müslümanca Yaşasaydık Bunlar Olmazdı	47
1994	97	Altınoluk Dergisi	Bosna'da Amerikan-Rus Pazarlığı	47
1994	98	Altınoluk Dergisi	Boşnak Genç Kızın Duası	47
1994	98	Altınoluk Dergisi	Boşnak-Hırvat Federasyonu: Sadece Bağımsız İslam Devleti Olmasın Diye	53
1994	99	M. Ali Eşmeli	Bosnalıyım (Şiir)	6
1994	100	Abdullah Gülcemal	Bosna'ya Ağıt (Şiir)	31
1994	100	Altınoluk Dergisi	Sırp Vahşetine BM Desteği	49
1994	101	Altınoluk Dergisi	Bosnalı Bu Kez Kayıp Çocukları İçin Ağlıyor	53
1994	103	Ahmet İslamoğlu	Bosna Unutulmasın (Şiir)	36
1994	106	Altınoluk Dergisi	Bosna'da Napalm Dehşeti	50-51
1994	106	Altınoluk Dergisi	Ne Aşağılık Bir Tutum	51-
1995	107	Beytullah Demircioğlu	1994 Panaroması: Bosna	40-41
1995	109	Hülya Kırdar	Bosna'yı Duymak	34
1995	112	Altınoluk Dergisi	Bosna'da Ümit Çiçekleri	52
1995	113	Altınoluk Dergisi	Bosna'da Tarih ve Talih Dönüyor	52-53
1995	114	Ahmet Taşgetiren	Bosna'yı Anlamak	3-5
1995	114	Y. Selman Tan	Mazlum Bosna	5-7
1195	114	Tarık Ersoy	Bosna'dan Çığlıklar	7-8
1995	118	Altınoluk Dergisi	Mengene'de Sıkışan Bosna Oldu?	40
1196	119	Beytullah Demircioğlu	'95 Dünya Gündeminde Müslümanlar: Bosna	9
1996	124	Serdar H. Yıldırım	Asırların Ötesinden Yetişen Yardım	16-19
1996	124	Mehmet Aslan	Bosna Alev İçinde (Şiir)	19
1996	128	Altınoluk Dergisi	Bosna-Hersek'te Yeni Dönem; Alia İzzetBegoviç'in Zaferi	51

Kaynak: Yukarıdaki veriler, Altınoluk Dergisi'nin 1992-1996 yılları arasında yayımlanan dergi sayıları taranarak çıkarılmıştır.

Altınoluk Dergisi'ne ait bulgular, Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin söylemsel çerçevesinde ağırlıklı olarak iman, kardeşlik, sabır ve dayanışma kavramları üzerinden anlamlandırıldığını göstermektedir. Gerek metin içi alıntılar gerekse tabloda ortaya konulan tematik dağılım, derginin savaşı yalnızca siyasi bir çatışma olarak değil, Müslümanların ortak bir imtihanı olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Altınoluk Dergisi'nin tasavvufî ve maneviyat merkezli yayın politikasıyla uyumlu bir biçimde, savaşın insani boyutunu ve Müslüman kimliği üzerinden kurulan ortak kader vurgusunu ön plana çıkarmaktadır.

Ayrıca inceleme sonucunda, derginin savaşın politik-stratejik yönünden ziyade ahlaki ve manevi etkilerine yoğunlaştığı, okuyucularını dua, sabır, yardımlaşma ve ümmet bilinci noktasında seferber etmeyi amaçlayan bir dil kullandığı görülmektedir. Bu durum, Bosna-Hersek'teki gelişmeleri kendi okuyucu kitlesine dinî-manevi bir sorumluluk bilinci üzerinden aktaran bir yayın çizgisini işaret etmektedir. Dolayısıyla Altınoluk Dergisi'nin Bosna-Hersek tasavvuru, hem içeriği hem de söylem örgüsü bakımından manevi bir mobilizasyon üretmeye dönük bütüncül bir karakter taşımaktadır.

Altınoluk Dergisi'ne yönelik değerlendirmeler, savaşın maneviyat merkezli bir okumanın İslamcı basında nasıl bir karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 1990'lı yılların İslamcı yayın dünyası, tek bir söylem hattından ibaret olmayıp, farklı dergilerin kendi ideolojik yönelimleri doğrultusunda çeşitli vurgu ve öncelikler geliştirdiği çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çalışmanın devamında, Nehir Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yaklaşımı incelenecektir.

3.2. NEHİR DERGİSİ

1993-1996 yılları arasında yayımlanan Nehir Dergisi, "daha sivil, kentli ve medeni bir Müslümanlık stilinin tebliğde kullanılması" fikrini merkeze alarak içerik ve formda farklılaşmayı hedefleyen bir aylık kültür dergisiydi. İlk sayısı Mayıs-Haziran 1993 döneminde çıkan dergi, başlangıçta iki aylık periyotlarla yayımlandı ve Ocak 1994'ten itibaren aylık olarak çıkmaya başladı. Son sayısı olan 27. Sayı, Aralık 1995'te yayımlandı (Topal, 2017: 79).

Derginin sahibi ve yayın yönetmenliği görevini Mustafa Çelik üstlenirken, yazı işleri müdürü olarak İsmail Cantürk görev aldı. Yayın koordinatörleri arasında Kenan

Çamurcu, M. Akif Çankırılı, Davut Dursun ve Mehmet Doğan gibi isimler yer aldı. Yayın kurulunda ise zamanla değişiklikler olmakla birlikte Ali Bulaç, Mehmet Doğan, Mustafa Çelik, Üzeyir İlbak, Hatice Öncül, İhsan Süreyya Sırma, Ergun Yıldırım ve Yalçın Akdoğan gibi önemli isimler görev aldı (Nehir, 1993).

Derginin yazar kadrosu da dikkate değer bir niteliğe sahipti. Yazar kadrosundan Ali Bulaç, Davut Dursun, Ergun Yıldırım, Kadir Canatan, Kenan Çamurcu, İhsan Süreyya Sırma, M. Akif Çankırılı, Mehmet Doğan, Üzeyir İlbak, Mir Mahmut Rıza, Afet Ilgaz, Cihan Aktaş ve Hatice Öncül, Nehir dergisine katkı sağlayan isimler arasında öne çıktı.

1990'lı yıllarda Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında kayda değer bir önem arz ettiği dikkate alındığında, söz konusu dönemde Nehir Dergisi'nde ortaya konulan söylemsel tutumlar ve verilen tepkiler ayrıntılı biçimde incelenecek ve bu çerçevede, derginin savaş sürecine ilişkin yaklaşımının hangi kavramsal hatlar üzerinden şekillendiğini irdelemek yerinde olacaktır.

3.2.1. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı

1992-1995 yılları arasında İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yayımlanan tüm haber ve yazılar sistematik biçimde incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, derginin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler seçilmiştir. Böylece analiz, hem derginin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntem izlenmiştir.

Bu bölümde Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin hangi sayısından itibaren ele alındığı, savaşın nasıl ve hangi başlıklarla değerlendirildiği kısaca irdelendikten sonra dergide 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılmış olan yazıların yıl, sayı ve yazar gibi kronolojik bir haritası/tablosu çıkarılacaktır.

6 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek'te başlayan savaşı, Nehir Dergisi ilk olarak "Olaylar ve Yorumlar" bölümünde, "Kız Öğrencilerin Yürüyüşü: Al Yazmalım" (Nehir, 1993a: C. 1: 4), "Taksim'de Bosna Mitingi" (Nehir, 1993b: C. 1: 5), "Ohri'de Balkan Konferansı ve İzlenimler" (Nehir, 1993c: C. 1: 28-29) ve "Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Tarihi Alija İzzetbegoviçsiz Yazılmayacak" (Çamurcu, 1993: C. 1: 30-31) başlıklarıyla konu edildiği görülmektedir. Derginin 1993 Mayıs-Haziran ayı sayısında "Kız Öğrencilerin Yürüyüşü: Al Yazmalım" başlığıyla Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Bosna-Hersek'te Sırplar tarafından işlenen cinayetlerin yanısıra yaşanan sistemli ve yaygın tecavüzler Türkiye kamuoyunu ayağa kaldırdı. Ülkenin her yanında gösteriler, protestolar düzenlendi. Bunlardan bir ve belki de en anlamlısı, İstanbul'daki bazı ortadereceli okullardan kız öğrencilerinin düzenlediği "al yazmalım" yürüyüş ve mitingiydi. Onbinin üzerinde öğrencinin başlarında al yazmalı başörtülerle katıldığı gösteri izleyenleri duygulandırdı. "Bosnalı bacım, benim bacım", "Bosna'ya uzanan eller kırılsın", "Dualar kabul olsa, Bosna-Hersek kurtulsa" gibi sloganların atıldığı görkemli gösteriden sonra Bosna-Hersek'e gönderilmek üzere kan bağışında bulunuldu" (Nehir, 1993a: C. 1: 4).*

Dile getirilen bu ifadelerle derginin yayın hayatına başladığı ilk sayısından itibaren Bosna-Hersek Savaşı'nın dergide yer bulduğunu görmekteyiz. Kullanılan dil ve üslup açısından ise Bosna-Hersek'te yaşanan olaylar daha çok bir haber manşeti olarak dergide yer bulmuş, özelde kız öğrencilerinin genelde ise toplumun Bosna-Hersek Savaşı'na karşı olan duyarlılığı gündeme getirilmiştir.

Derginin aynı sayısında dergi yazarlarından Kenan Çamurcu'nun "Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Tarihi Alija İzzetbegoviçsiz Yazılmayacak" başlıklı yazısı yer almaktadır. Çamurcu, yazısında Süleyman Gündüz ile Bosna-Hersek Savaşı hakkında yaptığı röportaja yer vermiş ve Bosna-Hersek'teki son durumlara genişçe değinmiştir. Çamurcu, derginin 1993 Mayıs-Haziran ayı sayısında "Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Tarihi Alija İzzetbegoviçsiz Yazılmayacak" başlıklı yazısıyla Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Cenevre'deki görüşmelerden bir sonuç çıkmaması ve tarafların 10 maddelik barış planını kabul etmemesi ile bilinmeze sürüklenen Bosna-Hersek sorunu, Sırpların saldırılarının yoğunlaşmasıyla giderek derinleşiyor. ABD'nin de taraftar görünmediği Vance ve Owen planının Sırplara büyük tavizler verdiğini herkes kabul ediyor. (...) Sorunun çözümsüzlüğünün devamı Boşnakların içinde bulunduğu şartları ağırlaştırırken Sırpları da bir hayli memnun ediyor. (...) ...yalnızca Boşnakların zarar gördüğü BM'nin 713 sayılı silah ambargosunun kaldırılması yolundaki tüm girişimler ve Özal'ın baskıları sonuçsuz kaldı. (...) İkinci dünya savaşında Yahudiler bile böylesi bir soykırıma (jenosit) uğramamış,*

bu kadar aşağılanmamışlardı. Bir tarafta meşru müdafa hakkı bile elinden alınan bir toplum (ambargo uygulaması), diğer tarafta eski Yugoslav Halk Ordusunun desteklediği Sırp çetnikler…" (Çamurcu, 1993: C. 1: 30-31).

Çamurcu yazısında, Bosna-Hersek ve Sırplarla yapılmaya çalışılan anlaşmalardan Bosna-Hersek açısından herhangi bir olumlu sonuç alınamadığına, yapılan anlaşmaların daha çok Sırpların lehine olduğuna, Bosna-Hersek'te savaşın uzaması durumda Boşnak halkının mevcut şartlardan daha kötüsüyle karşılaşacaklarına, BM'nin silah ambargosunun Sırplar açısından çok da bir şey ifade etmediğine ama Boşnak halkının kendisini savunamaz hale getirdiğine dikkat çekmektedir. Çamurcu, Gündüz ile yaptığı röportajdan aktardığı yazısının devamında ise Aliya İzzetbegoviç'in Bosna-Herek halkı için yapmaya çalıştığı fedakârlıklardan ve İzzetbegoviç'in Bosna-Hersek halkı tarafından ne kadar sevildiğine, savaşın bir an önce bitmesi için her türlü adımların atılması gerektiğine vurguda bulunmaktadır.

Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı hakkında değerlendirmelerde bulunan ve bunu geniş bir şekilde yazısında gündeme getirenlerden birisi de derginin yazarlarından Mustafa Acar'dır. Acar, "Bosna-Hersek Trajedisi" yazısında, Bosna-Hersek'in geçmiş tarihine değinerek savaşı geçmişle ilişkilendirerek ele aldığı görülmektedir. Acar, derginin 1993 Temmuz-Ağustos ayı sayısında "Bosna-Hersek Trajedisi" başlıklı yazısıyla Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer vermiştir:

"(…) Bosna'nın tarihsel geçmişine kısa bir göz atmak, bugün bölgede süren trajedinin esasen yeni bir olgu olmadığını, kesintilerle yüz yıllardır bölgenin makus talihinin parçası olmuş bir zincirin son halkası olduğunu kavramamızı kolaylaştırmaktadır… (…) İslam'ı seçtikten sonra Boşnaklar coğrafi olarak yüzyıllar boyunca Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar arasında sıkışıp kalırlar. Bir yanda ezeli Hristiyanlık-Müslümanlık rekabeti, öte yanda bölgeye hakim olmak isteyen devlet veya imparatorluklar arasındaki siyasi hegemonya mücadelesi… (…) … müslümanlara yönelik zorla Hristiyanlaştırma, bunu kabul etmeyenleri göçe zorlama ve direnenleri katliama tabi tutma olayları yaşanır… (…) Bugüne değin İslam ülkelerinin Bosna sorunuyla ilgili olarak birlikte yaptıkları yegane faaliyet 3 toplantıdan ibarettir: İstanbul, Cidde ve Dakar toplantıları. Bu toplantıların sonucu ise özetle BM'yi konuyla ilgilenmeye davet etmek ve olayları kınamaktan ibaret kalmıştır. Ne vahşetin sorumluluklarına karşı topyekün bir petrol ambargosu, ne BM'nin niteliği, işlevi ve güvenilirliğinin sorgulanması, ne de gerekirse tek yanlı bir askeri müdahale tehdidi yapılmıştır. (…) Sömürgeciliğin tarihine bakınız, karşınıza Avrupa çıkar; köleleştirmenin tarihine bakınız, dış dünyadaki kıymetli madenlerin, her türlü yeraltı ve yerüstü zenginliğinin talan tarihinin baş aktörü Avrupa'dır. Avrupa'nın ne zaman insan hakları konusunda adil davrandığı gerçekten çok tartışmalıdır (Acar, 1993: C. 2: 53-55).

Acar yazısında, Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın Boşnak halkı açısından tarihsel bir sürekliliğin parçası olduğunu vurgulayarak, güncel çatışmanın aslında geçmişte yaşanan olaylar zincirinin yeni bir halkası niteliğinde olduğunu ifade eder. Devamında savaşın eskiden beri Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki bir mücadele olarak görülebileceğini belirterek, Bosna-Hersek halkının Müslümanlığı kabul ettikleri tarihten itibaren sistematik biçimde Hristiyan dünyanın baskısına ve zulmüne maruz kaldığını dile getirir. Bu söylem, çalışmanın temel araştırma sorusu olan "Türkiye'deki İslamcıların kimlik algısında Bosna-Hersek'e atfedilen değer nedir?" sorusuna doğrudan ışık tutmaktadır. Zira bu yaklaşımda Bosna-Hersek, İslamcı düşüncede "biz" kimliğinin tarihsel ve dini sürekliliğini temsil eden bir sembolik mekân, buna karşılık Hristiyan dünya ise "öteki"nin tarihsel sürekliliğini temsil eden karşı kimlik olarak kurgulanmaktadır. Böylece Bosna-Hersek, İslamcı düşünce dünyasında sadece politik bir mesele değil, Müslüman kimliğin tarihsel sürekliliğini, mazlumiyet anlatısını ve ümmet bilincini temsil eden bir kimlik sembolü hâline gelmektedir. Dolayısıyla Acar'ın yaptığı vurgu, Bosna-Hersek'in İslamcı kimlik tahayyülünde neredeyse Müslümanlıkla özdeş bir konumda algılandığını göstererek, derginin Bosna-Hersek'e yüklediği değerin özünde dini aidiyet ve tarihsel kimlik ortaklığından beslendiğini ortaya koymaktadır.

Acar mezkûr yazısında aynı zamanda bazı Müslüman ülke liderlerinin Bosna-Hersek Savaşı'na karşı olan tutumlarını da eleştirir ve sadece toplantılar yapmakla yetindiklerini, savaşın sona erdirilmesi konusunda yeteri kadar mücadele göstermediklerini dile getirir. Acar, İslam ülkelerini eleştirdiği kadar aynı zamanda Avrupa'yı da eleştirerek, sömürgecilik, köleleştirme ve emperyal tahakküm mirasına yaptığı vurgu üzerinden İslamcı düşüncede köklü bir yere sahip olan Batı karşıtlığını ve bu bağlamda İslamcılığın antiemperyalist damarını yeniden üreten bir söylem geliştirir. Bu bağlamda Bosna-Hersek Savaşı hakkında Avrupa'dan insan hakları noktasında beklentide olanların aslında bir yanılgıda olduğuna yazısında dikkat çeker. Acar yazısının devamında ise şu ifadelere yer verir:

> *"... İstanbul Taksim'de Bosna Dayanışma Grubunca gerçekleştirilen Bosna Mitingine benzer mitingin, yürüyüş, açık hava toplantısı, konferans, panel, açıkoturum, halk konserleri, sergiler, kermesler gibi demokratik eylemlere devam edilmesi, (...) -Bosna'nın hem bir Osmanlı mirası olması, hem de bir dünya devleti haline gelebilmesi için Balkanlarda ağırlığını koymasının zorunluluğu gibi nedenlerle Türkiye'nin daha etkin bir politika izlemesi; bu çerçevede Tuzla havaalanının onarımı, toplanan yardımların daha düzenli ulaştırılmasının*

sağlanması, Bosna'ya her türlü hizmeti verecek seyyar hastane, ilaç ve malzeme ile yardımının yanısıra para ve silah yardımı yollanmasının aranması, tecavüze uğrayan kadınların hem biyolojik hem de psikolojik tedavilerinin yapılması, kimsesiz çocukların Türkiye'ye getirilerek isteyen ailelerin yanına yerleştirilmesi… gibi çok yönlü bir yardım faaliyeti içinde olunması,…" (Acar, 1993: C. 2: 57).

Acar, Bosna-Hersek'in eskiden Osmanlı'nın bir parçası olduğu için Türkiye devleti ve halkının Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik daha duyarlı olması, savaşın sona ermesi için her türlü demokratik yolların denenmesi gerektiğini vurgular.

Acar, Bosna-Hersek'in Osmanlı geçmişi dolayısıyla Türkiye'nin tarihsel ve kimliksel bir sorumluluk taşıdığını vurgulayarak, Türkiye devleti ile toplumunun Bosna-Hersek Savaşı'na karşı daha duyarlı davranmasının hem tarihî mirasın hem de İslamcı kimlik algısında Bosna-Hersek'e atfedilen 'yakınlık' ve 'aidiyet' duygusunun doğal bir sonucu olduğunu ifade eder; bu çerçevede savaşın sona erdirilmesi için her türlü demokratik girişimin desteklenmesini savunur. Boşnaklara maddi ve manevi yardımların eksik edilmemesi, her türlü yardımın ulaştırılması ve hatta gerekirse silah bile gönderilmesi gerektiğini dile getirerek devletin daha aktif politikalar izlemesi için hükümete çağrıda bulunduğu dikkat çeker.

Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa ve trajedilere dikkat çeken, bunu Nehir Dergisi'nde gündeme getiren yazarlardan bir diğeri de Sena Raşid'dir. Raşid, "Boşnak Yaralıları Bir Daha Yaralamak" başlıklı yazısıyla Bosna-Hersek Savaşı'nda yaşananları dile getirirken bir yandan da Türkiye devletinin Bosna-Hersek Savaşı politikalarını sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Raşid, derginin 1994 Ocak ayı sayısında "Boşnak Yaralıları Bir Daha Yaralamak" başlıklı yazısıyla Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer vermiştir:

"Sırpların ondokuz ay önce Müslümanlara karşı başlattıkları soykırım, tüm dünyanın gözleri önünde sürüyor. NATO, Birleşmiş Milletler ve diğer ehl-i küfrün onüçüncü Haçlı Seferi ruhuyla yaklaştıkları ve müdahale, yardım, ah-vah palavralarıyla sevinerek göz yumdukları bu adaletsiz, namerd soykırım, Boşnak Müslümanlara tarihin benzerini yazmadığı acıları yaşatıyor… (…) Türkiye'nin ise, tüm dışişlerinde olduğu gibi Bosna'ya bakışında da Batıya endeksli, "Batı ile beraber hareket etme" politikası ilk günden bugüne değişmedi. Batı ise Bosna'ya Sırplarla beraber bakıyor, kalbi Sırplarla atıyor! Hükümetlerin duyarsızlığı o denli ki; Bosnalı Müslümanların katline seyirci kalan hükümetlerini kınayarak istifa eden bir Alman Posta Bakanı Schwarz Schlling ya da Amerikan Dışişleri Görevlisi kadar olamadılar… (…) Türkiye ve Türkiyeli Müslümanlar; bazı kuruluşlar ve Bosna'nın İslam'ın Avrupa'daki son kalesi olması hasebiyle İslâm açısından manevi ve stratejik olarak öneminin, bu savaşın bir Müslüman-Haçlı savalı

olduğunun idrakinde kişiler dışında "Bosna Cihadına Ensarlıktan" sınıfta kalmıştır…" (Raşid, 1994: C. 4: 36).

Raşid, NATO, BM ve diğer batılı kurumların Bosna-Hersek Savaşı'na olan yaklaşımlarını Haçlı Seferi benzetmesi yaparak yaşanan savaşın aslında Müslüman ve Haçlı savaşı olduğunun altını çizer. Batının Sırplarla beraber hareket ederek Sırpların yanlarında olduğunu, Boşnak halkının bir soykırıma tabii tutulduğunu dile getirir ve Batı dünyasını sert bir dille eleştirir.

Raşid, Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı'nda Batıya endeksli hareket ettiğine, Bosna-Hersek için yeteri kadar aktif politika izlemediğine vurgu yapar ve Bosna-Hersek'in İslam'ın Avrupa'daki son kalesi olduğuna dikkat çekerek meseleleri ele aldığı görülür. Raşid, yazısının devamında ise Türkiye'deki Müslümanların birçoğunun Bosna-Hersek halkının yaralarını sarmak ve yardımcı olmak hususunda sınıfta kaldığını dile getirerek Türkiye'deki bir takım Müslümanları eleştirmiş ve Bosna-Hersek'te yaşanan soykırıma daha duyarlı olunması gerektiği vurgusu yaptığı görülmektedir.

Nehir Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na olan genel tutumundan ve savaşın dergide ele alınış biçiminden hareketle şu değerlendirmelere varılabilir:

- Başta ABD, NATO, BM ve dünyanın Bosna-Hersek Savaşı'na olan duyarsızlıkları birçok kez eleştirilmiş ve kınanmıştır.
- Batının savaşa olan tutumunu Haçlı Seferi olarak ele almış ve savaş, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında yaşanan etnik bir savaştan ziyade Haçlı ve İslam savaşı olarak değerlendirilmiştir.
- Yaşanan savaş, taraflar arası eşit şartlarla cereyan eden bir savaş olarak değil, Sırpların öncülüğünde gerçekleştirilen soykırım olarak nitelendirilmiştir.
- Başta Müslüman ülkelerin idarecileri, sonra da Müslüman halkların Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa olan ilgisizlikleri eleştirilmiş ve daha duyarlı olunması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunulmuştur.
- Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı'ndaki politikaları yer yer eleştirilmiş ve batı endeksli bir politikadan vazgeçilmesi noktasında hatırlatmalarda bulunulmuştur.

- Bosna-Hersek üzerinden İslam kardeşliğine ve İslam birliğine vurgu yapılarak söz konusu meseleler ve mezalim değerlendirilmiştir.

Nehir Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik genel tutumlarının ve mezkûr savaşı ele alış biçimlerinin yanı sıra dergide;

- Ölüm oranlarına,
- Bosna-Hersek içinde ve dışında mülteci konumuna düşenlerin sayılarına ve hangi şartlar altında yaşam mücadelesi verdiklerine,
- Öldürülen çocuklara,
- Tecavüze uğrayan kadınlara ve kız çocuklarına,
- Ev ve iş yerleri yağmalanan Boşnakların durumuna değinilmiştir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılan yazılar genellikle; siyaset/politika, röportajlar, yerel ve ulusal basından haberler ve aylık değerlendirmeler gibi başlıklar altında işlenmiştir. Dergide yazılı materyallerin dışında savaşa dair görsel materyallere de yer verildiği ve savaşın trajedisi fotoğraflarla da işlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ayrıca derginin Bosna-Hersek Savaşı'nın yaşandığı 1992-1995/96 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve söz konusu savaşı konu edinen dergi sayılarının yıl, sayı, yazar, konu başlıkları ve sayfa numaralarının tespiti yapılmış ve detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar

Yıl	Sayı	Yazar	Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar	Sayfa
1993	1	Nehir Dergisi	Al Yazmalım	4
1993	1	Nehir Dergisi	Taksim'de Bosna Mitingi	5
1993	1	Nehir Dergisi	Ohri'de Balkan Konferansı ve İzlenimler	28-29
1993	1	Kenan Çamurcu	Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Tarihi Alija İzzetbegoviçsiz Yazılmayacak (Röportaj)	30-31
1993	2	Mustafa Acar	Bosna-Hersek Trajedisi:	52-57
1993	2	Nehir Dergisi	Bosna İçin Çocuk Mitingi	10
1993	2	Nehir Dergisi	Sırp Cinayetleri Sinemada	10
1993	3	Cemaluddin Latiç	Saraybosna'da İstanbul ve Mekke Savunuluyor	54-57

Tablo 3.2. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1993	3	Nehir Dergisi	İzzet Begoviç'in Kitabının Yeni Baskısı (Reklam)	89
1994	4	Sena Raşid	Boşnak Yaralıları Bir Daha Yaralamak	36
1994	4	Raşid el-Gannuşi	Bosna Devletinin Yıkılması Ne Anlama Geliyor?	51
1994	5	Nehir Dergisi	Bosna, Ah Bosna! (Reklam)	83
1994	6	Nehir Dergisi	Bosna'da Rusya'nın Zafer Çığlıkları	50
1994	7-8	Nehir Dergisi	"Laiklik Anıtı" İle Yeni Bir Bölücülük Ekseni Meydana Getirilmek İsteniyor (Röportaj)	14-15
1994	9	M. Hakan Yavuz	Endülüs'den Bosna'ya Tekçi ve Tekelci Avrupa	26-27
1995	18	Hüseyin Besli	Yıkılan ve Yakılan Mostar ve Pazariç-Çeçenya	50-55

Kaynak: Yukarıdaki veriler, Nehir Dergisi'nin 1993-1995 yılları arasında yayımlanan dergi sayıları taranarak çıkarılmıştır.

Nehir Dergisi'ne ait bulgular, savaşın büyük ölçüde Müslüman kimliğinin hedef alınması, ümmet bilincinin sınanması ve Bosna-Hersekli Müslümanlarla kurulan duygusal-ideolojik yakınlık temelinde anlamlandırıldığını göstermektedir. Dergideki yazılar ve haberler, Bosna-Hersek'i yalnızca siyasi bir çatışmanın mekânı olarak değil, Müslümanlığın tarihsel sürekliliğinin ve Müslüman kardeşliğinin simgesel bir alanı olarak konumlandırmış; böylece derginin Bosna Savaşı'nı kültürel ve dini bir aidiyet söylemi içerisinde çerçevelediği görülmüştür. Bu yaklaşım, çalışmanın temel araştırma sorusu olan "Türkiye'deki İslamcıların kimlik algısında Bosna-Hersek'e atfedilen değer nedir?" sorusuna doğrudan temas etmekte ve Nehir Dergisi örneğinde bu değerin özellikle Müslümanlık, mazlumiyet ve ümmet dayanışması ekseninde belirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Derginin söylem örgüsü, Bosna-Hersek'in İslamcı düşüncede neredeyse "bizden biri" olarak kurgulandığını ve bu nedenle savaşın yalnızca politik değil, aynı zamanda kimliksel bir mesele olarak görüldüğünü göstermektedir.

Nehir Dergisi'nin ortaya koyduğu bu Müslümanlık merkezli söylem, 1990'lı yıllardaki İslamcı basının Bosna-Hersek'e yüklediği anlamın duygusal, dini ve kolektif kimlik boyutlarını görünür kılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyası yalnızca duygusal ve manevi temelli yorumlarla sınırlı değildir; bazı dergiler Bosna-Hersek meselesini daha ideolojik, itikadî, sistem eleştirisi ekseninde okumakta ve savaşı küresel düzen, hegemonya, siyasal İslam ve Batı sistemi bağlamında değerlendirmektedir. Bu nedenle çalışmanın devamında, İslamcı düşünce içerisinde daha teorik ve eleştirel bir çizgiyi temsil eden İktibas Dergisi'nin Bosna-Hersek

Savaşı'na yaklaşımı incelenecek; böylece Bosna-Hersek'in Müslüman kimliğiyle özdeşleşen anlam dünyasının, farklı İslamcı yayın organlarında nasıl çeşitlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3. İKTİBAS DERGİSİ

1981 yılının Ocak ayında yayın hayatına başlayan İktibas Dergisi, İslamcı düşünce dünyasında önemli bir edinmiş; sosyo-kültürel ve siyasal konularda derinlemesine analizler sunmaktadır. Derginin yayın anlayışı, İslam'ın temel değerleri ışığında toplumsal olayları ve sorunları ele almak üzerine kuruludur. Dergide tematik olarak İslam düşüncesi, İslam ahlakı, toplumsal sorunlar, siyaset, kültür ve tarih gibi çeşitli konular işlenmektedir. Bu konular, İslam'ın temel öğretileri ve değerleri ışığında analiz edilir ve tartışılır. Derginin amacı, okuyucularına derinlemesine düşünme ve eleştirel bakış açıları kazandırmaktır (İktibas, 2025).

1 Ocak 1981 yılında yayın hayatına başlayan İktibas Dergisi'nin kurucusu ve aynı zamanda ilk yayın yönetmeni Ercümend Özkan'dır. Derginin yayın anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Özkan, İslamcı düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olarak, derginin yayın politikalarını belirlemiş ve derginin entelektüel kimliğini oluşturmuştur. (Uzun, 2023: 69-71).

Çıktığı yıllardan itibaren geniş bir yazar kadrosuna sahip olan dergide, 01.05.2025 yılı itibariyle genel müdür görevini; Zafer Çam, dergi ve internet sitesi editörü görevini; Yüksel İsmailoğlu, sorumlu yazı işleri müdürü görevini; Tarık Özcan, yayın kurulu görevini; Mukaddes Özkan, Memduh Kars, Zafer Çam, Tarık Özkan ve Yüksel İsmailoğlu gibi isimler yürütmektedir (İktibas Dergisi, 2025: 2).

Ankara'da 1981 tarihinde yayın hayatına adım atan İktibas Dergisi, 2010 yılından itibaren matbu dergi çalışmasına son vererek faaliyetlerini internet üzerinden sürdürmektedir. İlk yayın hayatına başladığı günden şimdiye kadar (01.12.2025) geçen 44 yıllık süre zarfında içerisinde toplamda 564 sayı dergi çıkarmıştır (İktibas, 2025).

1990'lı yıllarda Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında kayda değer bir önem arz ettiği dikkate alındığında, mezkur dönemde İktibas Dergisi'nde ortaya konulan söylemsel tutumlar ve verilen tepkiler ayrıntılı biçimde incelenecek ve bu çerçevede, derginin savaş sürecine ilişkin yaklaşımının hangi kavramsal hatlar üzerinden şekillendiğini irdelemek yerinde olacaktır.

3.3.1. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı

1992-1995 yılları arasında İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yayımlanan tüm haber ve yazılar sistematik biçimde incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, derginin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler seçilmiştir. Böylece analiz, hem derginin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntem izlenmiştir.

Bu bölümde İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin hangi sayısından itibaren ele alındığı, savaşın nasıl ve hangi başlıklarla değerlendirildiği kısaca irdelendikten sonra dergide 1992-1995/96 yılları arasında Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılmış olan yazıların yıl, sayı ve yazar gibi kronolojik bir haritası/tablosu çıkarılacaktır.

6 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek'te başlayan savaşı, İktibas Dergisi ilk olarak "Duyuru" bölümünde, "Müslüman Bosna İçin Çağrı" başlığıyla konu edildiği görülmektedir. Derginin 1992 Şubat ayı sayısında, Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Komünizmin çökmesinden sonra zulümden yeni kurtulmakta olan BOŞNAK müslümanlan; daha hürriyeti tadmadan Câni sırp çetelerinin ve eski Yugoslav ordusu kalıntılarının taptaze saldırılarına hedef olmaktadırlar. Beşyüz sene Osmanlı-Türk hakimiyeti altında kalan BOSNA-HERSEK SANCAK toprakları, bugün sırplar tarafından cebren işgal edilmek istenmekte, çoğunluktaki müslüman halk da Türkiye'ye göçe zorlanmaktadır. (...) Müslüman BOŞNAK'lar Osmanlı-Türk yönetimine en sadık tebâlardan biri olmuş, Hilafetin sınırlarını korumuş; Çanakkalede İngilizlere karşı cihad etmiş, taa Yemenlere kadar giderek Osmanlı'nın hakimiyetini sağlamıştır. (...) Dün yaşanan bu katliamlar 1990'lı yıllarda da aynen bize gösterilmek istenecektir. İşte bu tarihi anda siz müslüman ve kahraman Türk halkından maddi ve manevî yardım talep etmekteyiz. Batı'da doğacak İslâm güneşine dua edin. Dünya'ya bizim yanımızda olduğunuzu haykırın, T.B.M.M. nezdinde teşebbüslerde bulunun. Onlar Allah'ın nurunu söndürmeye çalışacaklar, Lâkin Allah nurunu tamamlayacaktır" (İktibas, 1992: C. 158: 16).*

İktibas Dergisi, Bosna-Hersek Savaşı'nı ele alırken güçlü bir mazlumiyet söylemi kurmuş, Bosnalı Müslümanları "daha hürriyeti tadamadan saldırıya uğramış" bir

topluluk olarak sunmuştur. Dergi, Sırpları ve Yugoslav ordusunu "çeteci, İslam düşmanı, soykırımcı" gibi sıfatlarla mutlak kötü olarak tanımlarken, Boşnakların Osmanlı dönemindeki sadakatine, Çanakkale ve Yemen'de verdikleri mücadelelere vurgu yaparak Türkiye'deki Müslümanlara "vefa borcu"nu hatırlatmıştır. Bununla birlikte dergi, Bosna-Hersek konusunda duyarlı olan herkesi doğrudan yardıma çağırmış; maddi, manevi ve diplomatik destek talep etmiştir. Yazının sonunda kullanılan "Allah nurunu tamamlayacaktır" ayet atfı, Bosna'daki mücadeleyi yalnızca siyasî bir çatışma değil, İslam'ın kaderiyle bağlantılı bir imtihan olarak çerçevelemiştir. Bu bağlamda İktibas Dergisi'nin 158. sayısındaki yazısıyla derginin Bosna-Hersek Savaşı'na bakışı, hem ümmetçi bir dayanışma hem de tarihî hafızaya dayalı bir söylem üzerinden şekillenmiştir.

İktibas Dergisi, Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa ilişkin yayımlanan yazıların büyük bir çoğunluğunu başka dergi ve gazetelerden alıntılayarak kendi sayılarında yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda dergi 159. sayısında, Nazım Alpman'ın Milliyet Gazetesi adına Aliya İzzetbegoviç ile yaptığı "Türkiye Erkek Kardeş" başlıklı söyleşisini dergisine konu ederek şu ifadelere yer vermiştir:

> *"BOSNA-Hersek Cumhurbaşkanı Ali îzzetbegoviç, kendilerini tanıma kararını açıklamasından dolayı Türkiye'ye şükran duyduğunu söyledi. Türkiye'yi* ***"erkek kardeş"*** *olarak niteleyen îzzetbegoviç, (...) Çok büyük Türk halkına, çok büyük Türk milletine, çok ama çok teşekkür ediyorum. Allah razı olsun. Her vatandaşım gibi ben de çok sevinçliyim. Bu sevincimizi Türkiye'ye borçluyuz. (...) -Evet, hem de çok güçlendirdi. Bize direkt bir kuvvet verdi. Bu halkın üzerinde çok önemli bir moral unsuru olacak. Türkiye'nin bizim yanımızda olacağı herkese ilan edilmiş oldu. (...) -Şimdi hedefte ekonomik bağlantıyı kurmak ve geliştirmek kaldı. Şu anda tekstil ve benzin anlaşmaları yapıldı" (İktibas, 1992: C. 159: 46).*

Derginin, Milliyet Gazetesi'de yer alan Nazım Alpman'ın Aliya İzzetbegoviç ile "Türkiye Erkek Kardeş" başlıklı söyleşisine genişçe yer verildiği görülmektedir. Dergi, bu alıntıyı yayımlayarak, Türkiye'nin Batı'ya endeksli laik yönetiminin aksine, ülkenin İslam dünyasındaki tarihi sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda dergi, "Türkiye Erkek Kardeş" başlıklı söyleşisinde İzzetbegoviç'in Türkiye'ye bakışı, Bosna-Hersek Savaşı bağlamında iki yönlü bir çerçevede sunmuştur. Birincisi, Türkiye'nin Bosna-Hersek için tarihsel ve duygusal bir anlam taşıdığı vurgulanmıştır. İzzetbegoviç, Türkiye'yi Bosna-Hersek halkı için yalnızca diplomatik bir aktör değil, "erkek kardeş" olarak nitelendirmiş; bu söylem Bosna-Hersek'teki mücadelenin Osmanlı geçmişi ve ortak İslamî kimlikle ilişkilendirilmesine hizmet

etmiştir. Bu vurgu, Türkiye'deki İslamcı çevrelerin Bosna-Hersek'e atfettiği değerin özünde Müslümanlık ve ortak tarih bilinciyle kurulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu söylem, çalışmanın temel araştırma sorusuna doğrudan ışık tutmakta; Bosna-Hersek'in İslamcı tahayyülde "yakın, kardeş ve bizden" bir kimlik kategorisi içinde konumlandığını görünür kılmaktadır. İkinci olarak, röportaj Türkiye kamuoyuna yönelik güçlü bir çağrı niteliği taşır: Bosna-Hersek'teki savaş, yalnızca ulusal bir trajedi değil, ümmetin ortak imtihanı olarak sunulmuştur. Bu bağlamda röportaj, Türk medyasında Bosna-Hersek'e yönelik kurulan dayanışma söyleminin önemli bir örneğidir. Aliya'nın "erkek kardeş" vurgusu, hem Türkiye'deki kamuoyunu harekete geçirmeyi amaçlayan bir sembolik dil üretmiş, hem de Bosna-Hersek'in yalnızlık duygusunu aşma çabası olarak değerlendirilebilir. Böylece dergide yayımlanan röportaj, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e bakışını tarihî, dini ve insani boyutlarıyla iç içe geçen bir çerçevede yansıtmıştır.

Dergi aynı sayısında, Rıfat Ahmatoviç'in Zaman Gazetesi'ndeki "Bağımsız Bosna-Hersek Devleti Hayırlı Olsun!" başlıklı yazısını da dergisine konu ederek şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Türkiye nihayet beklendiği üzere, aralarında Bosna-Hersek'in de bulunduğu dört eski Yugoslavya Cumhuriyeti'ni tanıdığını resmen açıkladı ve Bosna Hersek "devlet olma ve bağımsızlık mücadelesinde" önemli desteğe kavuştu. Her ne kadar, "Tek kurşun atmadan Müslüman Boşnaklar'ın devletlerine kavuşuyor olmaları" Hırvat ve Sırplar tarafından pek kabullenemiyorsa da artık Bosna-Hersek Cumhuriyeti Türkiye nezdinde egemen ve bağımsız bir devlettir. Bosna Hersek'in asıl sahibi olduğunu haykıramayan Bosna Müslümanları'na ve bu arada Türkiye'ye, uğradıkları baskılar sonucu göç etmiş Boşnaklar'a devletleri mübarek olsun! Tabiîdir ki, Türkiye'nin bu yeni Balkan devletini resmen tanımış olması, Bosna-Hersek'te Sırbistan tahakkümü ve Yugoslavya Halk Ordusu'nun işgalini sona erdirme mücadelesine büyük katkı sağlayacaktır. Balkanlar'da, Kafkasya'da ve Orta Asya'da "aktif siyaset" uygulayarak, ağırlığını hissettiren Türkiye'nin Bosna-Hersek'in yanında yer alarak tarihî misyonu gereği Boşnak kardeşlerine sahip çıkması dünyaya önemli mesaj niteliğini taşır. Bu, aynı zamanda öteden beri Bosna-Hersek üzerinde emperyalist emeller besleyen Sırbistan ve Hırvatistan'a, beş asır Osmanlı Türk izi taşıyan bu islâm diyarını aralarında paylaşma fırsatı vermemek anlamına gelir. İkinci Dünya Harbi başlangıç yıllarında, Sırp ve Hırvat politikacıları arasında 1939'da varılan ve "Cvetkoviç-Maçek antlaşması" olarak bilinen Bosna'nın Sırbistan ile Hırvatistan arasında palaşılması mutabakatına, günümüzde bazı Hırvat liderlerinin basiretsiz yaklaşımlara sıcak baktıkları ve müttefikleri Müslümanlara karşı ezeli düşmanları Sırplar'ın oyununa geldikleri biliniyorsa da artık müslüman Bosna halkı millî benliğine, birliğine kavuşmuştur ve bu tür oldu-bittilere de "millî uyanıştan" sonra razı olması mümkün değildir. Büyük savaş yıllarında Müslümanlar "birlik" oluşturamadıklarından Sırp ve Hırvat güçleri arasında "Partizan", "Çetnik" veya*

"Ustaşi" gibi karşılıklı gruplar da savaşmıştır. Fakat, 1939'larda doğan "Mladi Muslimani" Müslüman Gençler Hareketi, Millî Bosna kimliği fikrini ateşlemiş ve Müslüman aydınların çileli mücadeleleri sonunda bugün, Bosna millî hareketi S.D.A. (Demokratik Eylem partisi) siyasî platformda Müslüman Boşnakların temsilcisi olmuştur (...)" (Ahmatoviç, 1992: C. 159: 48).

Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanıması üzerine kaleme alınan bu metin, diplomatik bir gelişmeyi aktarırken aynı zamanda tarihsel, ideolojik ve duygusal göndermelerle güçlü bir söylem inşa etmektedir. Yazıda Türkiye'nin tanıma kararı, sıradan bir dış politika adımı değil; "tarihî misyonun ifası" ve "Boşnak kardeşlere sahip çıkma" dibi tanımlamalar kullanılarak Osmanlı geçmişine tarihsel göndermeler yapılmıştır. "Beş asır Osmanlı Türk izi taşıyan bu İslam diyarı" ve "mübarek olsun" gibi ifadelerle de Bosna'nın bağımsızlığını yalnızca siyasî bir kazanım değil, tarihsel adaletin ve İslamî kimliğin yeniden doğuşu olarak çerçevelenerek metni seküler bir haber olmaktan çıkarıp aynı zamanda bir inanç, ümmet bilinci ve kimlik davası anlatısına dönüştürmüştür.

Metinde Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya örnekleriyle Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığında Türkiye'nin yeni dönemdeki jeopolitik açılımına vurgu yapılarak Bosna-Hersek meselesinin sadece insani değil, aynı zamanda Türkiye'nin dış politik vizyonunun parçası olarak sunulmuştur.

Metinde ayrıca Sırp ve Hırvatlar "ezeli düşman" olarak kodlanarak tehdit algısı pekiştirilmiş, Boşnakların bağımsızlığı "millî benlik" ve "millî uyanış" üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. 1939'daki Cvetković–Maček anlaşmasından II. Dünya Savaşı'na, Mladi Muslimani hareketinden Demokratik Eylem Partisi (SDA)'nın bugünkü konumuna kadar uzanan tarihsel göndermeler, Bosna-Hersek'in mücadelesini kesintisiz bir süreklilik olarak sunmaktadır. Bu çerçeveyle yazıda, Bosna-Hersek meselesini yalnızca güncel bir siyasi kriz olarak değil, hem ümmetçi/İslamcı bir dayanışmanın hem de milliyetçi bir uyanışın alanı olarak resmedilmektedir. Bununla beraber hem haber hem de ideolojik yönlendirme işlevi görmektedir. Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasını destekleyen, aynı zamanda Bosna-Hersekli Müslümanlarla dinî ve tarihî dayanışmayı vurgulayarak Türkiye'nin aktif dış politika söylemiyle uyumlu bir kardeşlik ve sorumluluk vurgusu yapılmaktadır.

Dergi, aynı sayısında BBC'den alıntıladığı bir haberi "Aliya İzzetbegoviç'ten Ferasetli Bir Davranış" başlığıyla yayımlayarak Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmelere şu şekilde yer vermiştir:

"Yugoslavya'nın Bosna-Hersek Cumhuriyetinde yaşayan Boşnak, Hırvat ve Sırplar arasındaki gerginliği azaltmak için çabalar sürüyor. Çatışmaların başlaması halinde Hırvatistandakinden çok daha büyük can kaybına yol açacağında herkesin birleştiği Bosna-Hersek'in Cumhurbaşkanı Aliya Izzetbegoviç, bağımsızlık halinde Bosna-Hersek'in bir müslüman cumhuriyetine dönüşmesini istemediklerini söyledi. Ancak bu açıklama Bosnadaki Sırpları tatmin etmemiş görünüyor. Haberin ayrıntılarını veriyoruz: (...) Bosna-Hersek Cumhuriyetindeki Sırplarsa bağımsızlığının tanınması halinde, bir İslam devletine dönüşme tehlikesi taşıyan bu cumhuriyette yaşamak istemediklerini bugün tekrarladılar. (...) Müslümanların Ortadoks Hıristiyan Bosna-Hersekle yaşama konusundaki isteksizliklerini anladığını belirten Krayisnik; Sırpların bir İslâm Devleti haline gelebilecek, ya da onu andırabilecek bir cumhuriyette yaşamama isteklerinin de anlaşılması gerektiğini savundu. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya Izzetbegoviç'de Zagreb'de yayınlanan bir dergideki mülakatında çokuluslu Bosna'da, ya da onun bir bölümünde bir müslüman devleti kurulmasının bölgedeki müslümanlar tarafından istenmediğini söyledi. Cumhuriyetteki üç halkın birbirine eşit haklara sahip olduğunu belirten Izzetbegoviç, Bosna-Hersek'i bu günkü şekliyle iç yapısında bazı değişiklikler yaparak korumanın en iyi çözüm olduğunu savundu. Müslüman aydınlarla siyasetçilerin Bosna-Hersek'in parçalanmasını istemediklerini söyledi" (İktibas, 1992: C. 159: 58).

1990'ların başında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte Balkanlar, etnik ve dini temelli çatışmaların merkezine dönüşmüştür. Bu dönemde Türkiye'deki İslamcı dergiler de bölgedeki gelişmeleri dikkatle izlemiş, özellikle Bosna-Hersek'te yaşanan gerginlikleri kendi ideolojik konumlarına göre yorumlamıştır. 1992'de İktibas Dergisi'nde yayımlanan "Aliya İzzetbegoviç'ten Ferasetli Bir Davranış" haberi, yüzeyde diplomatik bir haber gibi görünse de, satır aralarında dönemin kimlik, din ve milliyetçilik temelli siyasal söylemlerini yansıtmıştır. Bu metin, söz konusu haberin dil, kimlik, din, habercilik ve milliyetçilik boyutlarını eleştirel bir bakışla değerlendirmektedir.

Kimlik vurgusu dergide hem etnik hem de dini düzlemde kurulmuştur. 'Boşnak, Hırvat, Sırp' ayrımının kısa sürede 'Müslüman, Katolik, Ortodoks' ayrımına dönüştürülmesi, İktibas Dergisi'nin çatışmayı yapısal bir kimlik karşıtlığı üzerinden okuduğunu göstermektedir. Bu çerçevede etnik kategoriler, dergi için yalnızca yüzeysel tanımlayıcılar olarak kalmış; asıl belirleyici unsurun toplulukların dini aidiyetleri olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Bu dönüşüm, çalışmanın temel araştırma sorusuna doğrudan ışık tutmaktadır. Çünkü İktibas Dergisi'nin haber seçkisi, ifade tercihi, başlıklandırma dili ve olayın çerçevesini kurma biçimi, Bosna-Hersek'in İslamcı zihin dünyasında Müslümanlıkla özdeşleşmiş bir kimlik kategorisi olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Zira İktibas

Dergisi'nin bu haberinde Bosna-Hersek, etnik kategorilerden bağımsız şekilde Müslüman kimliğinin taşıyıcısı olarak konumlandırılmış; böylece Bosna-Hersek'teki savaşın mahiyeti İslamcı düşünce dünyasında bir "Müslümanlık imtihanı" ve "ümmetin direnişinin sembolü" olarak sunulmuştur. Derginin bu vurgu biçimi, İslamcı çevrelerde Bosna-Hersek'in yalnızca siyasi bir mesele değil, dini aidiyetin ve kolektif kimlik bilincinin somutlaştığı bir alan olarak görüldüğünü göstermekte; böylece Bosna-Hersek'in Müslümanlıkla neredeyse eş anlamlı bir kimlik kategorisi olarak kurulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, savaşın niteliğini etnik bir rekabetten ziyade dini kimliğe yönelmiş sistematik bir saldırı olarak okuyan bir perspektif üretmiş; böylece Bosna-Hersek'te yaşanacak herhangi bir çatışmanın yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda ümmet bilincini ve Müslüman kimliğinin bütünlüğünü ilgilendiren bir mesele olarak kurgulanmasına yol açmıştır.

Haberdeki bu söylemsel dönüşüm, İslamcı basının Bosna-Hersek'i 'biz' kimliğiyle ilişkilendiren sınır çizimlerini de görünür kılmaktadır. Dergi, Bosna-Hersek'teki Müslümanları yalnızca tarihsel bir topluluk olarak değil, ortak kaderi paylaşan, dini kimlik ve mazlumiyet tecrübesi üzerinden tanımlanan kardeş bir topluluk olarak konumlandırmaktadır. Böylece İktibas Dergisi, haberi verirken yalnızca bilgi aktarmamakta; aynı zamanda Türkiye'deki İslamcı kamuoyunun Bosna-Hersek algısını şekillendiren kimliksel bir söylem inşa etmektedir.

Bu bağlamda haber, savaşın olası seyrine ilişkin bir analizden ibaret değildir; aksine, Bosna-Hersek'in İslamcı düşüncede ümmetin onurunu, direncini ve Müslüman kimliğinin tarihsel sürekliliğini temsil eden bir sembol olarak konumlandığını pekiştirmektedir. Dolayısıyla İktibas Dergisi'nin bu haberde ürettiği söylem, Bosna-Hersek'in İslamcı kimlik tahayyülünde neredeyse "Müslümanlıkla özdeş" bir kategori hâline geldiğini güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır.

Dergi, Mayıs 1992 tarihli sayısında Bosna-Hersek konusunu iki farklı yaklaşımla ele almıştır. "Bosna-Hersek" başlıklı metinle konuya dair genel bir çerçeve sunulurken, "Bosna-Hersek Müslümanları İçin Acil Çağrı" başlıklı ikinci metinde bu çerçevenin dışına çıkılarak, yaşananlar sert bir dille eleştirilmiş ve okuyucu fiili müdahaleye davet edilerek somut bir yardım talebinde bulunulmuştur. Konuya ilişkin olarak ise şu ifadelere yer verilmiştir:

"Sırpların büyük sırbıstan hayalleri uğruna ekseriyetini oluşturdukları federal ordu ve takviye milisleriyle Yugoslavya'da neler yapıp durdukları görülüp duruyor. Son günlerde ise Bosna-Hersek'i de talan ettiler. Vahşi kurtlar gibi saldırıyor, ateş ediyor, yakıp yıkıyorlar. Karabağ ile birlikte ilân ettiği yeni Yugoslavya acaba sırpları tatmin edecek mi? Nerede ise yarım milyon müslümanı yerinden, yurdundan ettiler. Hırvatistan'a göçenlerin sayısı 350 bini aşmış. Türkiye'ye gelenler rakamsal olarak büyük miktarlara ulaşmadı ise de tedirginliğin boyutlarını gösteriyor. Hemen dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Bosna-Hersek'in müslümanları da bir imtihan geçiriyor. Kendilerinden önceki kavimlerin çektikleri sıkıntıları çekmeden felaha eremeyecekleri aynel yakın görünüyor şimdi. Bosna'nın müslümanlarına sabır ve İslam üzerinde sebat diliyoruz" (İktibas, 1992: C. 161: 7-8).

"Ey din ve iman kardeşlerimiz,
Ey müslüman Türkiyeli kardeşlerimiz, bu çağrı özellikle sizedir!

Balkanlarda bağımsız olarak yeni doğan BOSNA-HERSEK Cumhuriyeti, hali hazır da ÖLÜM-KALIM mücadelesi vermektedir. Müslüman boşnakların bağımsızlığını, bu muazzez başarısını hazmedemeyen SIRP ÇETECİLERİ kudurmuş köpekler gibi, vahşice; savunmasız müslümanlar üzerine katliama tevessül etmişlerdir. Eski Yugoslav ordu kalıntılarının desteğindeki bu CANÎ SIRP ÇETELERİ, BOSNA-SANCAK-KOSOVA müslümanları üzerine topyekün katliam hareketine girmişlerdir. Mübarek Ramazan bay ramının birinci gününde "BİYELİNE" camisinde işledikleri katliamda yüzelli müslüman koyun misali boğazlanmıştır. Ermenilerin yukarı karabağ cinayetlerini gölgede bıraka cak cinayetler halen devam etmektedir. Sizlere bu ACİL ÇAĞRININ yapıldığı şu anda başkentimiz SIRP çetecileri tarafından muhasara edilmiş olup, topçu ateşi ile dövülmektedir. İmanımız kavî olup, "SİLAHA ve MÜHİMMATA İHTİYACIMIZ VARDIR. BU İHTİYAÇ" ACİLDİR. KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİNİN anısıyla hâlâ yanan SIRP ADÎ'leri aslında bizim şahsımızda TÜRK ve TÜRKİYE'ye saldırmaktadırlar. Bu âdî-cânî sırp çetecilerini KOSOVA misali son bir kez Tarumar ve Perişan kılmak istiyorsak gün bu gündür ve fırsat bu fırsattır. Allah rızası için bölgenizdeki mahalle ve sokağınızdaki BOSNALI kardeşleriniz ile temasa geçin sizde can ve mallarınız ile bu mübarek meydan savaşına katılın. Ey gazi olan türk milleti, bu zorlu güç anımızda bize yardım elinizi uzatın, BOSNA HERSEK müslümanlarıda bu yardımlarınızı asla unutmayacaktır" (İktibas, 1992: C. 161: 24).

İktibas dergisinde Bosna-Hersek'te yaşanan çatışmalara ilişkin yayımlanan 161. sayıdaki metinlerde olaylar, politik ya da askerî bir bağlamdan ziyade dini ve kimlik temelli bir söylem çerçevesinde ele alınmıştır. Metinlerde yaşanan savaş, yalnızca bir bölgesel kriz olarak değil, Müslüman kimliğin sınandığı bir "iman mücadelesi" olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle haber dili, nesnel bir aktarım yerine, okuyucuyu duygusal ve ideolojik bir pozisyona çağıran inanç merkezli bir habercilik anlayışını yansıtmaktadır.

Dergide kimlik söylemi, belirgin bir "biz" ve "onlar" karşıtlığı üzerinden inşa edilmiştir. "Biz" kategorisi çoğunlukla Müslüman Boşnaklar, Türkler ve genel anlamda İslam ümmeti olarak tanımlanırken; "onlar" ise Sırplar ya da "Sırp çetecileri" şeklinde

kodlanmış ve "vahşi kurtlar", "kudurmuş köpekler", "canîler" gibi insanlık dışı sıfatlarla betimlenmiştir. "Ey din ve iman kardeşlerimiz" ifadesi evrensel bir ümmet kimliğine, "ey Müslüman Türkiyeli kardeşlerimiz" ifadesi ise coğrafi ve ulusal bir hedef kitleye yöneliktir. "Kosova Meydan Muharebesi"ne yapılan gönderme, tarihsel bir Türk-Sırp karşıtlığını yeniden üretmeye çalışırken; "aslında bizim şahsımızda Türk ve Türkiye'ye saldırmaktadırlar" ifadesi, Boşnak kimliği ile Türk kimliğini örtüştüren bir anlatı kurmaktadır. Dergide kullanılan bu dil, Bosna'daki şiddeti yalnızca siyasal veya askeri bir çatışma olarak değil, aynı zamanda dini ve ahlaki bir mücadele olarak çerçevelemiştir. Böylece kimlik, etnik ya da coğrafi aidiyetlerden ziyade inanç temelli bir dayanışma ve ortak düşman karşısında birleşme fikri üzerinden anlam kazanmıştır.

Dergideki metinlerde kimlik söyleminin dışında din, hem moral destek hem de meşruiyet üreten bir araç işlevi görür. "Sabır", "felah", "imtihan" gibi kavramlar savaşın dini bir sınav olarak algılanmasını hedefler. Müslümanlara yönelik sabır ve sebat çağrıları, yaşanan acıyı kutsal bir dayanıklılığın parçası haline getirir. "Allah rızası için" ifadesiyle yapılan çağrılar, okuyucuya hem vicdani hem de dini sorumluluk yükleyerek, eylemsizliği ahlaki bir eksiklik olarak konumlandırır. Dergide, Ramazan Bayramı gününde gerçekleştirilen saldırıların özellikle vurgulanması da, bu şiddeti yalnızca insana değil, aynı zamanda dinin kutsalına yöneltilmiş bir saldırı olarak anlamlandırır.

Ayrıca metinlerde İslam kardeşliği ile Türk kimliği iç içe geçirilir. "Müslüman Türkiyeli kardeşlerimiz" ve "gazi Türk milleti" gibi ifadeler, dini aidiyet ile ulusal kimlik arasında organik bir bağ kurar. Osmanlı tarihine yapılan göndermelerle bu bağ tarihsel bir süreklilik içinde meşrulaştırılır. Böylece Bosna'daki direniş, yalnızca yerel bir savunma değil, Türk-İslam dünyasının ortak davası olarak yüceltilir.

Bu çerçevede, İktibas dergisinin "Bosna-Hersek" ve "Bosna-Hersek Müslümanları İçin Acil Çağrı" haberlerinde, habercilikten çok dini-milliyetçi bir seferberlik dili kullanılmaktadır. Kimlik, düşman karşısında birleşme ve imanla direnme teması üzerinden yeniden tanımlanırken din ise bu kimliğe kutsiyet ve moral üstünlük kazandıran bir unsur olarak öne çıkarılmaktadır. Sonuç olarak, metinlerdeki dil hem dayanışmayı güçlendiren hem de ötekini dışlayan, güçlü bir kolektif kimlik ve dini motivasyon söylemi üretmektedir.

Bosna-Hersek'teki vahşet yalnızca bir askeri saldırı değil, aynı zamanda bir vicdanın kuşatılması olduğu fikri, İktibas Dergisi'nin haberlerinde giderek daha belirgin bir hâl almıştır. Bu aşamada haber dili, yaşanan olayları bir "insanlık dramı" olmaktan öte, Müslüman kimliğe yönelmiş kolektif bir saldırı olarak tanımlamaya başlamıştır. Derginin 162. sayısında yer alan "Sırplar Sarayova'yı Yerle Bir Ederken", "ABD: Türkiye Müslüman-Hristiyan Çatışmasına Karışmamalı" ve "Sırplar Müslümanları Kesip Başlarıyla Top Oynuyorlar" başlıklı haberlerde kullanılan dil ise uluslararası güçlerin sessizliğini ve kayıtsızlığını doğrudan hedef almaktadır. Bu sessizlik yalnızca politik değil, aynı zamanda ahlaki bir iflasın göstergesi olarak konumlandırılmakta ve derginin olaylara bakışındaki temel zihniyet yapısını yansıtmaktadır. İktibas Dergisi'nin Bosna Savaşı'na ilişkin bu haberleri, klasik anlamda habercilikten ziyade yorumlayıcı, duygusal ve ideolojik bir söylem alanı oluşturmaktadır. Konuya ilişkin olarak ise şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Şehre hakim dağlarda mevzilenen sırp çeteleri 6 Nisan'dan beri şehri bombalıyorlar. Nereyi bulurlarsa oraya saldırıyorlar: Apartmanlara, hastanelere, okullara, radyo-televizyon binalarına, camilere ve bu arada Kızılhaç binasına da... (...) Sırp faşistleri (çetnik), sadece Bosna'yı değil Sarayova'yı da bölüp-parçalamak istiyorlar. (...) Sırp ordusunun bu terörist hareketi dünya dan sadece sözlü tepki aldı, somut hiçbir adım atılmadı. Sırplar Sarayova'yı döverken, AT arabulucusu Colm Doyle saldırıları 'umulmadık ve şaşırtıcı' ve 'tümüyle kabul edilemez' şeklinde niteledi. Öte yandan Birleşmiş Milletler barış gücünden Marrick Goulding, hiç utanmadan Müslümanları sırpları kışkırtacak tavır almakla suçladı. (...) Onları harekete geçiren tek saik, müslümanlara karşı duydukları tarihsel kin idi, bu cinayetleri işlemekle yayılmacı emellerine ulaşmış olacaklardı. Bosna'nın Prinç Nehri boyunca uzanan köy ve kasabaları kışkırtma var diye mi yerle bir edilmişti ki?!. Hasta, yaşlı ve çocuklar evet kaçacak gücü bile olmayanlarda mı bu yüzden öldürüldüler ve cesetleri yakıldı?!. Camiler de mi kışkırtıcılık suçundan yıkılıp-yakıldılar?! Bütün bu caniyane olaylar Kuzeydeki Biyeliyina, Foça ve Mostar'da da tekrarlandı. (...) Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal ettiği zaman batılıların gösterdiği tepki ile Sırp demogogu slobadan Miloseviç Bosna'da her türlü katliamı gerçekleştirirken gösterilen tepki de hiç mi hiç birbirine benzemiyor. Sırpların Bosna'yı işgal edecekleri çok açıktı, hatta Miloseviç uluslararası konjonktürün uygun olup olmadığına bakmaksızın herkesin gözü önünde askeri hazırlıklarını yapıyordu. Ama Batı yine de olanları gözardı ediyordu. Evet, Bosna, AT'nin kendi elleriyle hazırladığı ortamın gereğince cezalandırılıyor!.. (...) Sırpların böylesi acımasızlığına karşı uluslararası bir tepki doğmamasının altında yatan sebep nedir? İlk sebep Bosna'nın müslüman olmasıdır. Miloseviç'e etki edebilecek odaklar sadece Avrupalılar ve Amerikalılardır ve bunlar, katledilenler müslümansa (slav orijinli olsalar bile) hemen burunlarını kıvırıveriyorlar (...)" (Atalar, 1992: C. 162: 25-26).*

> *"Amerika Dışişleri Bakanlığı Danışmanı Austin Bay, Bosna Hersek'i kastederek, "Türkiye bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına karışmamalıdır" dedi. (...) "ABD ve Türkiye'nin istediği ve aklı başında bir dünyanın ihtiyacı olan son*

şey, Türkiye'nin, yapay olmasa bile Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak nitelenebilecek bir çatışmaya karışmamasıdır" şeklinde sözlerini sürdüren Bay, Türkiye'nin kendini Avrupa'dan dışlanmış hissettiğini belirtti. Türkiye'nin Müslüman olduğu için Avrupa Topluluğundan dışlandığına inanmaya başladığını yazan Bay, şu görüşlere yer verdi: "Türkiye'nin bulunduğu bölge, milliyetçi duygular, etnik kavgalar, ekonomik eşitsizlik, kavim duygusunun tırmanışı, dini tatminsizlik ve askeri şiddet olayların içinde çalkalanıyorlar. Türkiye, bu çok kötü mahallenin coğrafi merkezindedir" (İktibas, 1992: C. 162: 39).

"BOSNA-HERSEK Başbakan Yardımcısı Muhammed Çengiç, ülkesinde durumun giderek ciddi boyutlar kazandığını, katliam yapan Sırp milislerin öldürdükleri Müslümanların kafalarıyla "Top oynadığını" bildirdi. Çengiç, Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçakların Belgrad üzerinde uyarı uçuşu yapmasını ve Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak uluslararası bir gücün ülkeye müdahale etmesini istedi. Çengiç, dün TBMM'de düzenlediği basın toplantısında desteklediğini, Müslüman halkı imhaya çalıştığını kaydetti. Çengiç, "Bu politik savaştan çıktı, imhaya yöneldi. Uluslararası bir güç, Türkiye'nin öncülüğünde katliamı durdurmalı" dedi" (İktibas, 1992: C. 162: 47).

Birinci haberde, Bosna-Hersek'teki savaş "vahşet", "bombardıman", "kan ve gözyaşı" gibi yoğun duygusal çağrışımlar içeren sözcüklerle aktarılmıştır. Haberdeki anlatım, sıradan bir savaş haberinden çok, insani ve ahlaki bir yıkımın tasviri niteliğindedir. Dergide Sırplar yalnızca askeri bir güç olarak değil, "Vahşi saldırganlar", "çetnikler", "faşistler" gibi tanımlamalarla, insanlık dışı bir kötülüğün temsilcisi olarak sunulmuştur. Haberde dikkat çeken bir diğer unsur, uluslararası kamuoyuna yöneltilen ahlaki eleştiridir. "Batı yine de olanları göz ardı ediyordu", "Miloseviç'e izin verilmiş oluyor" gibi ifadeler, Batı dünyasının sessizliğini bilinçli bir çifte standart politikası olarak yorumlamaktadır. Dergi, bu sessizliği yalnızca politik değil, aynı zamanda Bosna'nın kimliğinden ötürü yaşanan bir kayıtsızlık olarak da değerlendirir. Haberde "Bosna'nın Müslüman olması" ifadesiyle müdahalesizliğin nedeni olarak İslam karşıtlığı ima edilmiş; bu söylem, Türkiye'deki İslamcı çevrelerin Bosna-Hersek'i çoğu kez 'mağdur Müslüman kimliğinin' somut bir tezahürü olarak algıladıklarını ve çalışmanın araştırma sorusunda da görüldüğü üzere Bosna-Hersek'e yüklenen değerin büyük ölçüde bu mağduriyet-merkezli kimlik inşasından beslendiğini göstermektedir. Bu yönüyle haberde hem bir mağduriyet anlatısı hem de bir Batı eleştirisi üretilmek istenmiştir.

Haberin dikkat çekici yönlerinden biri de, uluslararası aktörlerin tepkisizliğinin özellikle vurgulanmasıdır. Haberde Batı'nın sessizliği, yalnızca siyasi bir kayıtsızlık olarak değil, ahlaki bir çöküş olarak tasvir edilmiş, "Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal

ettiğinde gösterilen tepki ile Sırpların Bosna'daki katliamına gösterilen tepki birbirine benzemiyor" cümlesiyle de Batı'nın çifte standardı ve vicdansızlığı teşhir edilerek eleştirilmiştir.

İkinci haber, ABD kaynaklı bir açıklama üzerinden Türkiye'nin Bosna'daki gelişmelere müdahil olmaması gerektiği yönündeki söylemi aktarmaktadır. Haberde yer alan "Türkiye Bir Müslüman-Hristiyan Çatışmasına Karışmamalıdır" ifadesi, İktibas Dergisi tarafından Batı'nın Türkiye'ye biçtiği pasif rolün bir göstergesi olarak sunulmuştur. Dergi bu söylemi, hem Batı'nın İslam dünyasına biçtiği sınırları hem de Türkiye'nin kimliksel ikilemini açığa çıkaran bir örnek olarak işlemiştir.

Söz konusu haberin dili, yüzeyde tarafsız bir anlatım izlenimi verse de, arka planda belirgin bir kimlik gerilimini yansıtmaktadır. "Türkiye'nin Müslüman olduğu için Avrupa Topluluğu'ndan dışlandığı" ifadesi, dini kimliğin uluslararası düzlemde bir dışlanma gerekçesi olarak yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir. Bu çerçevede haber, yalnızca Bosna Savaşı bağlamındaki diplomatik bir açıklama olmaktan çıkararak Müslüman kimliğin modern uluslararası sistemdeki konumuna dair daha geniş bir sorgulamanın parçası hâline getirmektedir. Dolayısıyla "Müslüman-Hristiyan çatışması" ifadesi, dergi tarafından sadece yanlış bir tanımlama olarak değil, aynı zamanda hakikatin ideolojik bir biçimde çarpıtılması olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü haber, Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Muhammed Çengiç'in açıklamalarına dayandırılan, şiddet sahnelerinin en çarpıcı biçimde betimlendiği bir metindir. Haberde yer alan "Başlarıyla top oynuyorlar" ifadesi, hem vahşeti gözler önüne seren bir anlatım stratejisidir hem de okurda öfke, korku ve dini dayanışma duygusu uyandırmayı amaçlamaktadır.

Bu tür anlatımlar, haberin nesnelliğinden çok tanıklık ve ahlaki yükleme boyutunu öne çıkarır. Dergi, bu haber aracılığıyla hem Türkiye'ye hem de İslam dünyasına yönelik dolaylı bir çağrı üretir: "Müslüman kardeşliğin gereği olarak harekete geçme zorunluluğu." Bu yönüyle haber, yalnızca bir durumu bildirmekle kalmaz, aynı zamanda kolektif bir sorumluluk duygusu inşa eder.

Üç haber birlikte değerlendirildiğinde, İktibas Dergisi'nin Bosna-Hersek'teki savaşı dini ve ahlaki bir mücadele olarak kurguladığı görülmektedir. "Biz" kimliği Müslümanlar üzerinden tanımlanırken, "onlar" Sırplar ve Batı olarak

konumlandırılmıştır. “Biz” mazlum, masum, inançlı; “onlar” ise zalim, vahşi ve ikiyüzlü olarak çizilmiştir. Böylece haber dili, okuyucunun empati ve öfke duygularını aynı anda harekete geçiren bir ideolojik araç haline gelmiştir. Bu çerçevede İktibas’ın sunduğu kimlik ayrışması, Türkiye’deki İslamcı çevrelerin Bosna-Hersek’e yüklediği anlamın da özünü oluşturmaktadır. Zira çalışmanın araştırma sorusunda ele alındığı üzere, İslamcıların kimlik algısında Bosna-Hersek yalnızca coğrafi bir mekân değil, “mazlum Müslüman kimliğinin somut bir yansıması” olarak konumlanmakta; bu nedenle Bosna-Hersek’teki savaş, İslamcı düşüncede Müslüman varlığının ve onurunun sınandığı bir imtihan alanı olarak kabul edilmektedir. İktibas Dergisi’nin haber dili, bu algıyı yeniden üreterek Bosna-Hersek’i İslamcı kimliğin hem sembolik hem duygusal merkezlerinden biri hâline getirmektedir.

Derginin yazıları, bu yönüyle bilgi aktarmaktan çok, inanç temelli bir bilinç üretme çabası olarak okunabilir. Savaş sahneleri, Batı’nın ikiyüzlülüğü ve Müslüman kimliğinin dışlanmışlığı etrafında örülen anlatılar, derginin hem İslami duyarlılığı hem de politik eleştirisini iç içe geçirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu haberler, hem dini-milliyetçi seferberlik dilinin hem de “öteki”ni mutlak zalim olarak inşa eden ideolojik çerçevenin en belirgin örneklerinden biridir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı’na ilişkin haber ve yazıların en yoğun şekilde işlendiği sayılardan biri 1992 yılına ait 165. sayı olmuştur. Bu sayıda dergi, savaşı yalnızca bir askerî çatışma olarak değil, çok boyutlu bir kriz alanı olarak ele almıştır. Bu bağlamda haberlerde ve yazılarda öne çıkan temalar; uluslararası sessizlik ve pasiflik, savaşın insani boyutları, dinler arası çatışma ve Hristiyanlık-İslam karşıtlığı, kimliğe yönelmiş şiddet, ümmet dayanışması, insanlık dışı tasvirler, sistematik vahşet, etnik temizlik ve dini çatışmanın kurumsallaşması şeklinde özetlenebilir. Böylece dergi, savaşın anlamını yalnızca olayların aktarımı üzerinden değil, ideolojik, dini ve kimlik merkezli bir söylem üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Konuya ilişkin “Yeni Dünya Düzeni ve Müslümanlar: Bosna-Hersek” yazısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *“(...) Sırplann bu işe girişmelerinde kendiliğinden bir gayret söz konusu ise de Avrupa’nın İslamın gelişmesini istemeyen büyük kâfirlerinin yapılacaklara göz yumacağına dair alınan işaretler sırpları daha da güçlendirmiş ve bütün güçleriyle müslümanların üzerine giderek bugünkü manzarayı ortaya çıkarmışlardır. (...) Sırbistanlı bakan Velibor Ostojiç’in de açık açık söylediği ve yoruma ihtiyaç duyurmayan beyânında sırpların neden Bosna-Hersek’i bombaladığı açıkça anlaşılmaktadır. Bakan demektedir ki: “Avrupa’nın ortasında bir müslüman*

varlığı istemiyoruz. Biz hıristiyanlar adına gelişen İslamı önlemek için ortaya çıkmış haçlılarız ve haçlıların temsilcileri, öncüleriyiz. (...) Batı, çıkarlarının dünyasında yaşamaktadır, insanların, insanlığı dünyasında değil. Görünen odur ki insanlığın dünyasında yaşamaya da hiç niyeti yoktur. Bütün değer ölçüleri 'çıkar'lara göre belirmektedir. Bütün hareketlerini ancak 'çıkar'larından çıkarabilirsiniz. (...) Evet Avrupa'nın ortasında bir müslüman varlığına-tabii İslam diyen bir müslüman varlığına batı aslâ anlayışlı olamaz. Bunu beceremez, yapamaz. Bu konuda kendine hakim olamaz, iç güdüleriyle hareket eder, tepkisel davranır, bundan vazgeçemez. Sırp bakanın ağzından çıkan sözlerde müslümanların dünya üzerinde hergeçen gün nüfuslarının çoğaldığı gibi İslamın da önlenemez tırmanışına karşı hıristiyanlığın buna imkanı bulunduğu yerde karşı çıkmasının dininin gereği olduğu ifadesi gerçeği açıklamaktadır. İlave edilecek birşey yoktur. Bosna-Hersek'in müslümanları da İslamdan bahsetmişler ve ülkelerinde bir 'İslam Cumhuriyeti'nden söz etmişlerdir. (...) Müslüman kesmeden rahat uyku uyuyamadığını belirten bir sırp, bu konuda bütün hıristiyanların düşüncelerine tercüman olmaktadır. Bosna-Hersek olayları öncelikle Bosna-Hersek'li müslümanlara ***"Aklınızı başınıza alın ve İslam devletinden, cumhuriyeti'nden söz etmeyin. Olacaksanız bile bizlerin razı olacağı türden müslüman olun"*** *dersini vermenin anlatımıdır (...)" (İktibas, 1992: C. 165: 6-9).*

Dergide yer alan bu metin, Bosna-Hersek Savaşı bağlamında kaleme alınmış açık bir ideolojik değerlendirme niteliğindedir. Metnin söylemsel çerçevesi, Bosna-Hersek'teki gelişmeleri yalnızca askerî bir çatışma ya da etnik ayrışma olarak değil, doğrudan İslam'a ve Müslüman kimliğe yönelmiş tarihsel bir Haçlı saldırısı olarak tasvir etmektedir. Bu yaklaşım, derginin olayları açıklama biçiminde yorumlayıcı, tepkisel ve dini-milliyetçi bir perspektifin belirleyici olduğunu göstermektedir. Metinde üretilen bu çerçeve, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında sıkça karşılaşılan kimlik anlatılarıyla uyumludur. Bosna-Hersek, modern uluslararası siyasetin bir konusu olmaktan ziyade, Müslüman kimliğin tarihsel hafızası ve kolektif kader bilinci üzerinden anlamlandırılmaktadır. Bu nedenle Bosna-Hersek'e Müslüman milliyetçi tahayyül bağlamında yaklaşılmış; kimliğin asli belirleyicisi olarak dinin ön plana çıktığı bütüncül bir kimlik tasavvuru geliştirilmiştir.

Metin derinlemesine incelendiğinde derginin açık biçimde ümmet merkezli bir dünya görüşüne hâkim olduğu görülmektedir. Dergi, ulus-devlet sınırlarını ve laik politik perspektifleri reddetmiş; Müslümanları tek bir inanç topluluğu olarak konumlandırmıştır. Yazının en güçlü eksenlerinden biri, Batı karşıtlığıdır. Dergide Batı, seküler, çıkar temelli, ikiyüzlü ve özünde İslam düşmanı bir uygarlık olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla metin, dönemin İslami entelektüel çevrelerinde oluşan küresel kimlik bilincinin de güçlü bir yansıması olmuştur.

Dergide Bosna'daki Müslümanların varoluş mücadelesi, İslam'ın Avrupa'daki son kalesinin savunusu çerçevesinde değerlendirilmiş; bu yaklaşım, derginin olaylara bakışında dini dayanışma fikrini milliyetçi vurguların önüne koyduğunu göstermektedir. Aynı sayıda yayımlanan "Sırp Bakan, 'İslâm her yerde güçleniyor, Hristiyanlık geriliyor' dedi ve itiraf etti: Haçlı seferlerini başlattık" başlıklı haber, Bosna-Hersek Savaşı'nın sıradan bir askeri çatışma değil, dini boyutu öne çıkan bir mücadele olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede dergi, yaşananları bir Haçlı-İslam savaşı olarak nitelendiren söylemini pekiştirmiştir. Konuya ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"(...) Sırplar'ın mezarlık baskınları, Müslümanlar'a karşı girişilen kanlı imha planları herkesin gözleri önünde cereyan ediyor. Ancak, her şey sözde kalıyor. Kimse doğru dürüst harekete geçmiyor... Sebep? Sebep malûm, bu zavallıların korumasız Müslümanlar oluşu. Bosna-Hersek Sırpları'nın, bu cumhuriyette işledikleri hunharlıklar dünya kamuoyunun nefretini kazanırken, kıyımın sorumluları, kendilerini bambaşka bir kimlikte tanıtmaya çalışıyorlar. Sırp liderler ve sıradan halkten pek çoğu, Avrupa'yı islam'a karşı koruyan haçlı savaşçıları olarak görülmek istiyorlar. (...) Tek yanlı olarak bağımsızlık ilan eden "Bosna Sırp Cumhuriyeti"nin Enformasyon Bakanı Velibor Ostojiç, merakla Hıristiyan avrupa'nın neden kendilerine karşı çıktığını soruyor: "Oysa biz onları savunuyoruz." (...) Müslüman Lujinoviç, Senato Silahlı Hizmetler Komitesi'nde yaptığı açıklamadan sonra, basın mensuplarına da yaşadıkları olayları anlattı. Gardiyanların, tutukluların boğazlarını keserken, "çılgın kasaplar gibi" olduklarını belirten Alia Lujinoviç, şöyle dedi: "Genç adamları, boğazlarını kesebilmek için yere yatırıyorlardı. Kaçmaya çalışanı da vuruyorlardı. Sırp gardiyanlar, dizlerini yere yatırdıkları tutuklunun beline dayayıp, saçlarından kafalarını yukarıya çekiyorlar, daha sonra da boğazlarını kesiyorlardı." Lujinoviç, cesetlerin beyinlerinin köpeklere yedirildiğini, doktorların da, öldürülenlerin organlarını özel soğutma sistemine sahip bir kamyona koyduklarını anlattı. (...) Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, Bosna'daki Sırp katliamına ve iç savaşa son verebilmek amacıyla Türkiye tarafından müttefiklere sunulan "Sırplar'a karşı hava harekatı önerisini" benimsemediğini açıkladı (...)" (İktibas, 1992: C. 165: 39-40).*

Bosna Savaşı'na ilişkin aynı sayıda verilen bu haber, İktibas Dergisi'nin olaylara bakışındaki temel zihniyet dünyasını bütün açıklığıyla yansıtır. Haberin kurgusu, yalnızca bir askerî ve politik gelişme aktarımı değil, aynı zamanda Batı medeniyeti ile İslam dünyası arasında süregiden tarihsel bir çatışmanın güncel yansıması olarak işlenmiştir.

Dergi, haberin merkezine bir Sırp bakanın şu sözlerini yerleştirir: "İslâm her yerde güçleniyor, Hıristiyanlık geriliyor... Haçlı seferlerini başlattık." Bu ifade dergide, yalnızca bir Sırp siyasetçinin aşırı milliyetçi söylemi olarak değil, Batı'nın bilinçaltında

hâlâ canlı olan Haçlı refleksinin bir itirafı şeklinde sunulur. Böylelikle haber, sıradan bir diplomatik açıklamayı, Batı'nın İslam karşısındaki tarihsel korkusu ve önyargısının sembolü hâline getirir.

Dergide yer alan bu haberin bir diğer dikkat çekici yönü, Sırplar'ın Batı medeniyetinin temsilcisi olarak sunulmasıdır. Metinde Sırplar, sadece "saldırgan" ya da "katil" olarak değil, "Avrupa'yı İslam'dan koruyan Haçlı savaşçılar" olarak görülmek istediklerini söyleyen bir topluluk şeklinde anlatılır. Bu ifade biçimi, olayın yerel bir çatışma değil, medeniyetler arası tarihsel bir hesaplaşma olarak kurgulandığını gösterir.

Dolayısıyla haber, Sırpların Müslümanlara yönelik saldırısını bir Bosna-Hersek trajedisi olarak değil, Batı'nın İslam karşısındaki tarihsel korkusunun yeni biçimi olarak okur. Burada "Haçlı Seferleri" göndermesi, tarihsel bir analoji olmanın ötesinde, Batı'nın değişmeyen zihniyetinin delili olarak sunulmuştur. Dergi bu söylem ile okuyucunun bilinçaltında "Batı her zaman İslam'ın düşmanıydı ve hâlâ öyledir" düşüncesini pekiştirmeye çalışır. Sonuçta haber, Batı'yı ahlaki bir iflasın, ikiyüzlülüğün ve dini düşmanlığın merkezi hâline getirir. Ayrıca, haberin ayrıntılarında yer alan "boğazların kesilmesi", "beyinlerin köpeklere yedirilmesi" gibi kamplardaki işkence anlatımları yalnızca dehşet uyandırmakla kalmaz; aynı zamanda İslam dininin düşmanı olarak deklare edilenlerin barbarlığını göstermek için sembolik bir işlev görür. Derginin bu aktarımları, Batı'nın insani değerler iddiasının ahlaki bir yıkıma dönüştüğünü savunur.

İktibas Dergisi'nin bu anlatısı, aslında Türkiye'deki İslamcı düşüncenin Batı'ya dair tarihsel ve zihinsel konumlanışını da yeniden üretmektedir. Ferhat Kentel'in dikkat çektiği üzere, Türkiye İslamcılığında "Batı", çoğunlukla dinî ve kültürel bir tehdit olarak kodlanan tarihsel bir ötekiyi temsil eder; Müslüman kimlik ise bu karşıtlık üzerinden anlam kazanır (Kentel, 2005). İktibas'ın haber dili de tam olarak bu zihinsel çerçeveyi yeniden üretmekte ve Bosna-Hersek Savaşı'nı İslam'ın tarihsel düşmanlarıyla yürüttüğü bitmeyen bir mücadele olarak kurgulamaktadır. Böylece dergi, hem Batı'nın Hristiyan kimliğini düşmanlığın kaynağı olarak konumlandırmakta hem de Bosna-Hersek'i Müslüman kimliğin mazlumiyet ekseninde yeniden tanımladığı bir sembole dönüştürmektedir. Bu açıdan haber, araştırma sorusunda da ifade edildiği üzere, İslamcı

dergilerin Bosna-Hersek'e atfettiği değerin öncelikle Müslümanlık üzerinden kurulduğunu açık biçimde göstermektedir.

İktibas Dergisi'nin Bosna Savaşı'na dair haberlerinde belirgin bir duygusal yoğunluk ve tanıklık atmosferi gözlemlenmektedir. Haberde yer alan "Müslümanlara mezarlıkta bile rahat yok" ifadesi, yalnızca fiziksel bir saldırıyı değil, aynı zamanda ölümden sonra dahi Müslüman kimliğin hedef alınışını işaret etmektedir. Dergi bu söylemle zulmün askeri ve siyasi boyutlarının ötesinde ahlaki ve metafizik bir düzlemde konumlandırıldığını göstermektedir. Böylece savaş; imanın, kimliğin ve insan onurunun yok edilmesine yönelik bir tasfiye girişimi olarak tanımlanmaktadır.

Haberde uluslararası toplumun ve özellikle Batı'nın sessizliği de eleştirilmektedir. Bu sessizlik, ahlaki bir suç ortaklığı olarak konumlandırılmakta ve "Ancak, her şey sözde kalıyor. Kimse doğru dürüst harekete geçmiyor" ifadesiyle yalnızca diplomatik bir pasiflik değil, aynı zamanda insanlık vicdanının kaybı olarak okunmaktadır. Bu bağlamda Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand'ın "hava harekâtına karşıyım" açıklaması da dergi tarafından tarafsız bir siyasal tutum olarak değil, Batı'nın ikiyüzlülüğünü somutlaştıran bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

İktibas Dergisi'nin 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa dair yayımladığı tüm haber ve yazılar incelenmiş, bunların bir bölümü ise bu tezin konusu bağlamında ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bu analizler, derginin söz konusu olayları ideolojik, dini ve etnik boyutlarda nasıl çerçevelediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, İktibas Dergisi'nde yer alan haber ve yazılar, savaşın askerî yönünün ötesinde kimlik mücadelesi, dini çatışma ve Batı'nın sessizliği temaları etrafında yoğunlaşmaktadır. Analiz, haber dilinin yapısı, kullanılan söylem, ideolojik yönelim ve eleştirel tutum üzerinden gerçekleştirilmiştir.

1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te yaşanan savaş, etnik temizlik, toplama kampları ve sistematik katliam gibi uygulamalarla karakterize edilmiştir. Dergi, bu çatışmaları hem ulusal hem uluslararası düzlemde aktarmada kritik bir rol üstlenmiştir. İncelenen haber ve yazılar, aynı derginin farklı sayılarında yayımlanmış olup Müslümanların mağduriyetini ve Sırp saldırganlığını ön plana çıkaran bir perspektif sunmaktadır. Çalışmanın amacı, derginin dilini, ideolojik duruşunu ve eleştirel yaklaşımını akademik bir çerçevede çözümlemektir.

Bosna-Hersek savaşı, etnik, dini ve politik çatışmaların iç içe geçtiği bir örnek olarak dergi literatürde sıkça incelenmiştir. Medya temsilleri, mağduriyet, suçlu kimliği ve uluslararası tepki eksikliği bağlamında ideolojik bir çerçeve yaratmaktadır. Haber ve yazıların incelendiği bu çalışma, derginin olayları Müslüman-Hristiyan çatışması olarak yorumlama eğilimini ve Batı'nın pasif tutumuna yönelik eleştirilerini göstermektedir.

Analiz, dergide yer alan haber ve yazıların metin çözümlemesi ile eleştirel söylem analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Haberlerde kullanılan duygu yüklü ve dramatik başlıklar, tanıklıklar ve sahadan aktarım, dini ve tarihsel referanslar ile Batı ve Türkiye'nin rolüne ilişkin yorumlar incelenerek, derginin ideolojik ve retorik yaklaşımı ortaya konmuştur.

Dergide yer alan haber ve yazılar, Bosna-Hersek'teki çatışmayı sadece askerî bir mücadele olarak değil, kimlik ve dini temelli bir yok etme girişimi olarak sunmaktadır. Örnekler arasında toplama kamplarında uygulanan sistematik işkenceler, çocukların ve sivillerin hedef alınması, Sırpların etnik temizlik politikası öne çıkmaktadır. Dergi, vahşeti dramatik bir dille aktarmakta ve okuyucuda ahlaki ve vicdani bir tepki uyandırmayı amaçlamaktadır.

Haberlerde Sırp saldırganlığı Haçlı metaforu ve tarihsel referanslarla çerçevelenmiş, Müslüman toplulukların savunma durumu ise "Allah adına" yapılan eylemler olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, dini ve kültürel kimlik üzerinden bir varlık mücadelesi algısı yaratmaktadır.

Eleştirilerin odağı Batı'nın sessizliği, Sırp saldırganlığının sistematikliği ve Türkiye'nin müdahale rolü olarak öne çıkmaktadır. Batı'nın sessizliği dergide, Batılı liderlerin pasifliği ve çıkar odaklı tutumu eleştirilmektedir. Sırp saldırganlığının sistematikliği, toplama kampları, evlerin yakılması ve kadın ile çocuklara yönelik şiddet örnekleriyle sunulmaktadır. Türkiye'nin müdahale rolü ise askerî ve diplomatik anlamda aktif bir güç olarak vurgulanmaktadır. Eleştirel üslup, yoğun, duygusal ve tedirgin edici bir dille iletilmiş ve okuyucuda eylem çağrısı yaratmayı hedeflemektedir.

Dergi, Müslümanları masum ve mağdur, Sırpları ise vahşi ve ideolojik olarak saldırgan bir şekilde konumlandırmaktadır. Bu kimlik temsili, savaşın yalnızca askerî değil, etnik ve dini bir çatışma olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Dergide incelenen haber ve yazılar, derginin taraflı bir bakış açısı geliştirdiğini, dini ve ideolojik kodlarla çatışmayı anlamlandırdığını, Batı ve Türkiye'nin rolünü etik ve stratejik bağlamda yorumladığını ve okuyucuya vicdani bir sorumluluk çağrısı yaptığını göstermektedir. Bu yaklaşım, haber dilinin sadece bilgi aktarımı değil, ideolojik bir araç olarak kullanıldığının güçlü bir örneğidir.

Dergi, Bosna-Hersek savaşını etnik ve dini boyutlarıyla dramatik bir şekilde okuyucuya aktarmakta; Batı'nın sessizliğini ve Türkiye'nin sorumluluğunu öne çıkarmaktadır. Kullanılan dil, ideolojik ve dini referanslar ile sistematik eleştiriler, haberlerin akademik açıdan ideolojik medya çalışmaları için önemli bir kaynak oluşturmasını sağlamaktadır. Özellikle kimlik siyaseti, taraflı anlatım ve vicdani çağrı temaları, medyanın savaş olaylarını nasıl çerçevelediğini ve okuyucu üzerindeki etkisini anlamak için kritik önemdedir.

İktibas Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na olan genel tutumu ve savaşın dergide ele alınış biçiminden hareketle şu değerlendirmelere varılabilir:

- Uluslararası toplumun duyarsızlığına vurgu yapılmıştır. ABD, Avrupa, BM ve Batı dünyası savaş karşısında pasif, ikiyüzlü ve çıkar temelli davranmakla eleştirilmiş; bu sessizlik ahlaki bir iflas olarak sunulmuştur.
- Savaş dini çerçevede yorumlanmıştır. Çatışma, etnik veya siyasi bir mücadele olarak değil, doğrudan Müslüman kimliğe yönelmiş bir "Müslüman-Hristiyan çatışması", "Haçlı-İslam savaşı" ve doğrudan İslam'a yönelmiş bir "Haçlı saldırısı" şeklinde tanımlanmıştır. Dergi, Bosna-Hersek'i "İslam'ın Avrupa'daki son kalesi" olarak konumlandırmış ve savaşın anlamını ümmet bilinci üzerinden inşa etmiştir.
- Mazlumiyet ve şehadet söylemleri ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bosna-Hersekli Müslümanlar "daha hürriyeti tadamadan saldırıya uğramış" bir topluluk olarak resmedilmiş; geçmişte Osmanlı'ya olan sadakatleri vurgulanarak bugünkü mücadeleleri iman, kimlik ve tarihî vefa borcu çerçevesinde yorumlanmıştır.
- Ümmet dayanışması çağrısı sık sık vurgulanmıştır. Türkiye'deki Müslümanlara maddi, manevi ve diplomatik destek çağrısı yapılmış; bu

mücadele yalnızca Boşnakların değil, tüm İslam ümmetinin ortak imtihanı olarak sunulmuştur.

- Türkiye hükümetine yönelik çağrılar yapılmıştır. Bosna meselesinde Türkiye, yalnızca diplomatik bir aktör değil, "erkek kardeş" olarak konumlandırılmıştır. Dergi, Türkiye'nin Batı'ya endeksli politikalarını eleştirirken; Osmanlı mirası, tarihî sorumluluk ve İslam kardeşliği üzerinden daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.
- Batı karşıtlığı ön plana çıkarılmak istenmiştir. Batı, "çıkar odaklı, ikiyüzlü ve özünde İslam düşmanı" bir uygarlık olarak tasvir edilmiştir. Dergi bu eleştiriyi, Bosna-Hersek'teki olayları görmezden gelen uluslararası güçler üzerinden kurmuştur.
- Etnik Temizlik ve sistematik vahşet vurgusu sıklıkla yenilenmiştir. Toplama kampları, kadın ve çocukların mağduriyetleri, insanlık dışı tasvirler (örneğin mezarlıklara saldırılar, köylerin yakılması) özellikle öne çıkarılmış; savaşın yalnızca askerî değil, insani bir dram olduğu vurgulanmıştır.
- Tarihsel süreklilik vurgusu yapılarak geçmişe göndermeler yapılmıştır. Osmanlı geçmişi, Çanakkale, Yemen ve hilafet göndermeleriyle Bosna-Hersek'in mücadelesi tarihsel bir devamlılık içinde okunmuş; Boşnakların bağımsızlığı, hem ümmet bilincinin hem de tarihsel adaletin yeniden doğuşu olarak çerçevelenmiştir.
- Dergi, mevzuya ideolojik kimlik inşası üzerinden yaklaşmıştır. Dergi, milliyetçi reflekslerden ziyade ümmet merkezli bir dil kurmuş; Bosna-Hersek Savaşı'nı küresel İslam kimliğiyle özdeşleştiren ideolojik bir söylem inşa etmiştir. "Biz" kategorisi çoğunlukla Müslüman Boşnaklar, Türkler ve İslam ümmeti olarak tanımlanırken; "Onlar" ise Sırp çetecileri, faşistler, Haçlılar gibi sıfatlarla kodlanmıştır. Böylece savaş yalnızca etnik değil, inanç ve kimlik temelli bir mücadele olarak kurgulanmıştır.

İktibas Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik genel tutumlarının ve mezkûr savaşı ele alış biçimlerinin yanı sıra dergide;

- Ölüm oranlarına,
- Bosna-Hersek içinde ve dışında mülteci konumuna düşenlerin sayılarına ve hangi şartlar altında yaşam mücadelesi verdiklerine,
- Öldürülen çocuklara,
- Tecavüze uğrayan kadınlara ve kız çocuklarına,
- Ev ve iş yerleri yağmalanan Boşnaklara, sıkça değindikleri, bunları yazılı materyallerin dışında görsel verilerle de işledikleri görülmektedir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılan yazılar genellikle; siyaset/politika, röportajlar, yerel ve ulusal basından haberler ve aylık değerlendirmeler gibi başlıklar altında işlenmiştir. Dergide yazılı materyallerin dışında savaşa dair geniş bir şekilde görsel materyallere de yer verildiği ve savaşın trajedisi fotoğraflarla da işlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Dergi, aynı zamanda Bosna-Hersek Savaşı'nı 161. sayısında "Bosna'da Müslümanlar bir bir katlediliyor" (İktibas, 1992: C. 161), 165. sayısında "İslam'a Karşı Haçlılar" (İktibas, 1992: C. 165), 168. sayısında "Yeni Dünya Düzeni" (İktibas, 1992: C. 168) ve 191-192. sayılarında "Kupres'te Yeniden İlk Ezan" (İktibas, 1994: C. 191-192) başlıklarıyla dergi kapakları yapmıştır.

Ayrıca derginin Bosna-Hersek Savaşı'nın yaşandığı 1992-1995/96 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve söz konusu savaşı konu edinen dergi sayılarının yıl, sayı, yazar, konu başlıkları, sayfa numaralarının tespiti yapılmış olup detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar

Yıl	Sayı	Yazar	Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar	Sayfa
1992	158	İktibas Dergisi	Müslüman Bosna İçin Çağrı (Duyuru)	16
1992	159	İktibas Dergisi	Türkiye Erkek Kardeş	46
1992	159	Rıfat Ahmatoviç	Sarayevo Mektubu: Bağımsız Bosna-Hersek Devleti Hayırlı Olsun!	48
1992	159	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'e Dikkat	48
1992	159	İktibas Dergisi	"Aliya İzzetbegoviç'den Ferasetli Bir Davranış"	58
1992	161	İktibas Dergisi	Laik Türkiye Dünya Müslümanlarının Ümitlerini Kırıyor-Bosna/Hersek	7-8

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1992	161	İktibas Dergisi/Hasan Kayyanî-İbrahim Baliç	Bosna-Hersek Müslümanları İçin "Acil Çağrı" (Duyuru)	24
1992	162	İktibas Dergisi	Bosna Enformasyon Merkezinden Bosna-Hersek Müslümanlarına Yardıma Çağırıyoruz (Duyuru)	4
1992	162	M.Kürşad Atalar	Sırplar Sarayova'yı Yerle Bir Ederken	25-26
1992	162	Mustafa Erdem	Bosna İslamı Nasıl Kabul Etti?	27-28
1992	162	İktibas Dergisi	ABD: "Türkiye Müslüman Hristiyan Çatışmasına Karışmamalı"	39
1992	162	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'teki Müslümanların Kökeni	45
1992	162	İktibas Dergisi	Sırplar, Müslümanları Kesip Başlarıyla Top Oynuyorlar	47
1992	165	İktibas Dergisi	Yeni Dünya Düzeni ve Müslümanlar/Bosna-Hersek	6-8
1992	165	İktibas Dergisi	Bosna Enformasyon Merkezinden Bosna-Hersek Müslümanlarına Yardıma Çağırıyoruz (Duyuru)	36
1992	165	İktibas Dergisi	Haçlı Seferlerini Başlattık	39-40
1992	165	İktibas Dergisi	Türkiye, Bosna-Hersek Konusunda Dünyayı Ayağa Kaldırmalı: Müslümanları Yok Edecekler	41-42
1992	165	İktibas Dergisi	Sünnetliyiz Diye Bizi Kesiyorlar	42
1992	165	İktibas Dergisi	Saraybosna'da Gönüllü Türkler Çarpışıyor	43
1992	165	İktibas Dergisi	Sırp Kız Kırık Şişeyle Göz Oyuyordu	43
1992	165	İktibas Dergisi	Şimdiye dek Üç Türk'ün Boğazını Kestim	43
1992	165	İktibas Dergisi	Müslüman İrlandalı Sırplarla Savaştı	44
1992	165	İktibas Dergisi	Dinin de Hayatta Yeri Varmış	47
1992	165	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'te Etnik Temizleme ve Dinler Arasında Bir Savaş Sözkonusudur	62
1992	166	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek	9-10
1992	166	İktibas Dergisi	160 Türk Bosna'da Savaşıyor	40
1992	166	Juan Goytisolo	Hepimiz Bosnalı Olabiliriz	41-42
1992	166	İktibas Dergisi	Müslümanlara İran'dan Silah	42
1992	166	İktibas Dergisi	Balkan Gerçeği ve Birşeyler Yapıyor Görünmek	61
1992	167	Süleyman Gündüz	Bosna-Hersek Endülüs'ün Vicdanıdır	17-19
1992	167	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'te Kana-Kan İntikam!	51
1992	167	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'ten Sonra Sıra Sancak'a geldi!	52
1992	167	İktibas Dergisi	5 bin Boşnak Diri Diri Yakıldı	53

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1992	167	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek Bölünüyor	53
1992	167	İktibas Dergisi	Saraybosna Usulü Ölüm	56
1992	168	İktibas Dergisi	Ümitlerine Oy Verenler/Bosna-Hersek	9-10
1992	168	İktibas Dergisi	Bosna'da Bir Gecede 151 Müslüman Kurşuna Dizildi	48
1992	168	İktibas Dergisi	Esirler Aç Bırakılıyor	48
1992	168	İktibas Dergisi	Kızılhaç ve Sırp İşbirliği ve… "Düşmanımız İçin Bir Tehlike Arzediyorsak Bundan Kıvanç Duyarız	54-55
1992	168	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek'te Müslümanlara Biçilen Kefen	55
1993	169	Taha Akyol	İslam, Bosna ve Batı	44
1993	169	İktibas Dergisi	Namaz Sonrası Bosna Protestosu	51
1993	166	İktibas Dergisi	Sırp Ordusu	54
1993	169	İktibas Dergisi	Sırplar'a Nürnberg Tehdidi	56
1993	169	İktibas Dergisi	Ya Tecavüz Ya Ölüm	56
1993	169	İktibas Dergisi	Yılın Olayı Bosna Katliamı	57
1993	169	İktibas Dergisi	Sırp Militandan Korkunç İtiraflar: 'Kızları, Tecavüz Edip Öldürdüm'	58
1993	169	İktibas Dergisi	Balkanlarda Savaş Ne Zaman?	63-64
1993	169	İktibas Dergisi	Bunlar Arabulucu Değil, Arabozucu	64
1993	170	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek Konusunda Duyarlı Tüm İnsanlara! (Duyuru)	28
1993	170	Fikret Ertan	Bosna'da Bir Mormon Gönüllü	48-49
1993	170	İktibas Dergisi	Owen: Avrupa'nın Ortasında İslâm Ülkesi Kurulamaz	56-57
1993	170	Ali Haydar Yurtsever	Dinleme Servisi Bölümü (Konu ismi Yok)	61
1993	170	İktibas Dergisi	Dinleme Servisi Bölümü (Konu ismi Yok)	61-64
1993	171	İktibas Dergisi	İran Boşnaklar'a Silah Aktarıyor	46-47
1993	171	İktibas Dergisi	Bosna'da Müslümanları Yok Edin	47
1993	171	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek İçin Gönül Seferberliği (Duyuru)	63
1993	172	İktibas Dergisi	Haçlı Zihniyeti Hümanizm Kisvesinde (Röportaj)	47-49
1993	172	İktibas Dergisi	Batı, Müslüman Katline Üzülmez	54-55
1993	172	İktibas Dergisi	40 bin Hamile Kadına Kürtaj Yaptırmıyorlar	55

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1993	172	İktibas Dergisi	Bir Dolar İki Dolar Olarak Geri Gelmeyecekse, Kesinlikle Yardım Olarak Amerika Çıkmaz	61
1993	172	İktibas Dergisi	Çözüm Silahların Ateşlenmesinde	61
1993	174	Celal Sancar	Bosna'yı Askeri Girişim Tartışmaları ve Batı'nın Gerçek Yüzü	21-24
1993	174	Vehbi Sargın	Süveyş Krizinden Bosna Krizine	40
1993	174	İktibas Dergisi	Rus Savunma Bakanı'nın Küstahlığı	48-49
1993	175	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek	6
1993	175	Ahmet Davutoğlu	Dünya Sisteminin Yeniden Yapılanması	22-25
1993	175	Sami Kohen	Taksim… Ve Ölüm	41
1993	175	Sami Kohen	Biz Ne Yapıyoruz?	48
1993	175	İktibas Dergisi	Bosna'da Yazılı Tarih Yok Ediliyor	49
1993	175	İktibas Dergisi	Bosna'ya Herkes Müdahale edebilir	50
1993	178	İktibas Dergisi	Açılışa Davet (Duyuru)	48
1993	178	İktibas Dergisi	Anlaşma Olursa Dünya Utançtan Kurtulacak mı?	57
1993	178	İktibas Dergisi	İngiltere İkili Oynuyor	59
1993	178	İktibas Dergisi	Birleşmiş Milletler Şeffaf Değil	59
1993	179	İktibas Dergisi	Bosna-Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği Herkesi Bosnalı Müslümanlara Yardıma Çağırıyor (Duyuru)	6
1993	179	İktibas Dergisi	Türkiye Yine Dışlandı	56-57
1993	179	İktibas Dergisi	Saraybosna'da Kış Şiddetli Geçeceğe Benziyor	57-58
1993	180	İktibas Dergisi	Bosna-Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği Herkesi Bosnalı Müslümanlara Yardıma Çağırıyor (Duyuru)	8
1993	180	İktibas Dergisi	Birleşmiş Milletler Kocaman Bir Hiçtir	32
1993	180	İktibas Dergisi	Bosna'ya Mazeret Değil Yardım Lazım	51-52
1993	180	İktibas Dergisi	Türkiye'nin Balkan Konferansındaki Ağırlığı	52-53
1994	181	İktibas Dergisi	Müslüman Kalacağız	46
1994	181	İktibas Dergisi	Açlık İnsana Neler Yaptırıyor	55
1994	181	İktibas Dergisi	Batı'ya Has Kalleşlik Örneği	55
1994	181	İktibas Dergisi	Ölmemek İçin Dinlerini Değiştiriyorlar	55-56
1994	181	İktibas Dergisi	Bosnalı Kadının İngiltere'deki Acı Sonu	56-57

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1994	181	İktibas Dergisi	Bosna-Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği Herkesi Bosnalı Müslümanlara Yardıma Çağırıyor (Duyuru)	57
1994	182	İktibas Dergisi	Bir Bosna Gazisiyle Söyleşi (Röportaj)	41-43
1994	182	İktibas Dergisi	Avrupa Ortaçağı Yaşıyor	55-56
1994	182	İktibas Dergisi	Savaş Son Noel'de Bitecek	56-57
1994	182	İktibas Dergisi	Bosna-Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği Herkesi Bosnalı Müslümanlara Yardıma Çağırıyor (Duyuru)	59
1994	183	İktibas Dergisi	Dinleme Servisi Bölümü (Konu ismi Yok)	57-58
1994	183	İktibas Dergisi	Bosna'da Hayat Pahalı	58
1994	184	İktibas Dergisi	Türk Askeri Bosna'da Ne Yapacak!...	6-7
1994	184	İktibas Dergisi	Batı,İslam Devletinden Korktu	24
1994	184	İktibas Dergisi	Batı, Bize Yeşil Işık Yaktı	26
1994	184	İktibas Dergisi	Gorazde Kan Gölü	27
1994	184	Nuh Gönültaş	Halepçe'den Gorazde'ye	28
1994	185	Tufan Türenç	Dilinize Sağlık Sayın İnal Batu	38
1994	185	İktibas Dergisi	ABD'nin Müslümanları Sakinleştirme Atağı	38
1994	185	İktibas Dergisi	Sırplar Çekiliyor	39
1994	185	İktibas Dergisi	Sırp Komutan Miladiç Deli	39
1994	185	İktibas Dergisi	Balkan Şampiyonu Sırp Boksör Popoviç Müslüman Oldu	39
1994	185	İktibas Dergisi	Karadziç: ABD ve BM'den Korkmuyoruz	39
1994	185	İktibas Dergisi	Gorazde'de BM Komplosu	58
1994	185	İktibas Dergisi	Gorazde'de Kan ve Gözyaşı	58
1994	185	İktibas Dergisi	Nato'nun Gorazde Hareketi (!)	58
1994	186/7	İktibas Dergisi	İzzetbegoviç'i Nasıl Bilirsiniz?	82
1994	186/7	İktibas Dergisi	ABD'den İslam'a Destek	86
1994	186/7	İktibas Dergisi	İngiltere'nin Bosnalı Müslümanlara Karşı Şeytani Tavrı	120
1994	189/90	İktibas Dergisi	Dünya Barışı Osmanlı'yı Arıyor	84
1994	189/90	İktibas Dergisi	Bosna'da Çok Eşliliğe Tepki	108
1994	189/90	İktibas Dergisi	Bizler, Sizin Yetimleriniziz	110
1994	189/90	İktibas Dergisi	Katliam Haberleri	118

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1994	191/92	İktibas Dergisi	Çeçenistan ve Bosna	9-10
1994	191/92	İktibas Dergisi	Uluslararası Bosna-Hersek Konferansı Ankara 1994 Nihai Bildiri Özeti	27
1994	191/92	İktibas Dergisi	Bayan İzzetbegoviç Bosna Konferansı'nda	101
1994	191/92	İktibas Dergisi	Sırpların Güçleri Sivillere Yetiyor	115
1994	191/92	İktibas Dergisi	Bosna'ya Uygulanan Silah Ambargosu Sadece Ölüm-Acı ve Felaket Getirdi	116/17
1194	191/92	İktibas Dergisi	Bosna Savaşının Başka Bir Yönü	117/18
1995	193	İktibas Dergisi	Dine Sarılsaydık Zulme Uğramazdık	45
1995	193	İktibas Dergisi	BM'den İhanet İtirafı	46
1995	193	İktibas Dergisi	Batı'dan Bosna İtirafı	48
1995	193	İktibas Dergisi	Vahşi Batı'nın Yüzsüzleri	52-53
1995	193	İktibas Dergisi	Butros Gali Saraybosna'ya Hangi Yüzle Gitti?	53
1995	193	İktibas Dergisi	Amerikan Çıkarları Açısından Bosna	53-54
1995	198	İktibas Dergisi	Bosna, Çeçenistan, Filistin ve Cezayir'de… Terörist Saldırılar	5-6
1995	198	İktibas Dergisi	Bosna'da Korkunç Oyun	49
1995	198	İktibas Dergisi	Saraybosna Halkı Sonuçsuz Barış Görüşmelerinden Bıktı	59
1995	198	İktibas Dergisi	Bosna Savaşında Medya'nın Rolü	60-61
1995	202	Cengiz Çandar	"Bilge Kral" veya İzzetbegoviç	42-43
1995	202	İktibas Dergisi	İslam'a Karşı Savaş	47
1995	202	İktibas Dergisi	BM, Boşnak Soykırımını Gizledi	49-50
1995	202	Celâl Sancar	Amerika'nın Gorajde Oyunu	59-60
1995	202	Celâl Sancar	Bu acılar Gerçek	60-61
1995	203	Celâl Sancar	Bosna-Hersek'le İlgili "Cenevre Görüşmeleri" ve Ateşkes Çerçevesinde Süleyman Gündüz'le Röportaj (Röportaj)	23-30
1995	203	İktibas Dergisi	Boşnak Hattan Kolay Kur'an Okuma Modeli	52
1995	203	Celâl Sancar	Vahşetin Hollandaca'sı	59
1995	203	Celâl Sancar	Bosna-Hersek'te Sağlanan Ateşkeste Soru İşaretleri	60
1995	204	İktibas Dergisi	Dayton Antlaşması ve Bosna'nın Geleceği	7
1995	204	İktibas Dergisi	İzzetbegoviç: "Adil Bir Barış Yapamadık"	46

Tablo 3.3. İktibas Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1996	206	İktibas Dergisi	Dayton Antlaşmasından Sonra Bosna'nın Etnik Mozayiğini Koruya Bilmek Mümkün Olacak mı?	59
1996	206	İktibas Dergisi	Bosna Barışı Amerika'nın 1996 Seçimlerine Endeksli	60-61
1996	206	İktibas Dergisi	Dayton'dan Paris'e	61
1996	208	Sükûtî Memioğlu	ABD: Ya İran, Ya Ben	52
1996	208	Sükûtî Memioğlu	BM Bile Umutsuz	56
1996	208	Celâl Sancar	Amerika Bosna'da Tedirgin	60
1996	208	Celâl Sancar	Bosna'daki Toplu Mezarlar ve Amerikalı Yetkilinin Pişkinliği	61
1996	210	Süleyman Gündüz	Bosna-Hersek: Dayton Barışı veya En Pahalı Ateşkes	15
1996	210	İktibas Dergisi	Boşnaklar Başörtüsü İçin Ölmemiş	51
1996	212	İktibas Dergisi	Bir Katliam	43-44
1996	212	İktibas Dergisi	Sırp Kasaba Suçüstü	45-46
1996	212	İktibas Dergisi	Türkiye, Bosna'da Devre Dışı	46
1996	212	İktibas Dergisi	Bosna'da Bize Taşeronluk Kaldı	54
1996	212	Celâl Sancar	Srebrenica Mezarlığı'nın Hikayesi	60
1996	212	Celâl Sancar	Bosna'da Çekilenler Bosnalı'nın Yanına Kâr Kalacak	61
1996	213	Süleyman Gündüz	14 Eylül 1996 Seçimlerine Doğru Bosna-Hersek	15-16
1996	213	İktibas Dergisi	Askeri Operasyonun Yeni Adı; Tecavüz…	51-53
1996	214	İktibas Dergisi	Bosna'da Zafer Müslümanların	51
1996	214	İktibas Dergisi	Le Figaro Magazine Dergisi Boşnakları "Müslüman Öcüler" Olarak Takdim Etti	51-52
1996	215	İktibas Dergisi	Bosna-Hersek Mezar Kaynıyor	53

Kaynak: Yukarıdaki veriler, İktibas Dergisi'nin 1992-1996 yılları arasında yayımlanan dergi sayıları taranarak çıkarılmıştır.

İktibas Dergisi'nde yer alan haber ve yazıların bütününe bakıldığında, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca bölgesel bir çatışma olarak değil, Müslüman kimliğin tarihsel olarak hedef alınmasıyla açıklanan geniş bir ideolojik bağlama oturttuğu görülmektedir. Dergi, savaşın nedenlerini ve uluslararası aktörlerin tutumunu yorumlarken din merkezli bir ayrım üzerinden ilerlemiş; "Müslümanlar" ile "Batı/Sırplar" arasında ahlaki ve siyasi farkları özellikle vurgulamıştır. Bu söylem,

Türkiye'deki İslamcı düşüncenin kimlik inşa süreçleriyle benzerlik göstermekte; Bosna-Hersek, İslamcı kimlik tahayyülünde "mazlum Müslüman toplum"un güncel bir temsil alanı olarak konumlanmaktadır. Böylece dergi, hem Müslüman dayanışmasını hem de Batı karşıtlığını pekiştiren bir kimlik anlatısını yeniden üretmiş; bu yönüyle çalışmanın araştırma sorusunda aranan cevabın İslamcı basındaki tezahürünü açık biçimde görünür kılmıştır.

İktibas Dergisi'nin ürettiği bu ümmetçi çerçeve, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin Bosna-Hersek meselesine yaklaşımındaki ortak temaları görünür kılarken, aynı dönemde farklı İslamcı yayınların Bosna-Hersek'i nasıl ele aldığını karşılaştırma ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Bu noktadan sonra ele alınacak olan Dava Dergisi, hem siyasi İslam yorumuyla hem de ümmet merkezli duyarlılığıyla Bosna-Hersek Savaşı'na özgün bir perspektiften yaklaşan yayınlardan biridir. İktibas Dergisi'nin kimlik merkezli söyleminin ardından, şimdi Dava Dergisi'nin Bosna-Hersek'e atfettiği anlamlar, ürettiği dini-politik çerçeveler ve savaşın Müslüman kimliğin inşasında nasıl konumlandırıldığı incelenecektir. Böylece İslamcı basının Bosna-Hersek Savaşı'na dair genel ideolojik hattı daha bütünlüklü biçimde değerlendirilebilecektir.

3.4. DAVA DERGİSİ

Dava Dergisi, 1989 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan, Med-Zehra Vakfı bünyesinde faaliyet gösteren Tenvir Neşriyat tarafından çıkarılan İslami nitelikli süreli bir yayındır. Dergi, Said Nursî'nin "İ'lây-ı Kelimetullah" davasını çağın meseleleriyle ilişkilendirerek gündeme taşımayı amaçlamış; Risale-i Nur hareketinin temel fikirlerini yeniden yorumlama çabasının önemli bir temsilcisi olmuştur (Dava, 1989: C. 1).

Derginin yayın organı olduğu Med-Zehra hareketi, 1970'lerin başında Yeni Asya grubundan ayrılan ve önderliğini M. Sıddık Şeyhanzade ile İzzeddin Yıldırım'ın yaptığı bir Nurcu topluluk tarafından kurulmuştur. Bu ayrılığın temelinde, Yeni Asya grubunun Risale-i Nurlarda "tahrifat" yaptığı ve Said Nursî'nin Kürt kimliğiyle ilgili ifadelerini sansürlediği iddiası yatmaktadır (Şeyhanzade, 1989: C. 7: 20; Eyyüboğulları, 1990: C. 20: 20). Bu grup, Said Nursî'nin vasiyeti olan Medresetü'z Zehra idealini gerçekleştirme amacıyla Med-Zehra Vakfı çatısı altında örgütlenmiş ve Dava Dergisi bu fikrî hattın yayın organı olmuştur (Çakır, 1990: 122).

Derginin çıkış felsefesi, Risale-i Nur merkezlidir. Kendilerini Ehli Sünnet ve'l Cemaat olarak kabul ederler. Aynı zamanda, İslam ümmeti bilincini güçlendirme, adalet, hakkaniyet ve kardeşlik kavramlarını öne çıkarma ve özellikle Kürt ve İslam kimliği arasındaki ilişkileri Risale-i Nur perspektifinden yorumlama hedefini taşımaktadır. Bu yönüyle Dava Dergisi, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gelişen İslamcı dergicilik hareketleri içerisinde fikrî derinliği ve ideolojik yönelimi belirgin bir yayın olarak dikkat çekmiştir (Kültür Sayfası, 2021).

Derginin önde gelen ismi Muhammed Sıddık Şeyhanzade, Nurculuğu yalnızca imanî bir hareket olarak değil, Kur'an merkezli toplumsal bir diriliş projesi olarak yorumlamış; "Bize hiçbir adın yakıştırılmasına, zorlanmasına lüzum yoktur... Bizler Hizb-i'l Kur'an'ız" (Şeyhanzade, 1989: C. 7: 22) ifadeleriyle grubun ideolojik çizgisini belirginleştirmiştir.

Şeyhanzade'ye göre Nurculuk, modernizmin ve Batı medeniyetinin "parçalayarak bölen" mantığına karşı tevhidî bir bilinç inşa etmeli; İslam ümmetini yeniden birleştirmelidir. Bu bağlamda Med-Zehra çevresi, diğer Nurcu grupların "statüko yanlısı" ve "uzlaşmacı" politikalarını eleştirmiş, kendilerini "düzenle uzlaşmayı reddeden İslamcı Nurcular" olarak konumlandırmıştır (Atacan, 2020: 105-106).

Dava Dergisi, doğrudan Med-Zehra hareketinin yayın organı niteliğindedir. Bu hareket, Said Nursî'nin vasiyetinde belirttiği şekilde, Van'da el-Ezher'e denk bir İslam üniversitesi kurmayı hedeflemiştir. Bu üniversitenin Kürdistan bölgesinde kurulmasının, Kürt toplumunun eğitim yetersizliği ve parçalanmış sosyal yapısını iyileştireceği düşünülmüştür (Atacan, 2020: 105-106).

Med-Zehra çevresi, Risale-i Nur'un Kürtçe tercümeleriyle ve bölgesel faaliyetleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da taban bulmuş; ancak bu yaklaşım, diğer Nurcu gruplarla ilişkilerini sınırlamıştır. Batı illerinde örgütlenme çabaları zayıf kalmış, buna karşın bölgesel bir dini-sosyal hareket olarak varlığını sürdürmüştür. (Kültür Sayfası, 2021).

Med-Zehra çevresi ve Dava Dergisi, uzun yıllar boyunca diğer Nurcu gruplar ve devletle mesafeli bir ilişki sürdürmüştür. Ancak AK Parti iktidarı döneminde, Kürt meselesinin çözümüne dair politik açılımları desteklemiş ve açık biçimde hükümet yanlısı bir tutum benimsemiştir. Bu tavır, grubun devlet karşıtı çizgiden uzaklaşarak,

zamanla daha “ılımlı İslamcı” bir pozisyona yöneldiğini göstermektedir. (Kültür Sayfası, 2021).

Dava Dergisi’nin dili, dönemin diğer İslamcı dergilerinden farklı olarak ağır Osmanlıca bir üsluba sahiptir. Bu dil tercihinin, hem Risale-i Nur geleneğine sadakat hem de entelektüel bir derinlik izlenimi yaratma amacı taşıdığı düşünülmektedir. Ancak bu özellik, derginin geniş kitlelere ulaşmasını güçleştirmiştir (Atacan, 2020: 104-106).

Yaklaşık 90–95 sayı arasında bir yayın gerçekleştirdiği tahmin edilen dergi, 2000’li yılların başında kapanmıştır. Buna karşın, Med-Zehra çevresi Tenvir Neşriyat aracılığıyla Risale-i Nur Külliyatı’nı basmayı ve dağıtmayı sürdürmektedir. Günümüzde de hareket, internet siteleri ve sosyal medya üzerinden yayın faaliyetlerine devam etmektedir.

Dava Dergisi, yalnızca dinî bir yayın organı değil, aynı zamanda kendisini ideolojik bir duruşun sözcüsü olarak nitelendirmiştir. Risale-i Nur’un imanî öğretisini toplumsal, siyasal ve kültürel alana taşımayı hedeflemiş; “Kur’an merkezli ümmet bilinci” fikrini merkeze almıştır.

Dava Dergisi’nin ilk sayısı 1989 Nisan’ında yayımlanmış, sonraki yıllarda belirli aralıklarla devam etmiştir. Dergideki yazılar genellikle şu başlıklar altında toplanmaktadır:

Risale-i Nur Tefsirleri ve Yorumu: Derginin sayfalarının önemli bir kısmı Risalelerden alınan pasajlara ve yorumlara ayrılmıştır.

İslam Dünyasındaki Direniş Hareketleri: Bosna-Hersek, Afganistan, Filistin ve Kürt coğrafyasındaki cihat ve direniş temaları sıkça işlenmiştir.

Fıkıh ve Kadın Köşesi: İslam toplumunda aile, kadın ve ahlâk konuları işlenmiştir.

Kürtlük ve İslam: Said Nursî’nin Kürt kimliği ve İslam kardeşliği bağlamında ele alınmış, “Kürt sorununun çözümünde İslami kimliğin belirleyici olması gerektiği” vurgulanmıştır.

Dergi, bir yandan Said Nursî’nin mirasını modern zamanlara taşımış, diğer yandan Türkiye’de İslamcılığın yerel ve Kürt kimliğiyle birleştiği nadir örneklerden birini temsil etmiştir. Her ne kadar yayın hayatı son bulmuş olsa da, Dava Dergisi’nin

bıraktığı fikrî ve sosyolojik miras, Med-Zehra hareketinin günümüzdeki faaliyetlerinde ve söylemlerinde yaşamaya devam etmektedir.

1990'lı yıllarda Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı düşünce dünyasında kayda değer bir önem arz ettiği dikkate alındığında, mezkur dönemde Dava Dergisi'nde ortaya konulan söylemsel tutumlar ve verilen tepkiler ayrıntılı biçimde incelenecek ve bu çerçevede, derginin savaş sürecine ilişkin yaklaşımının hangi kavramsal hatlar üzerinden şekillendiğini irdelemek yerinde olacaktır.

3.4.1. Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı

1992-1995 yılları arasında Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yayımlanan tüm haber ve yazılar sistematik biçimde incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, derginin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler seçilmiştir. Böylece analiz, hem derginin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntem izlenmiştir.

Bu bölümde Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin hangi sayısından itibaren ele alındığı, savaşın nasıl ve hangi başlıklarla değerlendirildiği kısaca irdelendikten sonra dergide 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılmış olan yazıların yıl, sayı ve yazar gibi kronolojik bir haritası/tablosu çıkarılacaktır.

Dava Dergisi, 1989 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlamış ve özellikle 1990'ların başında İslam dünyasındaki krizlere odaklanan bir yayın çizgisi benimsemiştir. "Bosna-Hersek'te İslami Cihat Komutanı Midhad ile Köln'de Mülakat" başlıklı röportaj, derginin bu yaklaşımını somut biçimde yansıtmaktadır. 6 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek'te başlayan savaşı, Dava Dergisi ilk olarak Bosna-Hersek İslami Cihat Komutanı Midhad ile yaptığı röportajla konu edinmiştir. Derginin 1992 Mayıs ayı sayısında, "Bosna-Hersek'te İslami Cihat Komutanı Mithat ile Köln'de

Mülakat" başlığıyla konu edindiği röportajda Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"(...) U.M.: Bosna'da Cihad mı mücadele mi var?*
>
> *Midhad: Valla cihad da veren var, Bosnayı Yugoslavya işgalinden kurtarmak isteyen Boşnak savaşçılar da var. Dikkatinizi şu noktaya çekmek istiyorum: Afgan cihadı da böyle başladı. (...)*
>
> *U.M.: Kimlere karşı savaşıyorsunuz?*
>
> *Midhad: Güzel bir soru: Biz en az dört orduya karşı savaş vermekteyiz. 1- Eski Federal ordu. 2- Sırp çetnikleri. 3- Müslüman mürtedler. 4- Hırvat muhbirler. (...)*
>
> *U.M.: Gazetelerden Sırpların işledikleri cinayetler okuyoruz, sizin bizzat şahid olduğunuz katliamlar var mı?*
>
> *Valla kardeşim bu gibi vahşetler yazılmakla idrak edilmez, cepheye bazı Türk gazeteciler geldi. Gördükleri vahşet manzaralarını görüntülemeden geri döndüler. Bosna'daki Brod'un batısında "Kuliba" köylerinde yirmisekiz çocuğu katledilmiş halde bulduk, bu sabiilerin, cesetlerini halktan öğrendiğimize göre Tuna Nehrine atıp Türkiye'ye postalamışlar. (...)*
>
> *U.M.: Dünya kamuoyu, Avrupa, Türkiye size ne gibi yardımda bulunuyor?*
>
> *Midhad: Sırplar ev Hırvatlar savaşırken Katolik oldukları için Katolik camiası onları her yönden destekledi. Türkiye ödlek gibi davranıyor, Bosna-Hersek Kıbrıs gibi Türkiye'nin sahşpliğini yağtığı bir toprak parçasıdır. Savaş başlamadan önce Türkiye'den çok ümidliydik. Sükutu hayale uğradık, onun için sizlerin ayağına geldik.*
>
> *U.M.: Acil ihtiyacınız nedir?*
>
> *Midhad: Gayet açık söylüyorum. Bizim silaha ihtiyacımız vardır, dolayısıyla paraya ihtiyacımız vardır. (...)" (Dava, 1992: C. 26: 38-39).*

Bu röportajda, Bosna-Hersek Savaşı'nda Müslüman bir komutan olarak tanıtılan Midhad'ın sözleri aracılığıyla, yalnızca savaşın insani boyutunu ve haberini değil, aynı zamanda ideolojik olarak ümmet bilinci, cihat anlayışı ve Batı karşıtlığını vurgulayan İslamcı bir bakış açısını ön plana çıkarılmak istenmiştir.

Metinde Midhad, Bosna-Hersek'teki direnişi "İslami cihat" olarak tanımlar ve Müslümanların yaşadığı zulmü imanî bir imtihan olarak değerlendirir. Yugoslav ve Hırvat güçleri "mürted", "kâfir" ve "işgalci" olarak nitelendirilirken, direnişin meşruiyeti "Allah yolunda mücadele" düşüncesine dayandırılır. Röportajda ayrıca, Avrupa ve Batı dünyasının ikiyüzlü tutumu sıkça vurgulanır; Batı, "Müslümanları bölen

ve sömüren bir medeniyet" olarak betimlenir. Türkiye'nin tutumu ise edilgen ve yetersiz bulunur.

Röportajın bir diğer dikkat çekici yönü Osmanlı vurgusudur. Midhad'ın ifadelerinde Osmanlı Devleti, "adalet ve birliğin sembolü" olarak idealize edilir. Bosna'daki savaş, Osmanlı'nın yıkılışından sonra ümmetin dağılmasının bir sonucu olarak sunulur. Bu anlayış, Dava Dergisi'nin ideolojik çizgisinde yer alan "neo-Osmanlıcı ümmetçilik/İslamcılık" eğilimini yansıtmaktadır. Dergi, bu doğrultuda İslam birliğini yeniden tesis etmeyi, Osmanlı mirasını yeniden diriltmeyi ve Müslümanların küresel ölçekte dayanışmasını sağlamayı temel bir görev olarak görür. Böylece Nurculuğun manevî temelleriyle İslamcı siyasal bilinci bir araya getiren özgün bir ideolojik form oluşturur.

Dergide yer alan röportajın dili, haber metninden çok dini-hitabet ağırlıklı bir üslubu yansıtmaktadır. Duygusal yoğunluk dikkat çekicidir; zulüm, mazlumiyet, fedakârlık ve iman temaları metnin her yerine yayılmıştır. Kadınlara yönelik şiddet, köylerin yakılması ve çocukların öldürülmesi gibi tasvirler, "cihadın zorunluluğu" fikrini destekleyen bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Bu duygusal anlatım, Dava Dergisi'nin iman merkezli, ancak aksiyona çağıran bir hitabet tarzına sahip olduğunu göstermektedir. Röportajın sonunda yer alan "Biz de cihadın içindeyiz, dua edin" gibi ifadeler, derginin okurunu pasif bir izleyici değil, aktif bir dava mensubu olarak konumlandırdığını ortaya koyar.

Dergi, Bosna-Hersek Savaşı gibi olayları yalnızca politik gelişmeler olarak değil, ümmetin yeniden dirilişinin birer işareti olarak görür. Bu röportaj, Dava Dergisi'nin ideolojik çizgisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dergide yer alan "Bosna-Hersek'te İslami Cihat…" yazısı, derginin Bosna-Hersek Savaşı'na pan-İslamcı, anti-Batıcı ve cihat merkezli baktığını yansıtan örnek bir metindir. Bu yaklaşım, çalışmanın temel araştırma sorusuyla da doğrudan ilişkilidir; zira Dava Dergisi, Bosna-Hersek'i yalnızca siyasi bir mesele olarak değil, Müslüman kimliğin sınandığı bir alan olarak konumlandırmakta ve Bosna-Hersek'e atfedilen anlamı "Müslüman kardeşliğinin" güncel bir tezahürü şeklinde kurmaktadır. Bu nedenle söz konusu metin, İslamcı düşüncenin Bosna-Hersek'i tanımlarken dinî aidiyeti birincil

referans olarak nasıl öne çıkardığını göstermesi bakımından da analitik bir değer taşımaktadır.

Dava Dergisi'nin yazar kadrosu incelendiğinde, kadınlara da aktif bir biçimde yer verildiği görülmektedir. Derginin 27. sayısında "Kadınların Kaleminden" başlığı altında Esra Dilan imzasıyla yayımlanan "Çaresizliğin Böylesi" adlı metin, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca bir askerî çatışma ya da insani trajedi olarak değil, aynı zamanda İslam ümmetinin yaşadığı ahlaki ve manevi çözülmenin simgesel bir tezahürü olarak ele almaktadır. Derginin 1992 Haziran ayı sayısında, Dilan "Çaresizliğin Böylesi" başlığıyla konu edindiği metinde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin olarak şu ifadelere yer vermiştir:

> *"(...) Bosna-Hersek'te milyonlarca mümin tüm Avrupa'nın tankları, topları, füzeleri altında inim inim inlerken, binlerce Müslüman çocukları ve kadınları top sahalarında, tarlalarda, ormanlarda toplanıp imha edilirken. Irz ve namus namında hiçbir şey bırakılmazken Müslümanların kılı bile kıpırdamıyor. (...) Hani dünya Müslümanlarının liderliğini, koruyuculuğunu üstlendiğini iddia eden inkılapçı devletler? Nerede kaldı Allah'ın savaşçısı olduğunu haykıran beyler? Neden Bosna-Hersek için hiçbirinin gıkı çıkmadı?*
>
> *Yıllardır Hristiyanlık bize Müslümanların dostu, Yahudiler ise düşman olarak tanıtıldı. Hepimiz Yahudilerin düşmanlığını kavradık ama Hristiyanları sevdik. Çoğu zaman onlara tıpkı bir mü'min gibi baktığımız gibi elhi kitap olarak kabul ettik. Halbuki İslam dini geldiği zaman tüm dinleri iptal etti. Hepsini ortadan kaldırdı. Hristiyanlar en az Yahudiler kadar İslama düşman olduklarını gösterdi. Son olaylar kulağımıza birer küpe olsun. Kuveyt petrolü için Hristiyan, Yahudi, demokratik, laik, sosyalist herkes birleşip ebabil kuşlarının ebreceye yağdırdığı çakıldan tonlarca fazla bomba ve mermiyi mazlum Irak halkına yağdırdığı halde Bosna-Hersek'te milyonlarca Müslümanı zevkle katleden Hristiyanlar, Sırplara karşı lal oldular. Nerede Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi? Nerede Nato? Nerede AGİK, nerede İslam ülkeleri teşkilatları? Hristiyanlar bir yanda Azerbaycan'da, Nahçıvan'da Bosna'da Müslümanların kanını içerken kızlarının, hanımlarının ırzına geçerken diğer yandan Müslüman ülkelerinin denizlerinde, kumsallarında güneş banyosu yapıyor.*
>
> *İşte acizlik, işte çaresizlik, işte tutukluk ve perişanlık. Acaba bu ruhla İslam'ı nasıl galip kılacağız. Yarın mahşerde Allah'ın huzuruna hangi yüzle çıkacağız. Resul-i Ekrem (a.s.m.)'ın ne yüzle senin ümmetimden bana şefaat et diyeceğiz. Vallahi hepimizin yeniden iman tazelememiz lazım. Son olaylar imanımızın ölçüsünü de göstermiştir.*
>
> *Allah hepimize şuur, ciddi ruh, şehadet aşkı, İslam kardeşliği muhabbetini nasip etsin. Amin." (Dilan, 1992: C. 27: 38).*

Metin, görünürde bir duygusal iç döküş biçiminde kaleme alınmış olsa da, arka planında güçlü bir pan-İslamcı, anti-Batıcı ve teolojik bir okuma yer almaktadır.

Bosna'daki trajedi, Dilan'ın zihninde yalnızca Avrupa'daki Müslüman bir halkın maruz kaldığı zulüm değil; "İslam dünyasının sessizliğinin" ve "ümmet bilincinin kayboluşunun" resmedilişidir.

Metin, Bosna-Hersek Savaşı'nı anlatırken, uluslararası düzeni ve Batı kurumlarını sert bir dille eleştirir. BM Güvenlik Konseyi, NATO ve AGİT gibi kuruluşlar, metinde yalnızca pasif kalmakla değil, Müslüman halkların acılarını görmezden gelmekle suçlanır. Yazar, bu kurumların sessizliğini "medeniyetin çifte standardı" olarak yorumlar. Bu söylem, 1990'lı yıllarda Türkiye'de İslamcı düşünce çevrelerinde yaygın biçimde karşılaşılan bir eleştiri hattıyla uyumludur: Batı, kendi değerleriyle övünürken, Müslüman coğrafyaların acılarına duyarsız kalmakta ve adaleti yalnızca çıkarları doğrultusunda işletmektedir.

Metinde geçen "Nerede Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi? Nerede NATO? Nerede AGİK?" gibi sorular, yalnızca retorik bir tepki değil; yazarın bilinçli biçimde Batı hegemonyasının ikiyüzlülüğünü ifşa etme girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu tür sorular, klasik bir İslamcı polemik üslubuyla kaleme alınmıştır. Dilan, bu kurumların Bosna'da Hristiyan zulmüne göz yumduğunu vurgulayarak, Müslüman dünyanın dışlanmışlığını ve yalnızlığını yeniden üretmeyi amaçlamıştır. Bu, Dava Dergisi'nin genel yayın çizgisinde sıkça vurgulanan "İslam dünyasının ötekileştirilmişliği" temasının kadın yazarın diliyle yeniden ifade edilişidir.

Metinde dikkat çeken bir diğer unsur, yazarın Batı uygarlığını dini kimlik üzerinden kodlamasıdır. Hristiyanlık, yazıda hem tarihsel hem güncel bir düşmanlık kaynağı olarak sunulur. Metinde yer alan "Yıllardır Hristiyanlık bize Müslümanların dostu, Yahudiler ise düşman olarak tanıtıldı" cümlesi, Batı'nın kendi içinde ürettiği bir dostluk-düşmanlık ikiliğinin İslam dünyası tarafından da yanlış biçimde benimsendiğini ima eder. Yazar, Hristiyanların Bosna-Hersek'teki Müslüman katliamlarına sessiz kalışını bu "yanlış algının" yıkılışı olarak yorumlar. Böylece metin, hem tarihsel bir dini polemiği hem de güncel bir politik eleştiriyi aynı çerçeveye yerleştirir. Bu çerçeve, 1990'lı yıllardaki İslamcı düşüncenin Batı algısıyla da doğrudan örtüşmektedir. Ferhat Kentel'in belirttiği üzere, İslamcı söylemde Batı çoğu zaman "Hristiyan medeniyetinin güncel bir uzantısı" olarak kodlanmakta ve bu nedenle kültürel olduğu kadar dini bir "öteki" olarak tanımlanmaktadır (Kentel, 2005). Bu ötekileştirme biçimi, İslamcı

kimliğin özellikle mağduriyet ve tehdit algısı üzerinden yeniden üretildiği anlatılarla beslenmektedir. Bu teorik arka plan dikkate alındığında, söz konusu metindeki Hristiyanlık vurgusu yalnızca bir dini ayrışma değil, İslamcı düşüncenin uzun süredir yeniden ürettiği bu "öteki" konumlandırmasının Bosna-Hersek Savaşı bağlamında somutlaştığı bir örnek olarak okunabilir. Dergideki Hristiyanlık vurgusunun bu bağlamda ele alınması, çalışmanın araştırma sorusuna da ışık tutmaktadır. İslamcı çevrelerin Bosna-Hersek'e atfettikleri anlam büyük ölçüde Müslüman kimliğin mazlumiyet, dayanışma ve dini aidiyet ekseninde inşasıyla şekillenmekte; Bosna-Hersek Savaşı, bu kimlik tasavvurunun somutlaştığı güncel bir örnek haline gelmektedir.

Bosna-Hersek Savaşı yazarın gözünde bir dönüm noktası olarak görülür. Yazar, savaşın yalnızca Avrupa'daki Müslümanlara değil, bütün ümmete bir uyarı niteliği taşıdığını savunur. "İşte acizlik, işte çaresizlik, işte tutukluk ve perişanlık" ifadesi, aslında bir siyasi durum tespiti olmaktan çok, ümmetin manevi durumunun özeti olarak değerlendirilir. Dava Dergisi'nin ideolojik dili içinde "çaresizlik" kavramı, yalnızca bir duygu durumu değil, imanın zayıflaması anlamına da gelir. Bu bakımdan Bosna, hem dışsal bir savaş hem de içsel bir imtihandır: Batı tanklarıyla dışarıdan saldırırken, Müslümanların ilgisizliği ve dağınıklığı içeriden çöküşü hızlandırmaktadır.

Yazının dikkat çekici yönlerinden bir diğeri ise savaşın doğrudan şiddet unsurları yerine ahlaki sonuçları üzerinden ele alınmasıdır. Yazar, savaş görüntülerini değil, Müslüman toplumların bu görüntüler karşısındaki duyarsızlığını merkeze alır. "Kızlarının kanı akarken, hanımlarının ırzına geçilirken diğer yandan Müslüman ülkelerinin denizlerinde, kumsallarında güneş banyosu yapıyorlar" cümlesi, yalnızca bir öfke ifadesi değil, Müslüman toplumlara yöneltilmiş keskin bir ahlaki eleştiridir. Bu yaklaşım aynı zamanda Dava Dergisi'nin medeniyet eleştirisini temsil eder: İslam dünyasının zayıflığının nedeni dış güçler değil, kendi içindeki dünyevileşme ve maneviyatsızlıktır.

Bu bağlamda Dilan, Bosna'daki Müslümanların maruz kaldığı vahşeti bir "iman muhasebesi" aracına dönüştürür. Yazının sonunda yer alan "Acaba bu ruhla İslam'ı nasıl galip kılacağız?" sorusu, politik olmaktan çok teolojik bir çağrıdır. Bu çağrı, yalnızca savaşın son bulmasına değil, ümmetin ruhen dirilmesine yöneliktir. Dilan,

“mahşer günü hangi yüzle çıkacağız?” ifadesiyle ilahi yargıyı hatırlatır; böylece Bosna’daki savaş, sadece jeopolitik bir mesele olmaktan çıkar, imanî bir sınava dönüşür.

Metnin dili, bu dini-politik yoğunluğu güçlü bir duygusallıkla harmanlar. “Acz, çaresizlik, perişanlık, şefaat, iman tazelemek” gibi kavramlar hem dini hem duygusal alanı birbirine bağlar. Bu üslup, okuyucuda vicdani bir sarsılma yaratmayı amaçlar. Metnin kadın bir yazarın diliyle kaleme alınmış olması, bu duygusallığı daha içten kılar; ama aynı zamanda bu duyarlılık, politik bir çağrıya dönüşür. Böylece metin, Dava Dergisi’nin kadınlar aracılığıyla manevi bilinci yeniden diriltme stratejisinin bir örneği hâline gelir.

Sonuç olarak, “Çaresizliğin Böylesi” adlı yazı, Bosna-Hersek Savaşı’nı yalnızca bir insanlık dramı olarak değil, İslam dünyasının manevi zaaflarını dile getirmeyi amaçlamıştır. Metinde BM, NATO ve AGİT gibi kurumlara yöneltilen eleştiriler, Batı medeniyetinin çürümüşlüğünü teşhir etme işlevi görürken, Müslüman toplumlara yapılan uyarılar, içsel bir yenilenmeye çağrı niteliğindedir. Metin, bu yönüyle hem dışsal bir politik söylemi hem de içsel bir ahlaki manifestoyu birleştirmeyi amaçlamaktadır.

Dava Dergisi’nin Bosna-Hersek Savaşı’na ilişkin tutumunu yansıtan önemli sayılardan biri, 1992 yılı Ağustos ayında yayımlanan 29. sayısıdır. Bu sayıda yer alan “Serkelam: Bosna-Hersek Dramı” başlıklı yazı ile Osman Şervan imzalı “Fetihler ve Sonrası” makalesi, savaşın yalnızca politik bir çatışma ya da güncel bir haber olarak değil, İslam tarihinin sürekliliği ve medeniyetler arası ideolojik bir mücadele bağlamında ele alındığını göstermektedir.

Aynı sayıda yayımlanan, Travnik cephe emiri Ahmed Adiloviç ile gerçekleştirilen ve “Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar” başlığını taşıyan röportaj da derginin yaklaşımını tamamlar niteliktedir. Bu röportaj aracılığıyla dergi, savaşın insani ve haber değeri taşıyan yönlerinin ötesine geçerek, ümmet bilinci, cihat anlayışı ve Batı karşıtlığı ekseninde şekillenen İslamcı bir perspektifi ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Konuya ilişkin olarak “Serkelam: Bosna-Hersek Dramı” başlıklı yazı da şu ifadelere yer verilmiştir:

"Şu iyi bilinmelidir ki Tarih tekerrürden ibarettir. Her asrın her zamanın kendine özgü değişik sahnelerin oluşmuşsa da senaryonun temel ifadeleri ve konusunun değişmesi sözkonusu olamaz. Değişen aktörlerdir, renklerdir, zamandır. Temel sorun ve tema kainatın hilkatından bugüne dek. Şer ile hayrın küfür ile imanın mücadelesi devamın bir gereğidir. Haçlı zihniyeti tarihte çok boyutlu olarak İslam'ın ortadan kalkması için bütün güçlerini kullanmışlardır. Akkada yediyüzbinlik bir birleşik haçlı ordusu İslam topraklarına yürümüş bütün devletlerin ittifakıyle en büyük o günkü teknolojinin araçlarıyla techizatlanmış Haçlı ordusu, İslamın mümtaz kumandanı Selâhaddin-i Eyyûbiyi Kürdî tarafından durdurulmuştur. (...) İslamın fetih zamanlarında batıya doğru akınlar yapılmış, fakat arzu edilen bir pilan ve program şeklinde İslam bir kül olarak oralara götürülememiştir. Asr-ı Saadetde başlayan fetihler Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) zamanında asya ve Afrika ülkelerine gidilmiş gidilen yerlere bir askeri operasyon olarak gidilmemiş. (...) Eğer bugün Bosna-Hersek'te arzu edilen bir mukavat yoksa, İslam'ın bütünüyle kabullenen cemaatlerden, fertlerden ve devletten yoksun olmasıyla kaynaklanan bir zaaftan meydana gelmektedir. Karşısındaki şer güçler ise Avrupa'nın ortasındaki bu İslam coğrafyasını ortadan kaldırmak için açık ve gizli bir ittifak içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bir günde Kuveyt'in işgali akabinde bütün dünyayı orta doğuya toplayan B. Milletler orayı ateşlerle bombalayıp yüzbinlerce müslümanı katledenler aradan üç ay geçtiği halde hala oynanan oyalama taktikleriyle müslümanların yok olmasına göz kırpmaktadırlar. Yapılan açıklamada sarihen ifade edildiği gibi Sırplar müslüman ve Hırvatlarla savaşmıyor. "Avrupa ve Balkanlarda müslüman eseri kalmayıncaya kadar başlayan bir savaştır. (...)" (Dava, 1992: C. 29: 3-4).

Metin, "Tarih tekerrürden ibarettir" cümlesiyle başlar. Bu giriş, Bosna'daki savaşın modern bir olay olmadığını, Haçlı Seferleri'nin devamı olarak görüldüğünü ima eder. "Haçlı zihniyeti" kavramı, yazıda yalnızca Batı'yı değil, tüm Hristiyan medeniyetini temsil eder; Bosna'daki Sırp saldırıları bu zihniyetin modern tezahürü olarak görülmektedir. Böylece metin, olayı dini bir süreklilik içinde değerlendirir. Geçmişte Kudüs'e yürüyen Haçlı ordularıyla, günümüzde Bosna'yı kuşatan Batılı güçler birbirine benzetilmiştir. Bu yaklaşım, Dava Dergisi'nin genel ideolojik hattıyla uyumludur. Dergi, Batı'yı yalnızca siyasi bir aktör değil, İslam karşıtı medeniyet projesinin temsilcisi olarak konumlandırır. "Avrupa'nın ortasında İslam coğrafyasını ortadan kaldırmak için açık ve gizli bir ittifak" vurgusu da dergideki bu bakışın ifadesidir.

Metinde sadece dış düşman eleştirisi yoktur; aynı zamanda İslam dünyasının dağınıklığına ve ümmet bilincinin zayıflamasına yönelik sert bir öz eleştiri vardır. "Eğer bugün Bosna-Hersek'te arzu edilen bir mukavemet yoksa, bu İslam'ın bütünüyle kabullenen cemaatlerden ve devletten yoksun oluşundandır." (Dava, 1992: C. 29: 3-4) ifadesi, sorumluluğu kısmen Müslümanlara yükler. Bu eleştiri, 1990'larda Türkiye'deki

İslamcı söylemde sıkça rastlanan; ümmetin parçalanması, milliyetçiliğin yükselişi ve İslam'ın bir bütün olarak yaşanamaması temalarını yansıtır.

Metinde BM, NATO, AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) ve Avrupa Topluluğu doğrudan hedef alındığı görülür. Metinde bu kurumlar, insan hakları ve barış söylemlerine rağmen "şovenist Hristiyan teşkilatlar" olarak nitelenir. Bosna'daki katliama müdahale etmemeleri, Batı'nın ikiyüzlü ahlak anlayışının kanıtı olarak sunulur. Metindeki şu cümle dikkat çekicidir: "Bir günde Kuveyt'in işgali akabinde bütün dünyayı Ortadoğu'ya toplayan Birleşmiş Milletler, aradan üç ay geçtiği halde hala oynanan oyalama taktikleriyle Müslümanların yok olmasına göz kırpmaktadır." (Dava, 1992: C. 29: 3-4). Bu cümle, Soğuk Savaş sonrası dünya düzenine yönelik güçlü bir anti-emperyalist eleştiridir. Metin, küresel politikayı Batı merkezli bir İslam karşıtlığı olarak yorumlar ve Bosna-Hersek Savaşı'nı bu ideolojik mücadelenin son halkası olarak sunar.

Metin, "Müslümanlar bir nefis gibidirler..." hadisine atıfla son bulur. Bu çağrı, İslam ümmetini pasiflikten kurtulup yeniden bir İslam Şurası veya konseyi etrafında birleşmeye davet eder. Bu söylem, 1990'larda Türkiye'de özellikle Dava Dergisi çevresinin savunduğu "İslam Birliği" idealinin tipik bir yansımasıdır. Metin, Müslüman dünyasının modern ulus-devlet sınırlarını aşarak ortak bir siyasi-ahlaki bilinç oluşturması gerektiğini savunur.

"Serkelam: Bosna-Hersek Dramı" adlı bu yazı, Bosna-Hersek Savaşı'nı bir coğrafi çatışma olarak değil, medeniyetler arası bir hesaplaşma olarak yorumlar. Hristiyan Batı'nın Haçlı zihniyetiyle Müslümanlara karşı birleştiği, buna karşın İslam dünyasının iman zafiyeti nedeniyle yeterli mukavemet gösteremediği vurgulanır. Metnin ideolojik pozisyonu, İslamcı bir tarih okuması ve yazımının tipik biçimidir: Tarih, iman ile küfrün bitmeyen mücadelesidir, Bosna-Hersek, bu mücadelenin modern sahnesidir ve çözüm, yeniden ümmet bilincine dönüş ve İslam birliğinin kurulmasıdır.

"Serkelam: Bosna-Hersek Dramı" başlıklı yazının ardından değerlendirmeye alınan Osman Şervan imzalı "Fetihler ve Sonrası" metni, Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer bir tarihsel ve ideolojik çerçevede ele aldığı görülmektedir. Her iki metin de savaşın güncel bir çatışmadan ibaret olmadığını, İslam ile küfür arasındaki kadim mücadelenin modern bir tezahürü olduğunu vurgulamaktadır. Düşman tasviri her

ikisinde de ortak bir biçimde "Haçlı zihniyetine" dayandırılırken, Batılı kurumların ikiyüzlü tavırları ve Sırp saldırganlığının bu zihniyetin ürünü olduğu iddiası öne çıkar. Metinler, hem dış düşmanın saldırganlığını hem de Müslüman dünyanın iç çözülmesini eleştirel bir söylemle ele almakta, ümmetin tarihsel sorumluluğunu hatırlatmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda "Fetihler ve Sonrası", "Serkelam: Bosna-Hersek Dramı" yazısına ideolojik ve tarihsel süreklilik sağlayarak, Bosna-Hersek Savaşı'nı İslam tarihinin silinmeyen bir dönüm noktası olarak çerçeveler. Konuya ilişkin olarak "Fetihler ve Sonrası" başlıklı Şervan'ın yazısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Bosna Hersek'te Hristiyan ırkçı Sırp vahşetinin önü alınamıyor. Tüm Hristiyanlar arası siyasi baskı ambargo ve askeri müdahalelerine! Meydan okuyan ırkçı Hristiyan Sırplar, Bosna'nın her tarafından müslümanların kanını dökmeye devam ediyor. Halk açlık ve susuzlukla mücadele ediyor. Hristiyan aleminin gizli desteğini alan ve mazlum müslümanların evlerini basarak vahşet saçan şovenist haydut sırpları sadece tek amacı var. Karşısına çıkan müslümanın yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek farketmeksizin yok etmek. Yıllarca Komünizmin baskısında kalıp vahşi duygularla beslenen Sırplar, Komünizmin yıkılmasıyla tamamen azgınlaştı. Hristiyan milliyetçiliği ve ırk milliyetçiliği onları kuşattı. Bundan dolayıdır ki tarihte benzerine rastlanmamış katliamı zevkle yapıyorlar. (...) Diğer yandan şovenist Hristiyan Sırplara haydi İslam'ın çocukları Meryem ana sizi korusun, katliama devam edin mesajını iletiyor. Şurası değişmez bir gerçektir ki Avrupa karnında, Hristiyan alemi ise dünyada müslümanı istemiyor. İstemediği içindir ki Bosna'da, Amerika'da Filistin'de doğal görevini zevkle yerine getiriyor. Eğer Amerika Birleşmiş Milletler ve AGİK vs. söylediklerinde samimi olsaydılar şovenist Hristiyanları çoktan durdururdu. Nitekim Saddam Kuveyt'e girdiği zaman toplam on kişi ölmüştü. Kuveyt halkı olduğu gibi yaşıyordu. Hiç ülkelere kaçanlar sadece kapital sahibi kişilerdi. Güvenlik konseyi saat başı olağan üstü toplantı yapıyordu. Irak'a gün gün süre tanıyor ve bitiminde de çok acil ve kesin kararlar alınıyordu. Saraybosna için de kararlar alınıyor. Ama Irak gibi üç-beş gün ve kesin kararlar değil, üç beş ay sonra ve ileride düşünüleceğine dair kararlar. Birleşmiş milletler Saraybosna'ya girmeleri için Sırpların izin vermilerini istiyor. (...) İşte, Avrupa'nın ve Hristiyan dünyasının iki yüzlülüğü ve İslam'a olan düşmanlığı. (...) Bugün İslam ülkelerinin lideriyim kurtarıcısıyım diyen ülkeler bile bunu başaramamıştır. Böyle bir teşkilata karşı şovenist Hristiyan dünyası suskun kalamazdı ve kalmadı. Elbetteki dış dünya melek gözükecek ve vahşi sırpların sırtını sıvazlayıp hodri meydan diyecektir. (...) Herşeye rağmen şurası iyi bilinmelidir ki devrimci İslam savaşçıları onları ve tuzaklarını çok iyi öğrenmiştir. Tarih canlı bir hayat olarak beyinlerine işlemiştir. Hayatın ancak şehadetle olabileceğine inanmıştır. Hiçbir oyun, hiçbir tuzak veya kuvvet ne pahasına olursa olsun onları durduramıyacaktır. Bosna-Hersek gidebilir, Filistin ezilebilir, Kürdistan yokolabilir. Ama İslam evrensel adaletiyle gelecektir. Ok yaydan fırlamıştır. Hedefe ulaşması an meselesidir. Bu böyle biline." (Şervan, 1992: C. 29: 8-11).*

Osman Şervan'ın bu metni, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca bir bölgesel savaş veya insani kriz olarak değil, İslam tarihinde kökleşmiş bir iman-küfür mücadelesinin modern devamı olarak sunmaktadır. Şervan, Bosna-Hersek'teki Müslümanların maruz kaldığı zulmü anlatırken, olayların arka planında Hristiyan aleminin tarihsel sürekliliğe sahip İslam karşıtlığı olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda, Bosna-Hesek'teki katliamlar, siyasi ve askeri gerekçelerin ötesinde, Avrupa'nın Müslüman varlığını asla hazmedememesinin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Şervan'ın bu yazısı, Bosna-Hersek'teki savaşı basit bir bölgesel çatışmadan çıkarıp "modern bir Haçlı Seferi" olarak okuyarak, güncel olayları tarihsel bir çerçeveye oturtmaktadır.

Metin boyunca kullanılan dil, duygusal ve ideolojik bir yoğunluğu yansıttığı görülür. Sırplar, "şovenist Hristiyan haydutlar", "vahşi", "Yugoslav Komünizmi'nin beslediği canavarlar" gibi ifadelerle anılırken, Batı ise "maskeli", "ikiyüzlü", "Hristiyan hıncıyla hareket eden" bir sömürgeci güç olarak betimlenir. Bu çerçevede uluslararası kuruluşlar olan BM, NATO ve AGİK, sözde insani müdahalelerinin aksine aslında "Hristiyan dayanışmasına" hizmet eden ikiyüzlü kurumlar olarak sunulur. Özellikle Kuveyt işgali sürecindeki uluslararası askeri seferberliğin Bosna-Hersek'te görülmemesi, "Batı'nın Müslümanları umursamadığı" argümanını güçlendirmek için retorik bir araç olarak kullanılır. Bu çerçevede, siyasi yapıların ahlaki değil ideolojik kaygılarla hareket ettiğine vurgu yapılır.

Şervan dikkat çekici bir şekilde yazısında, yalnızca dış düşmanı değil, Müslüman dünyayı da hedef alır. Müslüman toplumların tarih boyunca ümmet bilincini kaybetmesi ve dini kimliğin yerini ırk milliyetçiliğinin alması, hem Osmanlı hem de diğer İslam devletlerinin eleştirildiği noktalardır. Bu, genelde dönemin İslamcı dergilerinin özelde ise Dava Dergisi'nin ideolojik yönüyle uyumludur: Milliyetçilik yerine "ümmet ideolojisi"ne vurgu yapılmakta, Osmanlı dahil modern devletlerin dinsel aidiyeti yozlaştırdığı savunulmaktadır. Özellikle "Osmanlı, İslam'ı tekeline aldı ve ümmet ruhunu zayıflattı" iddiası, metnin İslamcı tarih okumasından farklı bir özgün eleştirel ton taşıdığını göstermektedir.

Metnin Bosna'nın İslamlaşma sürecine ilişkin bölümünde, Boşnak halkı ile İslam arasındaki ilk temasın "ticari aktivite" üzerinden, yani "bilimsel değil, tüccar İslam" aracılığıyla gerçekleştiği savı dikkat çekicidir. Bu, Bosna-Hersek'in tarih boyunca

“kültürel açıdan yüzeysel ve örgütsüz bir İslamizasyon” yaşadığını ifade etmektedir. Bu anlatı, Bosna-Hersek’in bugünkü yalnızlığı ve korunaksızlığıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Yazıya göre Bosna-Hersek’in kaderi, tarihsel olarak devlet eliyle yeterince donatılmamış bir “ümmet bilinci eksikliğinin” sonucudur. Böylece Bosna-Hersek’in bugünkü trajedisi yalnızca dışsal bir saldırı değil, aynı zamanda içsel bir zafiyetin de ürünüdür.

Metnin son bölümünde, örgütlü İslam hareketinin (Riyaset kurumunun) Bosna’da yeniden inşa edildiği ve bunun “hilafet yolunda bir girişim” olarak algılanabileceği iddiası, metni net bir “İslamcı direniş ideolojisi” konumuna yerleştirir. Müslümanların ortak dini-duygusal yönlendirmeye, fedakârlığa ve “şehadet bilincine” dayalı bir mücadele yürütmesi gerektiği ifade edilir. “Bosna gidebilir, Filistin ezilebilir, Kürdistan yok olabilir ama İslam evrensel adaletle gelecektir” cümlesiyle metin, tüm kayıplara rağmen nihai zaferin İslam’a ait olacağını yeni bir tarih anlatısıyla kesinler. Bu söylem, İslamcı dilde sık rastlanan “tarihi kader” ve “ilahi müjde” temalarını taşımaktadır.

Dava Dergisi’nde yayımlanan “Serkelam: Bosna-Hersek Dramı” ve Osman Şervan’ın “Fetihler ve Sonrası” metinleri, tipik İslamcı söylemine sahip olup, Bosna-Hersek Savaşı’nı yalnızca bir siyasi çatışma değil, iman ile küfrün tarihsel mücadelesinin modern bir tezahürü olarak ele almaktadır. Her iki metin de Sırp saldırganlığını Haçlı zihniyetinin yeni bir ürünü olarak yorumlamakta ve Batılı devletlerle uluslararası kurumları bu zihniyetin bugünkü temsilcileri olarak göstermektedir. İki metin arasındaki belirgin farklardan biri, Şervan’ın yazısının Müslüman iç dünyasına yönelik daha kapsamlı bir özeleştiri içermesidir. “Serkelam: Bosna-Hersek Dramı” metni daha çok dış düşmana odaklanırken, Şervan’ın metni Osmanlı ve diğer İslam devletlerini sert bir şekilde eleştirecek derecede bir “ümmetçilik” idealizmine sahiptir. Şervan’a göre Osmanlı İmparatorluğu dahil olmak üzere tarihsel İslam devletleri, milliyetçilik temelinde dini tekeline alıp ümmet ruhunu zayıflatmışlardır. Bu bakış açısı, Dava Dergisi’nin “ümmet milliyetçiliği” karşısında “devlet milliyetçiliği” eleştirisiyle birebir uyumludur. Her iki metin de dili, dini retorikle politik analizi harmanlayan, epik ve sarsıcı bir hitabete sahip olmakla birlikte, nihai hedef olarak Bosna-Hersek’in yaşadığı trajediyi bir “ümmet uyanışı” çağrısına dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Bosna-Hersek Savaşı, yalnızca bir

coğrafyanın değil, tüm Müslüman dünyanın geleceğine dair ideolojik bir sınama olarak sunulmaktadır.

Sonuç olarak Dava Dergisi'nde yer alan "Serkelam: Bosna-Hersek Dramı" ve "Fetihler ve Sonrası" metinleri, Bosna-Hersek Savaşı'nı İslam'ın tarihsel mücadelesi, ümmet bilinci eksikliği, Batı'nın ikiyüzlülüğü ve Müslümanların kolektif sorumluluğu ekseninde değerlendiren, dini-politik bir direniş teorisinin parçası olarak okunabilir. Dil, dini retorikle politik eleştiriyi birleştirir. Bosna-Hersek Savaşı, yalnızca bir trajedi değil, ümmet için tarihsel bir uyanış ve hesaplaşma çağrısı olarak sunulmaktadır.

Dava Dergisi'nin aynı sayısında yer alan bir diğer metin ise, Bosna-Hersek'teki durumun doğrudan içinden bir figürün sesi niteliğinde olup, derginin önceki yazılarında kurulan tarihsel ve ideolojik çerçeveyi sahada yaşanan acı gerçeklerle pekiştirmektedir. Travnik Cephe Emiri Ahmed Adiloviç ile yapılan "Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar" başlıklı röportaj, savaşın askeri ve siyasi boyutlarının ötesinde, Bosna-Hersek'teki Müslümanların maruz kaldığı sistematik soykırımı bizzat görgü tanıklarının üzerinden aktarmaktadır. Bu röportaj, "Serkelam: Bosna-Hersek Dramı" ve "Fetihler ve Sonrası" metinlerinde öne çıkan söylemsel unsurları (ümmet bilincinin çözülmesi, Batı'nın sistematik İslam karşıtlığı ve cihad çağrısı) doğrudan sahadan aktarılan tanıklıklar üzerinden somutlayarak, Dava Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na dair ideolojik çerçevesini tamamlayan bir boyut kazandırmaktadır. Konuya ilişkin olarak "Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar" başlıklı röportajda şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"-Alışılagelmiş fakat önemli bir soru, kendinizi tanıtır mısınız?*
>
> ***Ahmed Adiloviç:*** *Tabiî gerekli bir şey. Çünkü insanların birbirini tanıması gerekir. Adım, Ahmed Adiloviç. Travnik'de doğdum. 28 yaşındayım. Saraybosna'daki medreseyi bitirdim. Şu anda Trovnik'de Süleymaniye Camii imam ve hatibi olarak görev yapıyorum.*
>
> *-Bosna-Hersek'deki son durum hakkında bilgi verir misiniz?*
>
> ***A. Adiloviç:*** *Şu anda Saraybosna kuşatma altında. Kuşatma nedeniyle giriş ve çıkış mümkün değil. Yugoslav ordusu ve Çetnikler (Sırp çeteleri) bütün binaları ateşe verdiler. Yiyecek ve içecek girmesi mümkün değil. Şu anda Saraybosna'da 300 bin insan muhasara altında açlık tehlikesi ile ölüme terkedilmiş durumda. (...) Zivornik, Foça, Višelgrat, Bratunaz vs. şehirlerde müslümanlar çoğunlukta olduklarından Çetnikler buralara saldırıyor ve müslümanları keserek öldürüyorlar. Sırplar, Bosna-Hersek'deki bütün müslümanları öldürmek istiyorlar. Sırp ve Çetnikler, müslümansız Sırp İmparatorluğu istiyorlar. Bu yüzden çocukları,*

kadınları, yaşlıları öldürüyorlar. Sırplar din alimlerini de öldürüyorlar. Bratunaz şehrinde Sırp çeteleri, iki imamı keserek katlettiler. (...) İmam Mustafa'yı yakalayan Sırplar, önce her tarafına vurarak dövdüler. Daha sonra zorla şarap içirmek istedikten sonra üzerine şarab döktüler. Daha sonra ise onu bıçakla keserek öldürdüler. (...)

-Basna'da Hırvatlar da var. Onların durumu müslümanlarınki gibi mi?

A. Adiloviç: *Bosnalı müslümanların en çok silaha ihtiyaçları var. Hırvatlar, Bosna'daki Hırvatları destekleyip silahlandırıyorlar. Yugoslav ordusu da zaten Sırplar'ı destekliyor ve onları silahlandırıyor. Fakat müslümanlara kimse silah vermiyor. Durum çok zor. Fedaral ordu ve Sırplar, Saraybosna'yı bombalıyorlar. (...)*

-BM'nin uyguladığı ambargo etkisini gösterdi mi? Herkes ambargoya uyuyor mu?

A. Adiloviç: *Hayır ambargo tam uygulanmıyor. Bu yüzden hiçbir fayda vermedi. Üstelik Miloşeviç bugünün Furavun'unudur. Onlar büyük Sırbistan istiyorlar. Onlar için BM'nin kararları önemli değil. Miloşeviç Bosna'yı tekrar kendine katmak istiyor. (...)*

ABD'nin tumumu nasıl?

A. Adiloviç: *ABD, Bosna-Hersek'in bölünmesini istiyor. Bir kısmının müslümanlara, diğer bir kısmının da Sırplar'a verilmesini istiyor. ABD, Bosna'daki müslümanların katledilmesini de istemektedir. (...)*

-Türkiye size gereken ilgiyi gösterdi mi?

A. Adiloviç: *Türkiye'nin yardımı sadece Bosna'nın bağımsızlığını itiraf etmekle kaldı. Ama ne para yardımı yaptı ne de silah Bosna'daki müslümanlar, Türkiye'nin kendilerine yardım yapacağını zannediyorlardı. Ama hayal kırıklığına uğradılar. (...)" (Hacıoğlu, 1992: C. 29: 5-7).*

Dava Dergisi'nin Travnik Cephe Emiri Ahmed Adiloviç ile gerçekleştirdiği "Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar" başlıklı röportaj, sadece Bosna-Hersek'teki savaşın güncel durumunu aktarmakla kalmayıp, savaşın ideolojik, dini ve insani boyutlarını da güçlü bir söylemle ortaya koymaktadır. Röportaj metninin çerçevesi, Bosna-Hersek Savaşı'nın Müslümanlara yönelik sistematik bir kıyım olarak sunulması üzerine kuruludur. Başlıkta yer alan "Sırplar, tüm Müslümanları öldürmek istiyorlar" ifadesi, röportajın temel iddiasını özetleyen bir manifesto niteliğindedir ve metin boyunca sıkça tekrar edilen "soykırım", "katliam", "müslümansız Sırp İmparatorluğu" gibi ifadelerle bu iddia güçlendirilir.

Röportajın yapısı, hem tanıklığa dayalı bir bilgi aktarımı hem de propaganda niteliği taşıyan ideolojik bir anlatı sunar. Ahmed Adiloviç'in kimlik bilgileriyle

başlayan metin, onun sıradan bir vatandaş değil, dini ve askeri bir sorumluluğu üstlenen İmam-Hatip ve cephe emiri kimliğiyle tanıtılması üzerinden meşruiyet inşası yapmaktadır.

Metin boyunca, Bosna-Hersek'teki Sırp saldırganlığının niteliği sadece askeri değil, sistematik ve dini bir soykırım olarak sunulur. Özellikle imamların öldürülmesi, çocukların katledilmesi, kadınların hedef alınması gibi örnekler üzerinden vurgu yapılır: Bu, savaşın salt politik değil, İslam kimliğini hedef alan bir nefret hareketi olduğunu göstermek içindir. Dikkat çekici olan, pasaport kontrolünde "Müslüman olanın hemen öldürülmesi" gibi ifadelerle din temelli ayrımın altının çizilmesidir. Böylece Bosna-Hersek'teki saldırı, etnik temelli bir çatışmadan ziyade dini temizlik operasyonu olarak çerçevelenir.

Metnin devamında, uluslararası sistemin ve özellikle Batı'nın tutumu sert bir dille eleştirilir. Birleşmiş Milletler ambargosunun işe yaramadığı, ABD'nin "Bosna'nın bölünmesini istediği" ve Türk hükümetinin Müslümanlara gerekli desteği vermediği dile getirilir. Bu çerçeve, uluslararası düzenin "Müslüman karşıtı ikiyüzlü bir sistem" olduğu yönündeki söylemi güçlendirir. Adiloviç'in "Sırpların zulmüne rağmen İslam dünyasının sessizliği" eleştirisi, Dava Dergisi'nin genel çizgisine uygun olarak Müslümanların iç çözülmesini ve hareketsizliğini vurgular.

Röportajda özellikle dikkat çeken bir diğer boyut, cihad vurgusudur. Adiloviç'in "cihad grubu"ndan bahsederken onların "namaz kılan, şarap içmeyen, her şeyi şeriata göre yapan mücahidlerden oluştuğunu" belirtmesi, savaşın bir İslami hareket olarak meşrulaştırıldığını gösterir. Bu söylem, Dava Dergisi'nin dini direniş idealini yalnızca siyasi bir pozisyon değil, ahlaki ve dini bir zorunluluk olarak gördüğünü ortaya koyar.

Sonuç itibarıyla, Dava Dergisi'nde yer alan "Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar" başlıklı röportaj, tanıklık üzerinden yürütülen bir savaş anlatısını, dini ve ideolojik bağlamda direniş çağrısına dönüştürmeye çalışır. Metin, Bosna-Hersek'teki zulmü aktarmaktan öte, İslam dünyasının harekete geçmesi, cihad bilincinin yeniden diriltilmesi ve "ümmetin evrensel sorumluluğu" doğrultusunda toplumsal bir mobilizasyon yaratmayı amaçlamaktadır.

Dava Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na olan genel tutumu ve savaşın dergide ele alınış biçiminden hareketle şu değerlendirmelere varılabilir:

- Savaş, tarihsel bir Haçlı zihniyetinin güncel tezahürü olarak yorumlanmıştır. Bosna-Hersek'teki saldırılar etnik veya politik değil; İslam'a karşı yürütülen kadim bir Hristiyan saldırısının devamı olarak sunulmuştur.
- Batı dünyası ve uluslararası kurumlar sistematik biçimde İslam karşıtı aktörler olarak ele alınmıştır. BM, Avrupa devletleri, NATO ve ABD'nin Bosna-Hersek'te bilinçli bir şekilde pasif kaldığı, hatta Sırp saldırganlığını örtülü olarak desteklediği savunulmuştur.
- Sırpların hedefi, dergi söylemine göre, "Müslümansız Sırbistan"dır. Sırp şiddeti "Müslümansız coğrafya" hedefleyen bir soykırım olarak çerçevelenmiştir. İmamların, kadınların, çocukların ve yaşlıların kasıtlı öldürülmesi; pasaport kontrolü yapılıp "Müslüman ismi taşıyanların hemen infaz edilmesi" gibi örnekler, saldırıların din temelli etnik bir temizlik operasyonu olduğunu göstermek amacıyla öne çıkarılmıştır.
- Toplu kıyımlar, açlık, kuşatma altında kalan şehirler, işkence edilen imamlar, katledilen çocuklar ve boşaltılan köyler, savaşın yalnızca askeri değil insani ve ahlaki bir felaket olduğu mesajını pekiştirmek için detaylı biçimde aktarılmıştır.
- İslam dünyasının ilgisizliği ve edilgenliği ağır biçimde eleştirilmiştir. Türkiye dahil tüm Müslüman ülkelerin pasif tutumu, ümmetin zayıflaması ve tarihsel sorumluluğunu kaybetmesi şeklinde değerlendirilmiştir.
- Ümmet kimliği merkeze konulmuş ve ümmetçilik, derginin ideolojik omurgasını oluşturmuştur. Milliyetçilik ümmeti parçalayan bir sapma olarak sunulmuştur. Bosna-Hersek'teki yıkım, İslam dünyasının etnik ayrışmalar nedeniyle birlikten uzaklaşmasının doğrudan sonucu olarak okunmuştur.
- Cihad anlayışı meşru, gerekli ve dini bir yükümlülük olarak vurgulanmıştır. Direniş grupları imanlı, disiplinli ve şeriata bağlı kahramanlar olarak idealize edilmiş; savaş "cihadın güncel bir gerekliliği" şeklinde çerçevelenmiştir.

- Bosna-Hersekli Müslümanlar hem mazlum hem dirençli bir topluluk olarak idealize edilmiştir. Boşnak halkının tarih boyunca yalnız bırakılması, buna rağmen kimliklerini ve dinlerini korumaları, onların "ümmetin sadık evlatları" olduğu şeklinde sunulmuştur. Bu anlatı, mazlumiyet ve direniş ikiliği üzerinden kurulmuştur.
- Sahadan gelen röportajlar derginin söylemini güçlendiren stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Komutan Mithat ve Adiloviç gibi figürlerin tanıklıkları, ideolojik söylemin sahadaki gerçeklik ile desteklenmesi amacıyla dergiye taşınmıştır.
- Kadın yazarların metinleri savaşın duygusal ve vicdani boyutunu aktararak söylemin ahlaki yönünü güçlendirmiştir. "Çaresizliğin Böylesi" gibi yazılar, savaşın travmasını ve ümmetin içsel çöküşünü sembolize eden duygusal bir çerçevede sunulmuştur.
- Bosna-Hersek, ümmet bilincinin yeniden sorgulandığı ve diriliş çağrısının zorunlu hâle geldiği bir sınav alanı olarak ele alınmıştır. Dergi, Bosna-Hersek'i yalnızca bir savaş değil; Müslümanların birliğini ve iman sadakatini imtihan eden tarihsel bir kırılma olarak tanımlamıştır.

Dava Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik genel tutumlarının ve mezkûr savaşı ele alış biçimlerinin yanı sıra dergide;

- Ölüm oranlarına,
- Bosna-Hersek içinde ve dışında mülteci konumuna düşenlerin sayılarına ve hangi şartlar altında yaşam mücadelesi verdiklerine,
- Öldürülen çocuklara,
- Tecavüze uğrayan kadınlara ve kız çocuklarına,
- Ev ve iş yerleri yağmalanan Boşnaklara, sıkça değindikleri, bunları yazılı materyallerin dışında görsel verilerle de işledikleri görülmektedir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılan yazılar genellikle; siyaset/politika, röportajlar, yerel ve ulusal basından haberler, şiirler ve aylık değerlendirmeler gibi başlıklar altında işlenmiştir. Dergide yazılı materyallerin dışında savaşa dair görsel

materyallere de yer verildiği ve savaşın trajedisi fotoğraflarla da işlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Dergi, aynı zamanda Bosna-Hersek Savaşı'nı 26. sayısında "Sakat Kalan Binlerce Masum Hakkı Sorulmalıdır" (Dava, 1992: C. 26), 29. sayısında "Bosna-Hersek Vahşetine Artık Son Verilmelidir!" (Dava, 1992: C. 29), 33. sayısında "Bu Zulümlere Ancak ve Yalnız Birleşik İslami Cumhuriyetler Federasyonu Alternatif Çözüm Getirebilir" (Dava, 1992: C. 33) ve 50. sayısında "Avrupa İslam'a Hamiledir. Birgün İslami Bir Devlet Doğuracaktır" (Dava, 1994: C. 50) başlıklarıyla dergi kapakları yapmıştır.

Ayrıca derginin Bosna-Hersek Savaşı'nın yaşandığı 1992-1995/96 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve söz konusu savaşı konu edinen dergi sayılarının yıl, sayı, yazar, konu başlıkları, sayfa numaralarının tespiti yapılmış olup detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.4. Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar

Yıl	Sayı	Yazar	Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar	Sayfa
1992	26	Dava Dergisi	Bosna-Hersek'te İslami Cihat Komutanı Mithat ile Kölnde Mulakat (Röportaj)	38-39
1992	27	Esra Dilan	Kadınların Kaleminden Çaresizliğin Böylesi	38
1992	29	Dava Dergisi	Bosna-Hersek Dramı	3-4
1992	29	Hasan Hacıoğlu	Travnik Cephe Emiri Ahmed Adiloviç: Sırplar Tüm Müslüman ları Öldürmek İstiyorlar (Röportaj)	5-7
1992	29	Osman Şervan	Fetihler ve Sonrası	8-11
1992	32	Ömer Kalenderoğlu	Bosna'ya Ağıt (Şiir)	42
1992	33	Sümeyra Özmen	Sahipsiz Bosna (Şiir)	46
1992	33	Ayşe Emek	Saray'da Bu Bahar Kanlı Düğün Var (Şiir)	46
1993	34-35	Dava Dergisi	Bosna-Hersek'e Öncelikle Nasıl Yardım Yapılmalı?	13-16
1993	34-35	Hasan Galip	Balkanlar Müslümanlar Birliği Başkanı Saffet Catoviç ile Bosna-Hersek Üzerine (Röportaj)	17-
1993	37	Muhammed Üretken	Bosna Ah Bosna	31
1994	50	Dava Dergisi	Bosna Dramı Ümmetin Utancı (Röportaj)	8-9
1994	50	Dava Dergisi	Türkiye'nin Yöneticileri Amerika'nın Memurları Gibi (Röportaj)	10

Tablo 3.4. Dava Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1994	50	Dava Dergisi	Mazlum-Der'in Basın Açıklaması	14
1994	50	Mehmet Ekinci	Dünya Turu: Bosna-Hersek	33
1995	64-65	Sümeyye Aşkale	Haykırış	27

Kaynak: Yukarıdaki veriler, Dava Dergisi'nin 1992-1995 yılları arasında yayımlanan dergi sayıları taranarak çıkarılmıştır.

Dava Dergisi'nde yer alan metinler bütün olarak değerlendirildiğinde, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca siyasal bir kriz veya bölgesel bir çatışma olarak değil, doğrudan ümmetin ontolojik varoluşuna yöneltilmiş küresel bir saldırı biçiminde anlamlandırdığı görülmektedir. Savaş anlatıları; cihat, diriliş, ümmet bilinci, anti-emperyalizm ve Batı karşıtlığı gibi temalar etrafında yoğunlaşmış, böylece Bosna-Hersek Müslüman kimliğin hem mazlumiyetini hem de direniş potansiyelini temsil eden bir sembole dönüştürülmüştür. Bu yönüyle Dava Dergisi, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin Bosna-Hersek'e atfettiği anlamı en açık ve en yüksek perdeden ifade eden yayınlardan biri olarak ortaya çıkmakta; Bosna-Hersek'i yalnızca coğrafi bir çatışma alanı değil, Müslüman kimliğin tarihsel sürekliliğini, mazlumiyet hissiyatını ve ümmet tasavvurunu yeniden üreten bir "kimlik aynası" olarak konumlandırmaktadır. Böylece dergi, araştırma sorusunun merkezindeki "İslamcı kimlik tahayyülünde Bosna-Hersek'e verilen değer nedir?" sorusuna güçlü bir yanıt sunmakta ve bu değeri temelde Müslümanlık üzerinden kurmakta; Müslümanlığın kurucu, birleştirici ve anlamlandırıcı bir unsur olarak konumlandırılmasıyla kurulduğunu göstermektedir.

Bu noktada çalışmanın bir sonraki aşaması olarak Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımını incelemek önem kazanmaktadır. Zira Diyanet Dergisi, diğer İslamcı yayınlardan farklı olarak resmî bir kurumun söylemini taşıdığı için, hem devletin dini söylem üretme biçimini yansıtmakta hem de Bosna-Hersek meselesinin Türkiye'deki kurumsal dini düşüncede nasıl konumlandığını anlamaya imkân vermektedir. Altınoluk, Nehir, İktibas ve Dava gibi daha ideolojik yayınlarda güçlü biçimde ortaya çıkan Müslümanlık merkezli kimlik vurgusunun Diyanet Dergisi söyleminde nasıl yeniden üretildiği ya da hangi yönleriyle farklılaştığı ise araştırma sorusu açısından kritik bir karşılaştırma zemini sunmaktadır. Bu nedenle bundan sonraki bölümde Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı hangi temalar üzerinden yorumladığı detaylı biçimde ele alınacaktır.

3.5. DİYANET DERGİSİ

Cumhuriyet'in ilanından kısa süre sonra, 3 Mart 1924'te çıkarılan 429 sayılı kanunla Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti lağvedilmiş, bunu yerine din alanına ilişkin yetki ve sorumluluklar TBMM ve hükümetin denetiminde olmak üzere yeni kurulan Diyanet İşleri Reisliğine devredilmiştir (Uzun, 2023: 15-16). Böylece din hizmetlerinin yürütülmesi, klasik ilmiye sınıfının ve şeyhülislamlık makamının dışlandığı, laiklik ilkesine uygun yeni bir kurumsal çerçeveye oturtulmuştur. Reislik, hukuken Başvekalet'e bağlı bir başkanlık birimi olarak örgütlenmiş; reis, başvekilin teklifiyle cumhurbaşkanı tarafından atanmıştır (Uzun, 2023: 15-16).

1927 Bütçe Kanunu ve 1935 tarihli 2800 sayılı kanunla birlikte, Diyanet'in merkez–taşra teşkilatının ilk ayrıntılı kadro yapısı ortaya konmuş, müftülerin tayin ve hiyerarşik bağlılığı netleştirilmiştir (Uzun, 2023: 15-16). 29 Nisan 1950 tarihli 5634 sayılı kanunla kurumun adı "Diyanet İşleri Başkanlığı"na çevrilmiş, daha önce Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi yeniden Diyanet'e verilmiştir (Uzun, 2023: 15-16). Böylece, din hizmetleriyle birlikte dinî yayıncılık da giderek daha geniş bir kurumsal aygıt üzerinden yürütülür hâle gelmiştir.

Diyanet, kuruluşundan itibaren toplumu din konusunda aydınlatma görevini büyük ölçüde yayın faaliyetleri üzerinden yürütmüştür (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.-a). 1925'te TBMM'nin aldığı karar uyarınca Başkanlığa, Kur'an'ın Türkçe tefsirinin ve hadis tercümelerinin hazırlanması görevi verilmiş, bu iş için devlet bütçesinden özel ödenek ayrılmıştır (DİB, t.y.-a). Bu kararın ürünü olarak Elmalılı Hamdi Yazır'ın dokuz ciltlik Hak Dini Kur'an Dili tefsiri ile Ahmet Naim ve Kamil Miras'ın birlikte tamamladığı Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi, hem Cumhuriyet döneminin ilk büyük dinî klasik yayınları hem de Diyanet Yayınları'nın kurucu eserleri olmuştur (DİB, t.y.-a).

1927'de Osmanlıca basılan "Türkçe Hutbe" kitabı ise, din görevlileri için standart hutbe metinleri sunarak Diyanet'in din dilini merkezî olarak üretme ve sahaya yayma çabasının erken bir örneğini teşkil eder (DİB, t.y.-a). 1924–1950 arasında bu tür yayın işleri Zât İşleri Müdürlüğü tarafından yürütülürken, 1950'de kurulan Yayın Müdürlüğü

ve 1951'de teşekkül eden Dini Yayınlar Döner Sermaye Saymanlığı ile yayıncılık daha profesyonel bir zemine taşınmıştır (DİB, t.y.-a).

1950 sonrası dönemde, özellikle Başkan Ahmet Hamdi Akseki'nin öncülüğünde yayın politikasında belirgin bir ivme gözlenir. Akseki'nin hedef kitleye göre kaleme aldığı "İslam Dini", "Köylüye Din Dersleri", "Askere Din Kitabı", "Yavrularımıza Din Dersleri" gibi eserler, hem dinî bilginin modern toplumsal kategorilere göre yeniden paketlenmesini hem de Diyanet'in geniş halk kitlelerine daha sistematik biçimde hitap etmesini sağlamıştır (DİB, t.y.-a).

Diyanet, süreli yayın alanına ilk kez 1962'de "Diyanet" adlı dergiyle adım atmış, bu adımı 1968'de "Diyanet Gazetesi"nin çıkışı izlemiştir (DİB, t.y.-a). Daha sonra yayın yelpazesini genişletmiş bu bağlamda 1979'da Diyanet Çocuk Dergisi, 1992'de Diyanet Aylık Dergi, 1999'da Diyanet Avrupa Dergisi, 2013'ten itibaren iki ayda bir yayımlanan, 2014'ten itibaren aylık çıkan Diyanet Aile Dergisi yayınlanmaya başlamıştır (DİB, t.y.-a).

Bu çeşitlenme, Diyanet yayıncılığının farklı hedef kitlelere (çocuk, genç, kadın, din görevlisi, yurtdışındaki vatandaşları için) özgün içerikler sunacak biçimde kurumsallaştığını gösterir.

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Diyanet'in yayın hizmetlerini toplumsal ihtiyaçlara göre planlayan birimdir. İlke ve hedeflerini resmî internet sitesinde şu maddeler halinde ortaya koyar:

- Sahih kaynaklara dayalı bilgi sunmak,
- İslam'ın temel kaynaklarının neşrine öncelik vermek,
- Halk, çocuk, genç, kadın ve aydınlara yönelik farklı yayınlar üretmek,
- Çocuk ve gençleri zararlı akımlardan koruyacak yayınlara ağırlık vermek,
- Engelli, yaşlı, kimsesiz, yoksul gibi dezavantajlı gruplara özel yayınlar hazırlamak,
- Hikemî–irfanî derinliği önceleyen bir din anlayışını yaygınlaştırmak,
- Din görevlilerinin nitelik gelişimine katkı sağlamak,

- Yurtdışı Türkleri için kimlik koruyucu ve uyum destekleyici eserler hazırlamak,
- Dinî konular kadar toplumsal sorunlara ilişkin yayınlar yapmak,
- İletişim teknolojilerini dinî yayıncılıkta etkin biçimde kullanmak. Bu ilkeler Diyanet dergilerinin hem bilgilendirici hem yönlendirici ve kimlik kurucu bir işlev üstlenmeye çalıştığını ortaya koyar (DİB, t.y.-b).

1968'de yayımlanmaya başlayan Diyanet Gazetesi, 1960 sonrası ortaya çıkan İslamcı dergiler ve çeviri faaliyetlerinin oluşturduğu alternatif din söylemlerinin yükseldiği bir dönemde sahneye çıkmıştır (Şahin, 2020: 82-83). Bu bağlamda gazete, Diyanet'in resmî dini otoritesini koruma ve pekiştirme amacıyla çıkarılmıştır.

Gazetenin ilk sayılarında Lütfi Doğan'ın ifadeleri, dinin sahih bilgisini topluma ulaştırmanın devletin dinî otoritesinin görevi olarak görüldüğünü açıkça yansıtır (Şahin, 2020: 83). Diyanet Gazetesi, hem dinî bilgi hem ahlak, tarih, toplumsal meseleler, teknik bilgiler ve güncel olaylar üzerinden toplumla temas kurmuş; aynı zamanda "zararlı dinî yayınlarla mücadele" söylemiyle devletin merkezî otoritesini din alanında yeniden üretmiştir (Şahin, 2020: 83)

1990 Aralık'ta yayımlanan 382. sayıyla gazete formunu tamamlayan yayın, daha sonra Diyanet Aylık Dergi çatısı altında yeni bir forma bürünmüş ve dergi geleneğinin temelini atmıştır (Şahin, 2020: 85-86)

1992'de yayımlanmaya başlayan Diyanet Aylık Dergi, hem Diyanet Gazetesi'nin geniş kitlelere ulaşma amacını devralmış hem de dergiye özgü tematik yapıyı merkeze alarak yeni bir yayın çizgisi oluşturmuştur (DİB, t.y.-a).

Dergi, sadece din görevlilerine değil; ailelere, gençlere, kadınlara ve genel okuyucuya hitap eden bir dergi kimliği taşımaktadır. Bu nedenle akademik yoğunluklu makaleler ile daha popüler-didaktik içerikler bir arada bulunur. (DİB, t.y.-b).

Dergi kapsamında kurumsal ama akıcı, didaktik ama bürokratik olmayan, geleneksel ilmihal üslubu ile modern pedagojik dilin birleştiği bir form, Kur'an ve Sünnet referanslarını ahlak, aile, çocuk, eğitim gibi temalarla ilişkilendiren bir yaklaşım benimsenir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhuriyet döneminden itibaren üstlendiği dinî yayıncılık faaliyeti, özellikle 1960'lardan sonra süreli yayınlar aracılığıyla kurumsal bir nitelik kazanmış; Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve diğer dergi türleri aracılığıyla dinî bilgi üretimi ile toplumsal yönlendirme işlevi birlikte yürütülmüştür. 1990'lı yıllara gelindiğinde bu yayın çizgisi, hem toplumsal hem de uluslararası gelişmeler karşısında daha görünür bir eksen hâline gelmiştir. Özellikle Müslüman dünyayı derinden etkileyen kırılmalar, İslamcı dergilerinin içerik ve söyleminde belirgin izler bırakmıştır. Bu çerçevede, 1992–1995 Bosna-Hersek Savaşı'nın gerek Türkiye'deki islamcı çevrelerde gerekse kurumsal yayın organlarında sembolik bir ağırlık taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu dönemde Diyanet Dergisi'nin savaşa yönelik yaklaşımını, söylemsel tutumunu ve dinî referanslarla kurduğu çerçeveyi analiz edip irdelemek yerinde olacaktır.

3.5.1. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı

1992-1995 yılları arasında Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yayımlanan tüm haber ve yazılar sistematik biçimde incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, derginin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler seçilmiştir. Böylece analiz, hem derginin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntem izlenmiştir.

Bu bölümde Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı'nın derginin hangi sayısından itibaren ele alındığı, savaşın nasıl ve hangi başlıklarla değerlendirildiği kısaca irdelendikten sonra dergide 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılmış olan yazıların yıl, sayı ve yazar gibi kronolojik bir haritası/tablosu çıkarılacaktır.

Diyanet Dergisi'nin Ağustos 1992 sayısı, Bosna-Hersek'te başlayan savaşın etkilerini ve Müslüman halkın maruz kaldığı zulmü ilk kez derginin 20. sayfasında ele almaktadır. Bu bölümde dergi, Bosna-Hersek Savaşı'nı üç farklı metin üzerinden

işleyerek savaşın tarihsel, insani ve uluslararası boyutlarını bütüncül bir çerçevede değerlendiren kapsamlı bir içerik sunmaktadır. Bu üç yazı, hem savaşın tarihsel arka planına hem sahadaki insani trajediye hem de uluslararası alanda yürütülen diplomatik girişimlere odaklanarak derginin Bosna-Hersek konusundaki kapsamlı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Cemal Anadol imzalı "Hıristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye" başlıklı yazı, Balkan tarihine dayalı geniş bir çerçeve çizerek Bosna'daki saldırıların dini, kültürel ve tarihsel bağlamını tartışmaktadır. Ahmet Arslan'ın Yugoslavya eski Diyanet İşleri Başkanı H. Yakup Selimoski ile gerçekleştirdiği "Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar" başlıklı röportaj, savaşın doğrudan tanıkları aracılığıyla Müslümanların maruz kaldığı şiddeti somutlaştırarak ele almaktadır. Ahmed Arslan ve A. Baki İşcan tarafından hazırlanan "İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Dışişleri Bakanları Toplandı" başlıklı haber ise Türkiye'nin çağrısıyla düzenlenen diplomatik girişimi aktararak savaşın uluslararası boyutunu ortaya koymaktadır. Böylece dergi, Bosna-Hersek Savaşı'nı hem tarihsel kökleri hem sahadaki insani gerçekliği hem de uluslararası politik etkileriyle bir bütün olarak ele almaktadır.

Bu kapsam içinde ilk olarak Cemal Anadol'un "Hıristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye" başlıklı yazısı öne çıkmaktadır. Söz konusu metin, Balkan tarihini merkeze alarak Bosna'daki saldırıların yalnız güncel politik gelişmelerle sınırlı olmadığını, köklerinin derin geçmişe uzanan dini ve kültürel bir çatışmanın yeni bir tezahürü olduğunu ileri sürmektedir. Metinde kullanılan kavramsallaştırmalar, özellikle "hilâl–haç" ikiliği üzerinden yürütülen tarihsel okuma, savaşın karakterini anlamak için derginin nasıl bir çerçeve oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle tez kapsamında öncelikle bu yazıda kullanılan tarihsel, dini ve kimliksel göndermelerin incelenmesi önem taşımaktadır. Konuya ilişkin olarak Cemal Anadol'un "Hıristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye" başlıklı yazısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"MİLÂDÎ ikibinli yıllar yaklaşırken, yeniden ortaya çıkan hilâl-salîp kavgası, yine Hristiyan tecavüzleri ile Karabağ'da, Nahçivan'da, Bosna-Hersek'te, Makedonya'da daha önce Balkanlar'da süren rahatsızlık ve huzursuzluklara yenilerini ekliyor.*
>
> *Fethettikleri ülkeler halklarını kendi teb'aları sayan Osmanlılar, oralara adâleti ve huzuru götürüyorlardı.*
>
> *Ecdâdımız, hiç kimseyi zorla câmilere sokmamış, onları din ayrımı yapmadan doyurmuş, ülkelerini imar etmiş, o diyarlarda ölmez eserler meydana getirmiştir. (...)*

Bu arada, gayrımüslim teb'anın dinleri, kiliseleri, manastırları himaye gördü, dinî kurumlarına el sürülmedi, vergileri affedildi ve her türlü himâyeye mazhar oldular. Osmanlılar, bu insanları, her zaman Cenab-ı Hakk(C.C.)ın bir emâneti saydılar.

Bugün Avrupa'nın ortasında Sırp tecavüzlerinin hedefi olan Bosna Hersek'teki Osmanlı Hukuku, bu 6 sancak merkezinde 415 yıllık bir mâziye dayanmaktadır. Burasının Osmanlı tarihine 22 sadrazam ve 268 vâli verdiğini söyleyerek, Bosna-Hersek vilâyetinin önemini ortaya koymak yerinde olur. (...)

Aslında Batı medeniyeti maskesi altında, kinle beslenmiş bir fanatizmin iğrenç ve kanlı yüzü vardır. Batı'nın Doğu politikası yâni "Şark Meselesi", Türk'ü yerleştiği topraklardan atmaktır.

Müslüman-Türk'ün ezelî müsamasından faydalananlar, bugün Güneydoğu Anadolu'da bile birer fesat ocağı meydana getirerek; Ermeni'yi, Mârûnî'yi, Süryânî'yi, Türklük aleyhine kışkırtmaktadırlar. (...)" (Anadol, 1992: C. 20: 36-37).

Diyanet Dergisi'nin 1992 yılı Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söylemi, Ağustos 1992 tarihli sayıda yayımlanan Cemal Anadol imzalı "Hristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye" başlıklı yazıda son derece belirginleşmektedir. Anadol, savaşın güncel bir politik çatışma olmaktan çok daha ötede bir anlam taşıdığını, Balkan coğrafyasındaki şiddetin tarihsel bir sürekliliğin modern tezahürü olarak görüldüğünü göstermektedir. Yazının girişinde yer alan "Balkanlarda yaşanan trajik olaylar yeni bir hilâl–haç kavgası mı?" sorusu, Diyanet'in bu dönemde kullandığı çerçeveyi açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Bosna-Hersek'teki saldırılar, yalnızca etnik bir problem veya Yugoslavya'nın dağılma sürecinin bir parçası değil, Müslümanlara karşı tarih boyunca tekrar eden bir "medeniyetsel mücadele" bağlamında konumlandırılmaktadır.

Metin boyunca Balkan tarihi uzun bir anlatı içinde ele alınmakta ve bugünkü saldırıların arka planında Avrupa'nın Hristiyan kimliği ve "doğuya karşı tarihsel kini" olduğuna vurgu yapılmaktadır. Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinden itibaren Müslüman halklara gösterdiği hoşgörü ve adalet, Avrupa'nın "daima intikam peşinde olan" tavrıyla karşıtlık oluşturacak şekilde sunulmaktadır. Böylece Anadol, Bosna-Hersek Savaşı'ndaki zulmü anlamak için geçmişe bakmanın zorunlu olduğunu ve bölgedeki Hristiyan unsurların tarih boyunca Müslüman varlığından duydukları rahatsızlığın bugün yeniden kanlı bir biçimde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Osmanlı döneminde gayrimüslimlere tanınan özgürlük, vergi kolaylıkları ve dinî hoşgörü vurgulanırken; Avrupa'nın ise "barbarlık", "katliam", "kin", "düşmanlık" gibi kavramlarla anıldığı görülmektedir.

Bu tarihsel çerçeve aynı zamanda Bosna-Hersek'teki Müslümanların kimliğini de yeniden tanımlamaktadır. Boşnaklar, metinde yalnızca etnik bir topluluk olarak değil, "Müslüman-Türk'ün ezelî mazlumiyetinin bugünkü temsilcileri" olarak sunulmaktadır. Böylece Bosna-Hersek Savaşı, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel hafızasının bir parçası hâline gelmekte; Boşnak halkı ise "bizim kardeşlerimiz", "bizim tarihimizin devamı" gibi vurgularla Türk kimlikle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşım, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek trajedisine yalnızca dış politika ya da insani bir dram olarak değil, aynı zamanda kimliksel bir aidiyetin kaybı şeklinde baktığını göstermektedir.

Metnin önemli bir boyutu da Avrupa'nın güncel siyasi tutumuna yöneltilen sert bir eleştiri nitelemektedir. Yazıda Batı ülkelerinin Sırp saldırganlığı karşısında takındığı kayıtsızlık ve çifte standart, Hristiyan dayanışması bağlamında yorumlanmaktadır. Almanya'nın Hırvatlara, Rusya'nın Sırplara verdiği destek; ABD ve Avrupa'nın müdahale etmeyen politikası; uluslararası kuruluşların etkisizliği, Bosna-Hersek'teki zulmün bilinçli olarak görmezden gelindiğini gösteren birer kanıt olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım, savaşın "insani bir kriz" olmaktan çok "Müslümanlara yönelik organize bir yok etme girişimi" şeklinde kurgulanmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Diyanet, Bosna-Hersek'teki katliamları yalnızca savaş hukuku veya siyasal analiz üzerinden değil, Müslüman kimliğine yönelmiş sistematik bir saldırı olarak değerlendirmektedir.

Ağustos 1992 sayısındaki Anadol'un bu yazısı, derginin genel yaklaşımının üç ana eksende birleştiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. İlki, Bosna-Hersek'teki saldırıların tarihsel Hilâl–Haç mücadelesinin bir devamı olarak görülmesidir. İkincisi, Boşnak Müslümanların Türk tarihsel kimliğinin ayrılmaz bir parçası şeklinde tanımlanmasıdır. Üçüncüsü ise Avrupa'nın çifte standardının, Müslüman dünyaya yönelik tarihsel tutumunun yeni bir tezahürü olarak okunmasıdır. Bu eksenlerin kesişiminde, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı hem dini hem tarihi hem de kimliksel bir mesele olarak ele aldığı görülmektedir.

Derginin aynı sayısında yer alan ikinci metin ise Ahmet Arslan tarafından yapılan ve Yugoslavya eski Diyanet İşleri Başkanı ile gerçekleştirilen "Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar" başlıklı röportajdır. Bu metin, savaşın en doğrudan tanıklarından biri aracılığıyla Bosna-Hersek'teki şiddetin sahadaki boyutunu anlamak açısından kritik bir

önem taşır. Röportaj, Müslümanların yaşadığı saldırıların yalnızca askeri operasyonlarla sınırlı olmadığını; dini mekânların yok edilmesinden sivillere yönelik sistematik şiddete kadar geniş bir alanı kapsadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu metin, Cemal Anadol'un yazısında çizilen tarihsel çerçevenin sahadaki karşılığını göstermesi bakımından önceki anlatıyla tamamlayıcı niteliktedir. Konuya ilişkin olarak Ahmet Arslan tarafından Yugoslavya eski Diyanet İşleri Başkanı ile gerçekleştirilen "Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar" başlıklı röportajda şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"3 Nisan 1992 tarihinde Sırp çetelerinin Bosna-Hersek'te başlattıkları Müslüman katliamı, bunca zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ durdurulamadı. Sırplar, dün olduğu gibi bugün de Müslümanları katlediyorlar, camileri yakıyorlar, evleri yıkıyorlar, ezan seslerini dindirebilmek için top mermileri ile yıktıkları camilerin temellerini dinamitleyerek kaybetmeye çalışıyorlar. Çoluk-çocuk, kadın, ihtiyar demeden insanları öldürüyorlar. Sürgün ediyorlar ya da kamplara götürerek eziyet edip, kurşuna diziyorlar.*
>
> *Dünya devletlerinin bütün çabalarına rağmen gözü dönmüş Sırp caniler, ne ateşkese yanaşıyorlar, ne de katliamları durduruyorlar. Silahları Müslümanların parasıyla alınan ordu kuvvetleri de Sırpların yanında yer alarak Müslümanları kırıyorlar. (...)*
>
> *Bu olaylar Türkiye'yi son derece rahatsız etti. Türkiye hükümeti, diğer devletler nezdinde girişimlerde bulunarak, bu zulmün durdurulmasını istedi. Bu girişimler sonucunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Sırbistan'a ekonomik ambargo kararı aldı. Türkiye, ayrıca çatışmaların sona erdirilmesi için İslâm Konferansı'nı İstanbul'da toplanmaya ve bu konuda bir karar almaya çağırdı. 17-18 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da toplanan İslâm Konferansı'nda, Sırp katliamların durdurulması için bir dizi karar alındı. (...)*
>
> *Krallık döneminde Yugoslavya'da yalnızca Sırplar, Hırvatlar ve Slovenlerin tanındığını, Türk, Boşnak ve Arnavutların varlığının kabul edilmediğini, komünist dönemde ise bütün milletlerin tanındığını ancak, Müslüman halka ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığını ve sınırlı haklar tanındığını ifade etti. (...)*
>
> *Şu anda Müslümanlar tarafından tamamen terkedilen Foça kasabası ve köylerindeki camilerin çoğu yağma edilerek yerle bir edildi. Bazı camilerin minaresine Sırp-Ortadoks bayrağı asıldı. Bazı camilerin minaresine de makinalı tüfek yerleştirilerek Müslümanlar üzerine ateş edildi. Foça, Sarayova ve Müslümanların yaşadığı diğer bütün yerleşim merkezleri tamamen harabeye çevrildi. Bazı bölgelerde, camilere doldurulan halk, camiyle birlikte yakıldı. (...)*
>
> *Öldürülen ve kaybolan Müslümanların sayısı 50 bin, yaralı sayısı 22 bin, yaralanarak devamlı sakat kalanların sayısı 10 bin, evlerini terkederek göçedenlerin sayısı 800 bin kişidir. Bu beldelerdeki nüfus sayısı ise 3 milyon 500 bin kişidir. İşkence ile öldürülen Müslümanların sayısı 3 bin kişidir. Yıkılan ve hasar gören camilerin sayısı 250'nin üzerindedir. (...)" (Arslan, 1992: C. 20: 38-41).*

Diyanet Dergisi'nin Ağustos 1992 sayısında yayımlanan Ahmet Arslan'ın Yugoslavya eski Diyanet İşleri Başkanı ile gerçekleştirilen "Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar" başlıklı röportaj, derginin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik söylemini anlamak açısından son derece önemli bir metindir. Röportaj, savaşın özellikle dini boyutlarını görünür kılan ve Bosna'daki saldırıları Müslüman kimliğini hedef alan sistematik bir yok etme politikası olarak çerçeveleyen güçlü bir anlatı sunmaktadır. Röportajın başlığı dahi, savaşın Müslümanlara ait sembol ve mekânlara yöneltilmiş bilinçli bir saldırı olduğunu ortaya koymakta; Bosna-Hersek'teki şiddeti sadece askeri bir çatışma değil, aynı zamanda İslam'a yönelik bir meydan okuma olarak tanımlamaktadır. Bu vurgu, derginin savaşın temel motivasyonunu dini sembollerin yok edilmesi ve Müslüman toplumun Balkanlar'dan bütünüyle silinmesi çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Röportaj boyunca, Sırp saldırganlığının ardında "Büyük Sırbistan" ideolojisi bulunduğu sıkça dile getirilir. Bu ideolojinin gerçekleşebilmesi için Bosna-Hersek'teki Müslüman varlığının tamamen ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmakta; böylece saldırılar politik bir çatışmadan ziyade, etnik-dini bir temizlik girişimi olarak sunulmaktadır. Metin, Bosna-Hersek'in tarih boyunca hiçbir zaman Sırbistan'ın bir parçası olmadığına özellikle dikkat çekerek, Sırp iddialarının tarihsel meşruiyetten yoksun olduğunu ifade eder. Bu vurgu, hem Boşnak kimliğinin hem de Bosna-Hersek'in ulusal bütünlüğünün tarihsel temellere dayandığını göstermek amacıyla yapılmıştır. Böylece Diyanet Dergisi, Bosna-Hersek'teki Müslüman toplumun sadece mağdur değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel açıdan meşru bir halk olduğunu savunan bir pozisyon almaktadır.

Metinde dikkat çeken bir diğer unsur, Sırp saldırılarının ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmesidir. Camilerin yıkılması, minarelere haçların takılması, Müslüman kadınlara yönelik saldırılar, yaşlıların öldürülmesi, erkeklerin toplama kamplarında işkenceye maruz bırakılması gibi örnekler, savaşın insani kriz tanımını aşarak doğrudan dini ve kültürel soykırım biçiminde sunulmasına yol açar. Bu anlatım tarzı, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnız askeri bir mücadele olarak değil, Müslüman kimliğini hedef alan kapsamlı bir yok etme projesi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Sırp-Ortodoks milliyetçiliği ile saldırılar arasında kurulan doğrudan ilişki, savaşın dini motivasyonlarını güçlendiren bir söylem olarak görülmektedir.

Röportajda uluslararası toplum, özellikle de Batı dünyası ve Birleşmiş Milletler, Bosna-Hersek'teki katliamlar karşısında etkisiz ve ikiyüzlü davranmakla eleştirilir. Avrupa'nın Sırplara yönelik tarihsel yakınlığı ve Bosna-Hersek'teki Müslümanlara karşı çifte standartlı yaklaşımı sıkça vurgulanmakta; bu bağlamda Bosna-Hersek Savaşı, uluslararası sistemin Müslüman toplumlara yönelik duyarsızlığının yeni bir örneği olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım, derginin savaşın küresel boyutunu sadece siyasi değil, aynı zamanda ahlaki bir çöküş olarak değerlendirdiğini gösterir. Böylece Diyanet Dergisi, Bosna'daki trajediyi uluslararası adalet sisteminin iflasının bir göstergesi olarak değerlendirir.

Röportajın önemli bir kısmı Türkiye'nin Bosna-Hersek'e yaptığı yardımların vurgulanmasına ayrılmıştır. Türkiye'nin savaşın ilk günlerinden itibaren Bosna-Hersekli Müslümanlara insani yardım ulaştırdığı, Diyanet Vakfı, Kızılay ve çeşitli kuruluşların aktif rol üstlendiği belirtilir. Bu vurgu, Diyanet Dergisi'nin Türkiye'nin Bosna-Hersek konusundaki ahlaki ve tarihî sorumluluğunu öne çıkardığını göstermektedir. Türkiye'nin yardımları, hem Bosna-Hersekli Müslümanlar için bir umut kaynağı hem de Türkiye'nin İslam dünyasına yönelik liderlik iddiasının bir göstergesi olarak sunulmaktadır. Bu durum, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı sadece dini bir mücadele olarak değil, aynı zamanda Türkiye'nin manevi sorumluluğu çerçevesinde gördüğünü ortaya koyar.

Tüm bu anlatım çerçevesinden hareketle, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı üç temel eksende somutlaşmaktadır: İlki, savaşın Müslüman kimliğine yönelik tarihsel bir saldırı olarak değerlendirilmesi; ikincisi, Bosna-Hersek'in Türkiye'nin tarihsel ve manevi alanına ait bir unsur olarak görülmesi; üçüncüsü ise uluslararası toplumun çifte standart ve duyarsızlığının sert şekilde eleştirilmesidir. Bu eksenlerin ortaklaştığı noktada, Diyanet Dergisi Bosna-Hersek Savaşı'nı modern jeopolitik bir çatışmadan ziyade, İslam dünyasının bütününü ilgilendiren dini, kültürel ve ahlaki bir kırılma olarak çerçevelemektedir. Böylece dergi, Bosna-Hersek'te yaşananları hem Müslüman dayanışması hem de tarihsel kimlik bilinci bağlamında yorumlayan bütüncül bir söylem üretmeye çalışmıştır.

Dergide yer alan üçüncü metin ise Ahmet Arslan ve A. Baki İşcan imzalı "İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Dışişleri Bakanları Toplandı" başlıklı haberdir ve

Bosna-Hersek Savaşı'nın uluslararası düzlemde nasıl karşılık bulduğu üzerine odaklanmaktadır. Bu haber, İslam ülkelerinin Bosna-Hersek konusunda ortak bir tutum geliştirme arayışını ve Türkiye'nin bu süreçte üstlendiği rolü vurgulayarak savaşın diplomatik boyutunu görünür kılar. Böylece önceki iki metinde ortaya konan tarihsel ve insani analizler, uluslararası siyaset düzeyine taşınmış olur. Konuya ilişkin olarak Ahmet Arslan ve A. Baki İşcan imzalı "İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Dışişleri Bakanları Toplandı" başlıklı haberde şu ifadelere yer verilmiştir:

> *İslâm Konferansı Teşkilatı (İKT) üye ülkelerinin Dışişleri Bakanları, Türkiye'nin çağrısı üzerine Birleşmiş Milletlerin Sırbistan ve Karadağ'a yönelik tedbirlerine ve Bosna-Hersek'te Sırp katliâmına uğrayan Müslümanlara destek vermek maksadıyla 17-18 Haziran 1992 tarihlerinde İstanbul'da, Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Hikmet ÇETİN riyasetinde olağanüstü toplandı. (...)*
>
> *Toplantının açılış konuşmasını Başbakan Süleyman Demirel yaptı. Toplantının önemine işaret eden Demirel, özetle şunları söyledi:*
>
> *"İslâm toplumunun tehdit ve tehlikeler karşısında gerekirse en çabuk ve süratli bir biçimde kenetlenebildiğini göstermesi bakımından bu toplantı önemlidir. Bu olağanüstü konferansın başlıca konusu olarak meseleye eğildiğimizde, İslâm toplumunun silâhlı saldırıya, cebren toprak işgaline ve insanları anayurtlarından kitleler halinde söküp atmaya karşı öteden beri savunduğu gaye ve ilkelerin tam ve güçlü bir şekilde teyidine katkıda bulunacaksınız.*
>
> *İşgalci Sırp kuvvetlerinin geri çekilmelerini mutlaka güvenceye bağlayabilecek yeni boyutlara kavuşturmak zorundayız. Güzel emsaller ve örnekler meydana getirebilmek, İslâm'ın en üstün gelenekleri arasında yeraldığına göre, bu işlevin yerine getirilmesindeki öncü rolü de bizden başka kim üstlenebilir?"*
>
> *Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa da, İslâmî dayanışmanın güçlendirilmesinin şart olduğunu söyleyerek, "Sırbistan'daki saldırıların durdurulması, barışın sağlanması, Bosna-Hersek'te can güvenliği ve Güvenlik Konseyi'nin Müslüman katliâmını durdurması için aldığı kararların aktif biçimde desteklenmesi" konularında bağlayıcı karar alınmasını istedi.*
>
> *İKT Dışişleri Bakanları Olağanüstü toplantısında bir dizi karar alındı. Bosna-Hersek konusunda Türkiye'nin sunduğu ve Sırbistan'a uygulanan ambargonun netice vermemesi halinde, BM'nin askerî müdahalesini isteyen karar tasarısı oybirliği ile kabul edildi. (...)" (Arslan, İşcan, 1992: C. 20: 50).*

Diyanet Dergisi'nin Ağustos 1992 sayısında yer alan Ahmet Arslan ve A. Baki İşcan imzalı "İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Dışişleri Bakanları Toplandı" başlıklı haber, derginin Bosna-Hersek Savaşı'nı uluslararası düzlemde nasıl konumlandırdığını göstermesi bakımından önemli örneklerden biridir. Haberin çerçevesi, Türkiye'nin çağrısı üzerine İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üyesi ülkelerin İstanbul'da olağanüstü bir toplantı gerçekleştirdiği ve bu toplantının temel gündeminin

Bosna-Hersek'te Müslümanlara yönelik Sırp saldırılarının durdurulması olduğu vurgusuyla şekillenmiştir. Bu bağlamda İKT toplantısı, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek meselesini yalnızca bölgesel bir kriz değil, tüm İslam dünyasını ilgilendiren büyük bir tehdit olarak gördüğünü gösterir. Haber boyunca "İslam ülkelerinin kenetlenmesi", "Müslüman dayanışmasının zorunluluğu" ve "uluslararası çabaların yetersizliği" gibi vurgular öne çıkarılmış, Bosna-Hersek Savaşı'nın küresel bir Müslüman dayanışmasına ihtiyaç olduğu fikrini pekiştirmeye çalışılmıştır.

Haberde Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa'nın Bosna-Hersek'teki saldırıları "soykırım" olarak tanımlayan sert açıklamalarına geniş yer verilmesi, Diyanet Dergisi'nin savaşın niteliğini açık bir şekilde isimlendirdiğini gösterir. Ayrıca Amr Musa'nın, "Sırp saldırılarının derhal durdurulması", "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin etkisizliği", "Bosnalı Müslümanların kaderlerine terk edilemeyeceği" yönündeki ifadeleri, derginin genel yayın çizgisindeki "Batı'nın duyarsızlığı ve adaletsizliği" eleştirisiyle örtüşmektedir. Bu açıdan metin, Bosna-Hersek'te yaşanan trajediyi uluslararası sistemde Müslümanların korunaksız bırakıldığı daha geniş bir sorunsalın parçası olarak sunar. Türkiye'nin toplantıya ev sahipliği yapması da dergi tarafından özellikle vurgulanmış; böylece Türkiye'nin sadece bölgesel değil, İslam dünyası nezdinde ahlaki bir liderlik rolü üstlendiği mesajı güçlendirilmiştir.

Haberin dili ve sunumu, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı siyasal-diplomatik düzeyde de yakından izlediğini ve bu süreci ümmet bilinci ekseninde anlamlandırdığını göstermektedir. Toplantıda alınan tedbir kararlarının ve yapılan çağrıların aktarılış biçimi, derginin Bosna-Hersek'te yaşananları Müslüman dünyasının ortak sorumluluğu olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Özellikle Sırp saldırılarının durdurulması için acil adım atılması gerektiği vurgusu, Diyanet Dergisi'nin çatışmayı sıradan bir dış politika dosyası olarak değil, doğrudan Müslümanların varlık mücadelesi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Derginin bu bakış açısı, Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik önceki yazılarında da görülen temel temayı, yani savaşın hem dini hem de ahlaki bir boyut taşıdığı düşüncesini güçlendirir.

Sonuç olarak bu haber, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı çok katmanlı bir çerçevede ele aldığını göstermektedir. Dergi, Bosna-Hersek'teki trajediyi yalnızca insani bir felaket veya bölgesel bir savaş olarak değil, aynı zamanda İslam dünyasının

birlik ve dayanışmasının zorunluluğunu ortaya koyan tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. İKT toplantısı üzerinden kurulan bu söylemde, ilk olarak Müslümanların küresel ölçekte dayanışma içinde hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna paralel olarak uluslararası sistemin adaletsiz ve seçici bir yapıya sahip olduğu eleştirisi öne çıkmakta; özellikle Batı merkezli politikaların Bosna-Hersek bağlamında yetersiz ve ikiyüzlü kaldığı ima edilmektedir. Dergi, bu çerçevede Türkiye'ye de özel bir sorumluluk atfetmekte ve hem tarihsel hem de dinî bağlar nedeniyle Türkiye'nin Bosna-Hersek meselesinde daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Nihayetinde Bosna-Hersek, Diyanet Dergisi'nin söyleminde, Müslüman varlığının korunması gereken bir sınav alanı olarak konumlandırılmakta; bu yönüyle savaş, hem dinî hem uluslararası hem de kimliksel bir mesele olarak ele alınmaktadır.

Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımını ortaya koyan önceki metinlerde, derginin çatışmayı tarihsel, jeopolitik, dini ve manevi boyutlarıyla ele aldığı görülmüştü. Cemal Anadol'un Balkan tarihini geniş bir çerçevede yorumlayan metni, Ahmet Arslan'ın savaş tanıklarıyla gerçekleştirdiği röportaj Bosna-Hersek'teki şiddetin yalnızca bölgesel bir kriz değil, aynı zamanda Müslüman toplumun varoluşunu hedef alan sistematik bir saldırı olduğunu göstermişti. Diyanet Dergisi'nin Aralık 1992 yılında yayımlanan 24. sayısı, savaşın insani sonuçlarını görünür kılan özel haber dizisiyle yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. Ahmet Arslan'ın kaleme aldığı "Göçmen Misafirhaneleri" yazısı, Bosna-Hersek'teki etnik temizliğin doğrudan mağdurlarını merkeze alarak önceki analizlerin sahadaki somut karşılığını ortaya koymaktadır. Böylece Diyanet Dergisi, savaşın siyasi ve tarihsel bağlamını irdeleyen metinlerden, mağduriyetin insanî derinliğini belgeleyen tanıklıklara doğru genişleyen bütünlüklü bir anlatı kurmaya çalışmaktadır. Konuya ilişkin olarak Ahmet Arslan imzalı "Göçmen Misafirhaneleri" başlıklı metinde şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Bugün insan haklarının en ateşli savunucusu devletlerin yer aldığı Avrupa'nın göbeğinde, 7 ayı aşkın bir zamandır insanlar katledildiği halde bu devletler katliâmları durdurucu hiçbir ciddi tedbir almıyorlar. "Dünyanın seyirci kaldığı Bosna-Hersek'te Müslüman Boşnaklar, ihtiyar, kadın, çoluk-çocuk demeden Sırp çeteleri tarafından katlediliyor; evlerinden-yurtlarından sürülüyor, esir kamplarına götürülerek işkence görüyorlar, aç ve susuz bırakılarak ölüme terk ediliyorlar." Bu insanların tek suçu var, o da Müslüman olmaları. Hür ve bağımsız olarak yaşamak istemeleri. (...) Bosna-Hersek'te Müslümanların durumu her geçen gün daha da kötüye gidiyor. Kış mevsiminin girmesiyle hayat felç olmuş*

durumda. Müslümanlar bir taraftan aç-susuz ve silahsız olarak Sırp çeteleri ile çarpışırken, bir taraftan da soğuklarla savaşmak durumundalar. Bu savaşta en çok zarar gören de hiç şüphesiz çocuklar. Şimdi savaşın faturasını çocuklar ödüyorlar. Sırpların durmak bilmeyen acımasız saldırıları sonucu onbinlerce çocuk hayatını kaybederken, onbinlerce çocuk ta yaralandı ve sakat bırakıldı. Sırp çetelerinin elinden kaçabilen çocuklar, komşu ülkelere sığınıyorlar. Hırvatistan'a sığınan çocuklar, burada özellikle İslâm dünyasından gelen sağlık ve gıda yardımları ile ayakta durmaya çalışıyorlar. Bosna-Hersek ve muhtelif şehirlerde mahsur kalan çocuklar ile çevre ülkelere sığınan çocukların en büyük meselesi ise sağlık hizmeti ve beslenme. (...) Şimdi ise Bosna-Hersek'ten gelen Boşnak kardeşlerimiz kalıyor. Yetkililer, yeni gelebilecek göçmenler olabileceğini gözönünde tutarak 100 prefabrik ev daha kurma hazırlığındalar. Şu anda buradaki evlerden 121'i göçmenlerle dolu. Evlerde toplam 929 kişi kalıyor. Bunlardan 354'ü kadın, 231'i erkek, 344'ü de çocuk. (...) 11 yaşındaki Canan TUĞLE duygularını şöyle dile getirdi: "Biz Müslümanız ve Allahıma dua ediyorum. Bizim orada çok güzel evimiz, okulumuz vardı. Arkadaşlarımızla çok iyi anlaşıyorduk. Çalışmalar başlayınca annem, ben ve 19 yaşındaki kızkardeşimle birlikte kaçarak Türkiye'ye geldik. Babam orada kaldı, bizim geldiğimizden haberi de yok. Haber aldığımıza göre bizden sonra cepheye gitmiş." (...)

(...) 9 yaşındaki Edin Altoka ise annesi ile birlikte Türkiye'ye gelmiş. Babasını savaş başlayınca Sırplar esir kampına götürmüş. İki ay önce aldıkları habere göre Sırplar babasını serbest bırakmış, o da Goraj'da Cepheye savaşmaya gitmiş. 6 yaşında bir kardeşi daha varmış, o da ninesi ile birlikte orada kalmış. Şu ana kadar da kendilerinden haber alamamışlar. (...) 64 yaşındaki diş doktoru Mustafa SİRUÇİÇ, iki oğlunu Sarayova'da cepheye göndererek, hanımını alıp Türkiye'ye gelmiş. Savaşın bitmesini ve biran önce ülkelerine dönerek öz vatanlarında hayatlarını sürdürmek istiyorlar. Mustafa Bey; "Biz, herşeyden önce Türkiye'ye geldiğimiz için çok memnunuz. Hiç olmazsa öldüğümüz zaman müslüman bir ülkede ölürüz ve Müslüman toprağına gömülürüz. (...) Sırplar genellikle din adamları ile okumuş aydın adamlarımızı öldürdüler. Genç kadınlarımızın ve kızlarımızın ırzına geçerek namuslarını kirlettiler. Kadınlarımızdan Sırp çocuğu doğurmalarını istediler. Bizlere Sırplar, şimdiye kadar dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen zulümler yaptılar. Hani insan hakları vardı? Hani Birleşmiş Milletler vardı, neredeler? Hâlâ bizi oyalamada, Hristiyanları da desteklemekteler. Müslüman ülkeler de bu konuda etkili bir karar alamadılar. Yalnızca yaptıkları gıda ve ilaç yardımlarıyla ve kınamalarla yetiniyorlar. Etkili bir önlem alınmazsa silahsız Müslümanlar, Bosna-Hersek'ten tamamen silinecekler." (...)" (Arslan, 1992: C. 24: 32-38).

Diyanet Dergisi'nin 24. sayısında Ahmet Arslan imzasıyla yayımlanan "Göçmen Misafirhaneleri" başlıklı üç bölümden oluşan özel haber dizisinin ilk bölümü, Bosna-Hersek Savaşı'nın doğrudan sonucu olan zorunlu göç ve insani yıkım gerçeğini sahadan tanıklıklar aracılığıyla görünür kılmaktadır. Bu bölümde yazar, savaşın özellikle siviller üzerindeki yıkıcı etkilerini anlatmakta; yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve bütün bir Müslüman nüfusun Sırp saldırılarından kaçmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Böylece Diyanet Dergisi, Bosna-Hersek'teki çatışmayı askerî çerçevenin dışına taşıyarak insani, ahlaki ve duygusal boyutlarını ana eksen hâline getirmektedir.

Metnin dikkat çekici unsurlarından biri, Türkiye'nin "merhamet eli" rolünün güçlü biçimde işlenmesidir. Göçmenlerin yerleştirildiği misafirhanelerde sağlanan barınma, beslenme, sağlık ve sosyal destek hizmetleri ayrıntılı biçimde aktarılır; ayrıca dini eğitim, Kur'an öğretimi ve manevi rehberlik gibi faaliyetler, Türkiye'nin Bosna-Hersek krizindeki koruyucu ve sahiplenici tutumunu ön plana çıkarmayı hedefler. Bu perspektif, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca siyasi bir olay olarak değil, Müslüman dünyanın müşterek bir yükümlülüğü olarak değerlendiren bir söylemi pekiştirir. Yazının tamamı, Bosna-Hersekli muhacirlerin yaşadığı travmalar ile Türkiye'nin sunduğu güvenli ortam arasındaki keskin karşıtlık üzerine kuruludur.

Özel haber dizisinin ikinci bölümü, misafirhanelerde yaşayan Bosna-Hersekli göçmenlerin gündelik hayatını mikro düzeyde, bireysel hikâyeler üzerinden ele almaktadır. Bu bölümde özellikle çocukların savaş travması, ailelerinden kopma deneyimi, eğitim faaliyetleri ve Türkiye'de yeniden güven duygusu kazanmaları öne çıkarılır. Savaşın yarattığı toplumsal yıkımın en kırılgan unsurlarını oluşturan çocukların anlatılarının geniş yer bulması, Diyanet Dergisi'nin insani felaketi ahlaki bir duyarlılık içinde sunma stratejisinin devamı olarak değerlendirilebilir.

Dergi tarafından ailelerin parçalanması, Bosna-Hersek'te kalan babalar, cepheye gitmiş erkekler, haber alınamayan akrabalar, tecavüze uğramız kadın ve kız çocukları üzerine kurulan dramatik anlatılar, savaşın psikolojik etkilerini görünür kılmayı hedefler. Aynı zamanda Türkiye'nin sağladığı sosyal dayanışma, dini eğitim ve manevi destek vurgulanarak göçmen misafirhanelerinin işlevi yalnızca bir barınma alanı değil, dini ve kültürel aidiyetin yeniden inşası olarak gösterilir. Ahmet Arslan'ın saha gözlemleri, yaptığı röportajlar ve birebir görüşmeler, metne güçlü bir belgesel nitelik kazandırırken, derginin savaş karşısında yalnız bir haber aktarıcısı değil, aynı zamanda şahitlik eden bir kurum gibi konumlandığını da göstermektedir.

Haber dizisinin üçüncü bölümü, Tekirdağ'ın Hayrabolu ilçesindeki misafirhaneye odaklanır ve önceki iki bölümde çizilen çerçeveyi daha da ayrıntılandırarak, hem kurumsal yapıyı hem de göçmenlerin günlük yaşamını geniş kapsamlı biçimde tasvir eder. Bu bölümde Bosna-Hersekli sığınmacıların anlattığı savaş tanıklıkları, Sırp saldırılarının boyutlarını birinci elden belgeleyen güçlü ifade unsurları olarak öne çıkar.

Dergi için söz konusu tanıklıklar, Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnız askeri bir mücadele değil, aynı zamanda bir insanlık trajedisi olduğunu gösteren somut örneklerdir.

Metin aynı zamanda Diyanet teşkilatının ve yerel müftülüklerin sunduğu hizmetleri ayrıntılı biçimde aktararak kurumun sosyal hizmet kapasitesini vurgular. Misafirhanelerde verilen dini eğitim, Kur'an öğretimi, manevi danışmanlık, bayram organizasyonları ve günlük ihtiyaçların karşılanması gibi faaliyetler, Türkiye'deki misafirhanelerin yalnız fiziksel bir koruma alanı değil, Müslüman kimliğinin aktarım ve korunma mekânı olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yazıda göçmenlerin duygu dünyası, özellikle vatanlarına bir gün geri dönebilme arzusu ve savaşın aile yapısı üzerinde yarattığı kalıcı etkiler detaylı biçimde işlenir. Bu durum, anlatıya hem sosyolojik hem de insani bir derinlik kazandırmaktadır.

Ahmet Arslan'ın üç bölümlük bu özel haber dizisi bir arada değerlendirildiğinde, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söyleminin insani, dini, sosyal ve ahlaki boyutlar etrafında örgütlendiği görülmektedir. Savaşın jeopolitik veya askeri analizinden ziyade, Müslüman halkın yaşadığı varoluşsal kriz, ailelerin parçalanması, çocukların travmaları, göçmenlerin yaşadığı zorluklar ve Türkiye'nin sunduğu koruyucu rol öne çıkarılmaktadır. Bu yönüyle derginin yaklaşımı, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca tarihsel veya siyasi bir olgu olarak değil, Müslüman dünyanın ortak vicdani sınavı olarak konumlandırmaktadır.

Bosna-Hersek Savaşı sürecinde Diyanet Dergisi'nin tutumu, yalnızca bir haber aktarma pratiğinin ötesine geçerek, savaşın hem ahlaki hem siyasi anlamını sorgulayan güçlü bir söylem üretmiştir. Bu söylem, özellikle Şubat 1993 tarihli 26. sayıda yayımlanan: Dr. Abdülbaki Keskin'in "Bosna Kurtarılacak mı?" başlıklı yazısı ile A. Baki İşcan'ın "Bosna'yı Düşünüyorum" adlı iki metinle doruk noktasına ulaşmaktadır. Keskin, Bosna'daki soykırım karşısında Birleşmiş Milletler'in, Avrupa'nın ve küresel güçlerin bilinçli ilgisizliğini ağır bir dille eleştirerek, uluslararası düzenin Bosna-Hersek'i gözden çıkarılmış bir coğrafya olarak gördüğünü ortaya koyar. İşcan ise savaşın rakamlara sığdırılamayan insan yüzünü, yıkılan mabedleri, ağlayan çocukları ve yok edilen kimlikleri hatırlatarak okuyucuyu duygusal bir tanıklığa davet eder. Bu iki metne aynı sayıda yer verilmesi, derginin Bosna-Hersek'e dair kurduğu söylemin hem politik eleştiri hem de insani duyarlık arasında örülmüş çok katmanlı bir yapı olduğunu

gösterir. Böylece bu metinler, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca bir dış politika meselesi değil, Müslüman dünya için tarihsel, kimliksel ve ahlaki bir sınama olarak gördüğünü en açık biçimde ortaya koyan metinlerin birlikte sunulduğu kritik bir sayı hâlini alır. Konuya ilişkin olarak Dr. Abdülbaki Keskin'in "Bosna Kurtarılacak mı?" başlıklı yazısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Son dokuz ay içerisinde, 200.000 insanı öldürülmüş, 25.000 kadınına tecavüz edilmiş, çoğu çocuk, bir milyondan fazla vatandaşı tehcire mecbur edilmiş, topraklarının % 70'i işgal edilmiş, Birleşmiş Milletler üyesi bir ülke, yer yüzünden kaybolup gitmek üzere iken, Batı tarafından Somali'de başlatılan son şov dolayısı ile yeniden gündeme gelmiş. Avrupa Güvenliği ve İşbirliği; NATO; Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarda tekrar tartışılmaya başlanmıştır...*
>
> *Sırp vahşetine başından beri karşı olduğunu yüksek sesle söyleyen ve askerî bir müdahale ile mütecavizlerin derhal durdurulmasını isteyen Margaret Thatcher'a, birkaç hafta önce Ronald Reagan ve George Shultz gibi eski ve nüfuzlu politikacıların da katılması ile konu iyice güncelleştirilmiştir... (...)*
>
> *Bugüne kadar Sırp hunharlığını adeta görmemezlikten gelen Bush yönetiminin giderayak ortaya koyduğu bu tavır acaba dünya haritasından silinmek üzere bulunan Bosna'nın kurtarılması için midir?..*
>
> *Maalesef bu soruya rahatlıkla evet dememiz mümkün değil... Çünkü, bu ülkenin gerçekten kurtarılması söz konusu olsaydı bugüne kadar 200.000 masum insanın katledilmesine, 25.000 kadının ırzına geçilmesine, çoğu çocuk, bir milyonu aşkın insanın göçe zorlanmasına, binlerce insanın toplama kamplarında acımasızca işkenceye tabi tutulmasına, topraklarının %70'inin işgal edilmesine müsaade edilmezdi...*
>
> *Üzülerek belirtelim ki, bu facianın, bu soykırımın önlenmesi için ne Avrupa, ne Amerika ve ne de Birleşmiş Milletler tarafından başından beri ciddi bir tedbir alınmamıştır.*
>
> *Konulan göstermelik silah ambargosu da, sadece Müslümanların ellerini kollarını bağlayarak, onları meşru müdafa hakkından mahrum etmenin ötesinde bir gaye taşımıyordu. En azından, uygulama bunu göstermiştir... (...)*
>
> *Uzmanlar, kana doymayan Sırp canavarının, Bosna-Hersek'i yutmakla kalmayacağının, saldırının Kosova'ya, Makedonya'ya, Arnavutluğa, Bulgaristan'a da sıçrayacağının, hatta Yunanistan'ı ve Türkiye'yi de bu ateşin içerisine çekebileceğinin ve böylece topyekûn bir Balkan savaşının çıkabileceğinin ciddi işaretlerini vermeye başlamasıydı... (...)*
>
> *Kaldı ki, ayyıldızlı bayrağı, İslami kültürü ve inancı ile Avrupa kıtasında, yeni bir devletin doğuvermesi Batıyı gerçekten rahatsız etmiyor muydu?..*
>
> *Bu sorunun cevabını, Bosna'nın, Sırplar tarafından işgaledilen kesiminde Amerikalı bir gazeteci ile konuşan Sırp Savunma Bakanı Bogdan Supotic'in sözlerinde açıkça görüyoruz...*

Supotic, "... Avrupa'nın kalbinde bir İslam Cumhuriyetinin kurulmasına bu ülkelerin müsaade etmeyeceğine kesinlikle eminim... Aslında biz, bu yaptıklarımızla Avrupaya yardımcı oluyoruz.." diyor...

Aynı gazeteci, Sırpların, Hıristiyan Avrupanın yeniden Müslümanların kuşatması altında olduğuna inandıklarını kaydediyor ve önceden bu görüşleri ciddiye almadığını ancak, aynı şeyleri mükerreren başkalarından da dinledikten sonra, bunların gerçekten bu fikirlere inandıklarına kani olduğunu belirtiyor..

Görülüyor ki, Sırp canilerinin işledikleri akıl almaz cinayetlerin asıl gerekçesi, kurbanlarının müslüman olmasıdır… (…)" (Keskin, 1993: C. 26: 36-40).

Dr. Abdülbaki Keskin'in "Bosna Kurtarılacak mı?" başlıklı makalesi, Diyanet Dergisi'nin Şubat 1993 tarihli sayısında yayımlanmış olup derginin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı gösteren önemli bir yere sahiptir. Metin, Bosna'daki katliamı yalnızca bölgesel bir çatışma değil, uluslararası toplumun, özellikle de Batı dünyasının ahlaki, siyasi ve kurumsal yetersizliğinin bir göstergesi olarak ele almaktadır. Yazının girişinde yüz binlerce insanın öldürülmesi, kadınların toplu tecavüze uğraması, on binlerce çocuğun sürülmesi, evlerin yakılması, toprakların işgali gibi anlatımlar Bosna-Hersek'teki durumun bir "iç savaş" değil açık bir soykırım olduğunu ortaya koymak için bilinçli bir retorik tercih olarak kullanılmaktadır. Bu vahşetin BM üyesi bir ülkede, Avrupa'nın gözleri önünde ve uluslararası kuruluşların himayesi altında gerçekleşmesi, makalenin temel sorusunu oluşturan "Bosna gerçekten kurtarılacak mı?" sorusuna zemin hazırlar.

Keskin, metninde BM'nin pasifliğini sert bir dille eleştirir. Özellikle İran'da yaşanan rehine krizinde ABD'nin askerî müdahale tehdidini hızla gündeme getirmesine karşın, Bosna-Hersek'te benzer bir kararlılığın gösterilmemesini Batı'nın çifte standardının açık bir örneği olarak sunar. BM'de ABD'li diplomatlardan Cyrus Vance ve David Owen, uluslararası diplomatik aktörlerin girişimleri, Bosna-Hersekli Müslümanların güvenliğini sağlamak yerine statükoyu koruyan ve saldırganları ödüllendiren mekanizmalar olarak değerlendirilir. Yazarın sıklıkla altını çizdiği düşünce, Batı'nın "insan hakları ve hoşgörü" söyleminin Bosna-Hersek özelinde tamamen çöktüğüdür. Bu bağlamda, metin yalnızca bir vicdani tepki metni değil, uluslararası politik sistemin yapısal sorunlarına yönelik ciddi bir sorgulama niteliği taşır.

Metnin dikkat çeken yönlerinden biri, Batı medyasındaki eleştirel seslere yapılan atıflardır. CNN'de yayımlanan görüntüler, New York Times yazarlarının tanıklıkları, Batılı gazetecilerin Bosna-Hersek'teki kamplarda gördükleri vahşete dair raporları Bosna-Hersek'te yaşananların "Müslümanların abartısı" olmadığını göstermek için kullanılır. Bu tanıklıklar, Sırp ideolojisinin Müslüman karşıtlığına dayanan bir nefret üzerine kurulduğunu teyit eder niteliktedir. Örneğin bir Sırp askerinin annesinin eteğine yapışıp sığınmaya çalışan küçük bir çocuğu gözleri önünde öldürmesi, yazar tarafından "canavarlığa varan" bir nefret psikolojisinin kanıtı olarak sunulur. Bu tür örnekler, Bosna-Hersek'teki şiddetin irrasyonel bir etnik çatışma değil, sistematik olarak İslam'ı ve Müslüman varlığını hedef alan bir ideolojik programın ürünü olduğu savını destekler. Bu okuma biçimi, Yasin Aktay'ın İslamcılığın modern dönemde kendisini "tehdit altındaki öz-diyar" algısı üzerinden inşa ettiği yönündeki tespitleriyle örtüşmektedir. Buna göre İslamcı söylemde Müslümanlara yönelen her şiddet, yalnızca fiziksel bir saldırı olarak değil, İslam'ın kamusal ve tarihsel varlığını ortadan kaldırmaya dönük bütüncül bir proje olarak anlamlandırılmaktadır (Aktay, 2005). Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı bu çerçevede ele alması, savaşın İslamcı kimlik algısında nasıl varoluşsal bir tehdit anlatısına dönüştürüldüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Keskin'in metni aynı zamanda önemli jeopolitik değerlendirmeler içerir. CIA raporlarına, stratejik analizlere ve Balkanların geleceğine dair yapılan projeksiyonlara yer verilerek Bosna-Hersek krizinin yalnızca Bosnalıları değil, Makedonya'dan Kosova'ya, Arnavutluk'tan Bulgaristan'a ve hatta Türkiye'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyayı etkileme potansiyeline sahip olduğu vurgulanır. Bu bağlamda Bosna-Hersek Savaşı, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından da kritik bir gelişme olarak sunulur. Yazar, Batı'nın Bosna-Hersek'teki tutumunun yalnızca o günkü olaylarla sınırlı olmadığını; Müslüman toplumların gelecekte karşılaşabileceği benzer politikalar için de bir emsal teşkil ettiğini belirtir.

Keskin metnin devamında, Batı'nın hoşgörü söylemi ile Bosna-Hersek'teki pratik tutumu arasındaki çelişkiyi tarihsel örneklerle görünür kılar. Yazar, daha önce kaleme aldığı "Hoşgörü" başlıklı yazıya gönderme yaparak Batı kültürünün tarih boyunca "öteki"ne karşı tahammülsüzlüğünü örneklerle açıklar. Zagreb yakınlarındaki Jasenovac kampında Nazi ve Ustaşa işbirlikçilerinin yüz binlerce Yahudi, Sırp ve Çingeneyi

öldürmesi, bugün Bosna-Hersek'te Sırpların sergilediği vahşetin tarihsel sürekliliği olarak sunulur. Bu tarihsel hatırlatma, Bosna-Hersek'teki zulmün münferit bir olay değil, daha geniş bir zihniyet dünyasının güncel tezahürü olduğunu göstermeyi amaçlar.

Metnin merkezine yerleştirilen Bosna Dışişleri Bakanı Haris Silajdžić'in sözleri, yazının eleştirel tonunun güçlendiği noktadır. Silajdžić'in "Biz insani yardım diye gönderilen şeylerle yaşamak değil; vatanımızı savunmak için meşru müdafaa hakkımızı kullanarak insanca ölmek istiyoruz" anlamındaki ifadesi, uluslararası toplumun uyguladığı silah ambargosunun Bosna-Hersekli Müslümanları savunmasız bıraktığını ve sözde insani yardım politikalarının gerçekte ölümün geciktirilmesinden başka bir anlam taşımadığını gösterir. Keskin'e göre Batı, Müslümanların "kendilerini savunmalarını" istememekte, onları edilgen bir kurban pozisyonunda tutmayı tercih etmektedir.

Yazının son bölümleri, Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnızca askerî bir çatışma değil, aynı zamanda Batı'nın İslam'a yönelik genel yaklaşımını ele veren bir turnusol kâğıdı olduğu fikri üzerine kuruludur. Yazar, Batılı devletlerin Müslüman toplumlara yönelik tarihsel önyargılarını ve güncel politikalarını birlikte değerlendirerek Bosna-Hersek'in Müslüman dünyanın kaderiyle doğrudan ilişkili olduğunu savunur. Bosna-Hersek'te uygulanan politikaların, gelecekte başka coğrafyalarda da Müslüman toplumlara karşı devreye sokulabilecek senaryolar olduğunu ima eder. Böylece metin, Bosna-Hersek'i hem yerel hem küresel boyutlarıyla ele alan geniş bir analiz çerçevesi oluşturur.

Bu bütünlük içinde Keskin'in makalesi, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımını şekillendiren önemli bir fikir metni olarak öne çıkar. Derginin önceki sayılarında gördüğümüz tarihsel analizler, insani tanıklıklar ve misafirhane haberleri Bosna-Hersek Savaşı'nın farklı boyutlarını ortaya koyarken; Keskin'in yazısı bu parçaları uluslararası sistemin politik ve ahlaki krizine işaret eden daha geniş bir perspektifle ele aldığı görülür. Böylece Diyanet Dergisi, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca duygusal bir trajedi olarak değil, aynı zamanda küresel adalet sorunlarının, güç dengelerinin ve Müslüman kimliğine yönelik tarihsel önyargıların bir izdüşümü olarak yorumlamaktadır.

Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söylemini bütüncül biçimde anlamak açısından A. Baki İşcan'ın "Bosna'yı Düşünüyorum" başlıklı yazısı kritik bir konumda durmaktadır. Aynı sayıda yer alan Dr. Abdülbaki Keskin'in uluslararası

sistemin çifte standartlarını açığa çıkaran analitik metninin aksine, İşcan'ın yazısı derginin savaş karşısındaki tutumunun insani, manevi ve kimliksel boyutunu görünür kılar. Dergi, bu metin aracılığıyla Bosna-Hersek'teki şiddeti yalnızca siyasi bir kriz olarak değil, bilinçli biçimde yürütülen; Müslüman bir toplumun varlığını, kolektif hafızasını ve ibadet mekânlarını hedef alan sistematik bir kimlik imha süreci olarak çerçevelemekte ve bu okumayı derginin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin temel yaklaşımının merkezine yerleştirmektedir. Bu çerçeve aynı zamanda çalışmanın araştırma sorusunda sorgulanan, Türkiye'deki İslamcı düşüncede Bosna-Hersek'e atfedilen değerin hangi kimliksel anlamlar üzerinden kurulduğuna dair soruya da açık bir yanıt sunmakta; Bosna-Hersek'i öncelikle Müslüman kimliğin tehdit altında olduğu, korunması gereken bir varoluş alanı olarak konumlandırmaktadır. İşcan'ın duygusal yoğunluğu yüksek anlatısı, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'nı "Müslüman bedenlerin ve İslami sembollerin bilinçli biçimde yok edildiği bir saldırı" olarak konumlandıran söylemini pekiştirir. Bu nedenle "Bosna'yı Düşünüyorum", derginin savaş karşısındaki duruşunu yalnızca bilgi veren değil, okuyucuyu vicdani ve dini bir sorumluluğa çağıran bir söylemsel strateji üzerinden güçlendirmeyi hedefler. Konuya ilişkin olarak A. Baki İşcan'ın "Bosna'yı Düşünüyorum" başlıklı yazısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Ümit toprağının kuruduğu, parçalanıp, sertleşip taş olduğu bu anda, mutluluğu unutmuş, karamsarlıktan perişan olmuş, çatlak vücudumun üzerine güneşin kavurucu sıcağının vurduğu bir anda, bulutsuz gökyüzünden yağmur, susuz yeryüzünden bereket beklediğim anda; göz kapaklarımın tonlaştığı, dudaklarımın patladığı, nefesimin boğazımda kilitlendiği şu anda, BOSNA'YI düşünüyorum.*
>
> *Gidecek hiçbir yeri olmadığı halde oradan-oraya koşuşan, zalimlerle köşe kapmaca oynayan, korku dolu gözleri ile yanaklarını ıslatan çocukları düşünüyorum… (...)*
>
> *Fatih Sultan Mehmet Han'ın "İslâm bu diyarlarda bakî olarak kalacaktır" sözünü sindiremeyenlerin, içlerine işleyenlerin, nâraları ile yıllarca önce başlayan zulümleri katiam devam ediyor. Hedef, bölgede tek bir Müslüman bırakmamak, İslâmın varlığını yoketmek. İşlenen bu insanlık suçunun asıl hedefi ikinci bir Endülüs meydana getirmek.*
>
> *Bu yüzden bugün Bosna-Hersek'te insanların sistemli bir şekilde katledilmesi bir tesadüfün eseri değildir.*
>
> *"Etnik bütünlük ve saflık arzeden büyük Sırbistan'ın kurulması için Sancak bölgesindeki Türk kökenli Müslümanların Bosna-Hersek'teki, Kosova'daki Müslümanların temizlenmesi gerektiği, temizliğin de Müslümanların, Türklerin*

toplu olarak kitle halinde imhası ve sağ kalabilenlerin de Türkiye'ye sürülmesi ile temin edileceği" Sırp Milli Kültür programları ile belirlenmiştir. Yıllarca önceden uygulamaya konmuş bu program, son yıllarda bütün şiddetini artırdı. Bu şiddetle beraber artan, yarısı mermi ile, yarısı da bıçakla-süngüyle katledilen yüzbinlerce Müslümanın akıtılan kanıdır. Canını kurtarmak için isimlerini değiştirip, kimliklerini yokedenleri sünnetleri ele veriyor. Müslüman olduğu görülünce de vücuduna haç çizilerek işkence ile öldürülüyor. (…)

Uluslararası boyutlara varan organ nakillerine sadece seyirci. Dünyada hiçbir millet artık soykırım iddiasında birbirini suçlamayacak. Dünyada hiçbir ülke yok olan, sürülen, parçalanan insanlar sebebiyle birbirini suçlamayacak. Çünkü bu suç tüm dünyanın suçu. Bu günah tüm insanlığın günahı. (…)

"Bosna'da ölen benim din kardeşim. Bosna'da yıkılan benim mâbedim. Bosna'da toprağa gömülen benim tarihim. Ve Bosna'da yokolan BEN'im." (…) (İşcan, 1993: C. 26: 38-39).

A. Baki İşcan'ın "Bosna'yı Düşünüyorum" başlıklı yazısı, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik duyarlılığını yansıtan metinler arasında yer almaktadır. Yazı, Bosna-Hersek'teki insanlık trajedisini yalnızca siyasi ve tarihsel bağlamla değil, aynı zamanda varoluşsal, dini ve insani bir empati evreni içerisinde aktarmakta; okuyucuyu doğrudan duygusal tanıklığa davet eden güçlü bir retorik dil kullanmaktadır. Metnin tamamı, savaşın soyut rakamlardan ibaret olmadığını, aksine her bir acının somut, elle tutulur, yüzü olan bir insan dramına karşılık geldiğini göstermeyi amaçlayan güçlü bir duygu anlatısına sahiptir.

Metnin girişindeki "kırbaçlanmış toprak, kurumuş umut, gökyüzünün yağmuru saklaması" gibi imgeler yazının genel tonunu belirler. Bu imgeler, Bosna-Hersek'teki Müslüman toplumun içinde bulunduğu çaresizliğin bir metaforu olarak işlev görür. İşcan'ın duygusal dili, okuyucuyu pasif bir gözlemciden aktif bir şahitlik konumuna taşımayı hedefler. Yaralı bir çocuğun taşınışı, şarapnel parçalarıyla parçalanmış bedenler ve acıdan bağıran bebekler gibi sahneler, uluslararası kamuoyunun soğuk siyasi açıklamalarının aksine, savaşın çıplak gerçeğini gözler önüne serer.

Yazar, anlatısını bireysel imgelerden kolektif bir acıya genişleterek Bosna-Hersekli Müslümanların yaşadıklarını İslam ümmetinin ortak kimliğiyle ilişkilendirmeyi amaçlar. "Kubbeleri çökmüş camiler", "yıkılmış minareler", "ezanın susturulması" gibi dini semboller üzerinden savaşın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve manevi bir yıkım olduğu vurgulanır. Yazar tarafından camilerin ve ezanın hedef alınması, Sırp saldırılarının rastlantısal olmadığını; Müslüman kimliği

ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir politikanın ürünü olduğunu gösteren simgesel ögelerdir. Bu simgesel anlatım, Bosna-Hersek Savaşı'nın İslamcı söylemde yalnızca askeri ya da etnik bir çatışma olarak değil, doğrudan Müslüman varoluşuna yönelmiş kimlik temelli bir tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Böylece Bosna-Hersek, Türkiye'deki İslamcı düşüncede, İslam ümmetinin kutsal değerlerinin hedef alındığı ve bu nedenle savunulması gereken ortak bir kimlik alanı olarak konumlandırılmaktadır.

Metinde dikkat çeken en güçlü ideolojik vurgu, Bosna-Hersek'teki savaşın yalnızca Bosna-Hersek'in geleceğini değil, tüm İslam dünyasının kaderini etkileyen bir dönüşüm noktası olduğu düşüncesidir. İşcan, özellikle "Türk kökenli Müslümanların Bosna-Hersek'teki varlığı", "Kosova'daki Müslümanların temizlenmesi" ve "Sancak bölgesinin stratejik önemi" üzerinden, Balkan coğrafyasının yalnızca bölgesel değil, tarihsel ve dini bir alan olarak Türkiye ile kader birliği içinde olduğunu belirtir. Bu bağlamda yazı, Bosna-Hersek meselesini Türkiye'nin ulusal güvenliği ve tarihsel mirasıyla ilişkilendiren daha geniş bir jeopolitik söylemi içerir.

Yazarın metnin sonunda yer verdiği "Bosna'da ölen benim din kardeşim; Bosna'da yıkılan benim mabedim; Bosna'da toprağa gömülen benim tarihim; Bosna'da yok olan Ben'im" ifadeleri, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek söyleminde sıklıkla karşılaşılan özdeşleşme ve temsil stratejisinin en yoğun örneklerinden biridir. Burada Bosna-Hersek halkının acısı, Müslüman kimliğin ortak hafızasına yerleştirilerek bireyin kimliğinin bir parçası hâline getirilir. Bu retorik, hem okuyucuyu duygusal olarak harekete geçirmeyi hem de Bosna-Hersek'e yönelik dini ve insani sorumluluğu hatırlatmayı amaçlayan güçlü bir mobilizasyon aracı olarak değerlendirilebilir.

Metin ayrıca Batı'nın tutumuna yönelik bir eleştiri içerir. Yazar, uluslararası toplumun sessizliği karşısında Bosna-Hersek'in yaşadığı dramı insan hakları söylemiyle çelişen bir Batı politikası olarak yorumlar. "Dünya hiçbir milleti artık soykırım iddiasında dahi bulunamaz hâle getirdi" cümlesi, Batı'nın Bosna-Hersek'te yaşanan vahşeti önlememesini insanlığın ortak değerlerinden geri dönüş olarak sunan sert bir eleştiridir.

Sonuç olarak, "Bosna'yı Düşünüyorum" yazısı, Diyanet Dergisi'nin savaş söylemi içerisinde duygusal yoğunluğu en yüksek metinlerden biridir. Yazı, okuyucuyu

yalnızca bilgi sahibi olmaya değil, aynı zamanda vicdani ve dini bir sorumluluk hissetmeye çağırır. İşcan'ın kullandığı retorik, Bosna-Hersek meselesini yalnızca politik bir çatışma olmaktan çıkarıp Müslüman kimliğin bütünlüğüne yönelik bir saldırı olarak çerçevelemekte ve savaşın anlamını kolektif bir travma olarak yorumlamaktadır. Böylece yazı, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek söyleminin hem duygusal hem de ideolojik eksenini temsil eden özgün bir örneklik teşkil ettiği görülmektedir.

Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na olan genel tutumu ve savaşın dergide ele alınış biçiminden hareketle şu değerlendirmelere varılabilir:

- Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı, yalnızca bir bölgesel çatışma olarak değil; Müslüman kimliğine yöneltilmiş tarihsel bir husumetin güncel tezahürü olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, çalışmanın araştırma sorusu çerçevesinde ileri sürülen ve Bosna-Hersek'in Türkiye'deki İslamcı düşüncede öncelikle Müslüman kimlik üzerinden anlamlandırıldığı yönündeki temel argümanın, Diyanet Dergisi örneğinde de doğrulandığını göstermektedir.
- Cemal Anadol'un Balkan tarihine ilişkin geniş makalesi, saldırıların köklerini Hristiyan Batı'nın tarihsel birikimi içinde konumlandırılmış; bu bağlamda Bosna-Hersek'te yaşananların İslam'ın Balkan coğrafyasındaki varlığına yöneltilmiş sistematik bir saldırı niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Dergi, bu tarihsel arka planı güncel savaş deneyimiyle ilişkilendirerek Bosna-Hersek'teki krizin kültürel ve dini bir imha hareketi olduğu sonucuna varmıştır.
- Uluslararası toplumun Bosna-Hersek'teki insani felakete karşı sergilediği tutum, dergide ahlaki çürüme ve politik ikiyüzlülüğün en açık göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Dr. Abdülbaki Keskin'in yazısında BM, ABD, NATO ve Avrupa devletlerinin bilinçli bir şekilde edilgen kalarak saldırganın güçlenmesine zemin hazırladığı ileri sürülmüş; uygulanan silah ambargosu, "Boşnakları savunmasız bırakmayı hedefleyen bir kuşatma mekanizması" olarak yorumlanmıştır. Böylece Batı'nın savaş karşısındaki tutumu, insan hakları söylemiyle çelişen ve

Müslüman toplumlara yönelik yapısal bir duyarsızlığı açığa çıkaran bir politika olarak sunulmuştur.

- Sırp saldırılarının niteliği dergide din temelli bir etnik temizlik olarak tasvir edilmiş; camilerin, minarelerin, din görevlilerinin ve Müslüman topluma ait tüm sembollerin hedef alınması sistematik bir imha stratejisinin parçası olarak gösterilmiştir. Dergide Ahmed Arslan'ın metininde yer alan köylerin boşaltılması, imamların öldürülmesi, kadın ve çocukların hedef alınması gibi olaylar, bu saldırıların Müslüman varlığını yok etmeyi amaçlayan planlı bir operasyon olduğunu kanıtlayan örnekler olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, savaşın yalnızca askeri değil; kültürel, dini ve toplumsal bir yok etme girişimi olduğunu ifade eden bir söylem oluşturmuştur.
- Dergide savaşın insani boyutu merkezi bir konumda ele alınmış; A. Baki İşcan ve Ahmed Arslan'ın yazılarında mültecilerin yaşadığı açlık, korku, belirsizlik ve kimlik kaybı derin bir vicdani duyarlılıkla aktarılmıştır. Misafirhanelerde barınan insanların ruh hâlleri, savaşın yalnızca bir çatışma değil; toplumun bütün katmanlarında iz bırakan bir travma olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu insani tasvirler, okuyucunun yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk duygusuna yönelmeyi amaçlayan bir anlatı üretmiştir.
- Diyanet Dergisi savaş bağlamında Türkiye'nin tarihsel ve manevi sorumluluğunu sıkça gündeme getirmiş; Balkanların Osmanlı sonrası dönemde sahipsiz bırakılmış olması, Türkiye'nin Bosna-Hersek'teki Müslümanlara karşı tarihsel bir borcu olduğu fikrine dayandırılmıştır. Bu söylem, Türkiye'nin Bosna-Hersek'teki Müslümanlarla kültürel ve dini bağlarını hatırlatan bir çerçevede kurulmuş; Bosna-Hersek'in yalnızca bir dış politika meselesi değil, "tarihsel bir emanet" olduğu ifade edilmiştir. Bu ilişki, savaşın Türkiye'nin vicdani ve ahlaki alanında özel bir yer işgal ettiğini ortaya koymuştur.
- Ümmet bilinci, derginin savaş söyleminin temel dayanağını oluşturmuş; Bosna-Hersek'teki saldırılar Müslüman toplumların birlik, dayanışma ve

kolektif sorumluluk bilincini sınayan bir imtihan alanı olarak değerlendirilmiştir. Milliyetçi ayrışmaların ümmeti zayıflattığı, Müslümanların küresel ölçekte yalnızlaşmasına yol açtığı ifade edilmiş; Bosna-Hersek'in ümmetin dağınıklığını yüzeye çıkaran ve yeniden birlik çağrısını zorunlu kılan tarihsel bir kırılma olduğu ileri sürülmüştür. Bu yaklaşım, Diyanet'in kurumsal kimliği içinde süreklilik arz eden birlik, kardeşlik ve dayanışma vurgusuyla uyumlu bir söylem olarak şekillenmiştir.

- Dergide yer alan saha tanıklıkları, savaşın hem görünür hem de görünmeyen boyutlarını okuyucuya aktaran önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Arslan'ın doğrudan mülteci barınaklarından aktardığı gözlemler ile İşcan'ın savaşın manevi yıkımını konu edinen yazısı, derginin insani duyarlılığı ve ahlaki sorumluluk çağrısını güçlendiren örnekler oluşturmuştur. Bu tanıklıkların aktarımı, Diyanet Dergisi'nin Bosna-Hersek'i yalnızca haberleştirmediğini; aynı zamanda okuyucunun vicdani bir farkındalık geliştirmesini hedefleyen bir söylem ürettiğini göstermiştir.
- Diyanet Dergisi'nin savaş karşısındaki dili, diğer muhafazakâr/İslamcı dergilerle ortak temalar taşısa da kurumsal bir süreklilik, tarihsel hafıza ve devlet-toplum ilişkisi ekseninde daha dengeli, daha kontrollü ve daha diplomatik bir çerçeveye oturtulmuştur. Dergide kullanılan dil polemikçi değil; tarihsel analiz, dini sorumluluk ve insani duyarlık üzerinden şekillenen bir söylem üretmiştir. Böylece Diyanet Dergisi, Bosna-Hersek'in acısını ümmet bilincine dayalı bir sorumluluk çerçevesinde ele alarak savaşı dinî, tarihi ve ahlaki bir mesele olarak yorumlamıştır.

Dava Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik genel tutumlarının ve mezkûr savaşı ele alış biçimlerinin yanı sıra dergide;

- Ölüm oranlarına,
- Bosna-Hersek içinde ve dışında mülteci konumuna düşenlerin sayılarına ve hangi şartlar altında yaşam mücadelesi verdiklerine,

- Öldürülen çocuklara,
- Tecavüze uğrayan kadınlara ve kız çocuklarına,
- Ev ve iş yerleri yağmalanan Boşnaklara,
- Din adamlarının öldürülmesine,
- Dini mabet ve sembollerin tahrip edilmesine sıkça değindikleri, bunları yazılı materyallerin dışında görsel verilerle de işledikleri görülmektedir.

Dergide Bosna-Hersek Savaşı hakkında yazılan yazılar genellikle; siyaset/politika, röportajlar, yerel ve ulusal basından haberler, makaleler, şiirler ve aylık değerlendirmeler gibi başlıklar altında işlenmiştir. Dergide yazılı materyallerin dışında savaşa dair görsel materyallere de yer verildiği ve savaşın trajedisi fotoğraflarla da işlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Dergi, aynı zamanda Bosna-Hersek Savaşı'nı 24. sayısında "Konu: İnsan Çare: İslam" (Diyanet, 1992: C. 24), 31. sayısında "Eksik Olan Ne?" (Diyanet, 1993: C. 31) başlıklarıyla dergi kapakları yapmıştır.

Ayrıca derginin Bosna-Hersek Savaşı'nın yaşandığı 1992-1995/96 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve söz konusu savaşı konu edinen dergi sayılarının yıl, sayı, yazar, konu başlıkları, sayfa numaralarının tespiti yapılmış olup detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.5. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar

Yıl	Sayı	Yazar	Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar	Sayfa
1992	18	Diyanet Dergisi	Ayın İçinden Haberler: Başkanlığımızı Ziyeretler Devam Ediyor/Bosna-Hersek	50
1992	20	Cemal Anadol	Balkanlarda Yaşanan Trajik Olaylar, Yeni Bir Hilal-Haçlı Kavgası mı? Hristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye	36-37
1992	20	Ahmet Arslan	Yugoslavya Eski Diyanet İşleri Başkanı H. Yakup Selimoski: Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar (Röportaj)	38-41
1992	20	Ahmet Arslan A. Baki İşcan	İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Başkanları Toplandı: İslam Ülkeleri Tehlikeler Karşısında Kenetlenmelidir	50
1992	20	Diyanet Dergisi	Bosna-Hersek'e Yardım Kampanyası	54
1992	21	Orhan Ziya	İngiltere Gazeteleri Yazıyor	49

Tablo 3.5. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1992	22	Orhan Ziya	Birleşmiş Milletler Ne Yapıyor?	48
1992	22	Diyanet Dergisi	Bosna-Hersek'e Yardım	51
1992	23	Halit Güler	Garp Medeniyetinin Borcu	4-7
1992	23	Orhan Ziya	Şeytan Üçgeni	42
1992	23	Orhan Ziya	Trajedi	42-43
1992	23	Orhan Ziya	Tehlikeli Oyun	43
1992	23	Orhan Ziya	Duvar	43
1992	23	Mehmet Sağ	Kanayan Yara	43
1992	23	Ahmet Arslan A. Baki İşcan	Başkanlığımıza Ziyaretler: Bosna-Hersek 1-2	55
1992	24	Ahmet Arslan	Zulümden Kaçanlara Uzanan Merhamet Elimiz: Göçmen Misafirhaneleri	32-35
1993	26	Abdulbaki Keskin	Bosna Kurtulacak mı?	36-37
1993	26	Hasan Hüsnü Sula	Kar Değil, Kan Yağıyor (Şiir)	37
1993	26	A. Baki İşcan	Bosna'yı Düşünüyorum	38-40
1993	27	M. Salim Parlaktürk	Asrı Saadet'te Ramazan	21-23
1993	27	Diyanet Dergisi	Buruk Bir Bayram	35
1993	27	Selami Yıldırım	Saray-Bosna'da Yıkık Minare	39
1993	27	Orhan Ziya	Mumcuyu Öldürdüler	54
1993	27	Orhan Ziya	Şart	55
1993	27	Ahmet Arslan A. Baki İşcan	Bosna-Hersek İçin Hatim Merasimi	61
1993	30	Abdulbaki Keskin	Çifte Standard	36-38
1993	30	Ayşe Öztürk	İçimde Kanayan Yara: Batı Trakya	48-51
1993	30	H. Hüseyin Alkır	Bosnalı Bacım (Şiir)	50-51
1993	31	Cihat Akıncı	Kıbrıs'tan Bosna-Hersek'e	40-41
1993	31	Durak Pusmaz	Mazlumun Bedduası	42-43
1993	31	Orhan Ziya	Bosna-Hersek Dramı	51
1993	32	Şükrü Elekdağ	Şeytan, Şehvet ve Türkler	28-31
1993	32	Yunus Zeyrek	Bosna-Hersek Mazlumlarına (Şiir)	28-29
1993	32	Ahmet Arslan Yusuf Kol	Urla'da Piyer/Konu: Bosna-Hersek	61

Tablo 3.5. Diyanet Dergisi'nde Bosna-Hersek Savaşı İçin Yazılanlar (Devam)

1993	33	Bestami Yazgan	Ahı Tutar Çiçeklerin (Şiir)	52
1993	33	Diyanet Dergisi Talat Halman	Basından Bir Seçme (Milliyet): Ezin Müslümanları	53
1993	33	Ahmet Arslan	Başkanlığımızı Ziyaretler: Bosna-Hersek Heyeti	58
1993	33	Ahmet Arslan	Bosna-Hersek'e 2 Milyar Lira Yardım	60
1993	34	Ahmet Arslan	Ankara'da "Bosna" Ormanı Kuruluyor	57
1994	37	Ahmet Arslan A. Baki İşcan	Bosna-Hersek Büyükelçisi	56
1994	37	Ömer Sakarya	Yaşadığımız Günler Gidiyor (Şiir)	64
1994	38	Ahmet Arslan Yusuf Kol	Bosna-Hersek Diyanet İşleri Başkanı	54
1994	39	Ahmet Arslan Yusuf Kol	Diyanet'ten Bosna'ya Yardım	55
1994	39	Halil Altuntaş	Mostar Köprüsü (Şiir)	64
1995	49	Aldulbaki İşcan	Bir Vicdan Muhasebesi: Duygu ve Kurşun	28-29
1995	49	İsa Avcu	Bosna-Hersek'te	29
1995	50	Aldulbaki İşcan	Bosna'da Ramazan Geceleri	20-21
1995	50	Albulbaki Keskin	Hoşgörü	42-43
1995	51	Ali Parlak	Karadziç Kiniyle Kirlenir Dünya (Şiir)	66
1995	53	Şinasi Çapa	Yanarım Bosna-Hersek Diye (Şiir)	23
1995	54	Oğuz Aydınlı	Bosna'da Kayboldu "Rüya Çocuk"lar (Şiir)	25
1995	58	Ramazan Dönmez	Bosna'ya Ağıt (Şiir)	51
1995	59	Bilal Süleyman	Bosna'm (Şiir)	51
1995	60	Diyanet Dergisi	"Türk Cumhuriyetleri, Balkan-Kafkas ülkeleri, Türk ve Müslüman Toprakları Din Hizmetleri İstişare Toplantısı"ndan Avrasya İslam Şurası'na: Bosna-Hersek'te Onlar Bizim 1200 Camimizi Yıktılar, Biz İse Onların Birtek Kilisesini Yıkmadık	22

Kaynak: Yukarıdaki veriler, Diyanet Dergisi'nin 1992-1995 yılları arasında yayımlanan dergi sayıları taranarak çıkarılmıştır.

Sonuç itibarıyla, Diyanet Dergisi'nde yayımlanan ve analiz edilen bu metinler derginin Bosna-Hersek Savaşı'na bakışını, modern bir jeopolitik olaydan ziyade Müslüman kimliğine yönelmiş tarihsel bir saldırı olarak çerçevelemekte; Bosna-

Hersekli Müslümanları Türkiye'nin tarihsel misyonu ve manevi sorumluluğu ile ilişkilendiren bir söylem inşa etmektedir. Bu söylem aynı zamanda Bosna-Hersek ile Türkiye arasındaki ilişkiyi Müslüman kardeşliği temelinde kurulan bir birliktelik tahayyülü üzerinden anlamlandırmakta ve Bosna-Hersek'i Türkiye'deki İslami düşüncede yalnız bırakılmaması gereken ortak bir kader alanı olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, Diyanet Dergisi'nin aynı dönemde Altınoluk, Nehir, İktibas ve Dava gibi diğer İslamcı yayın organlarıyla bazı ortak temalara sahip olmakla birlikte, bunu daha kurumsal ve tarihsel süreklilik vurgusu güçlü bir çerçevede sunduğu görülmektedir. Bu bulgular, çalışmanın başında sorulan "Türkiye'deki İslamcı düşüncede Bosna-Hersek'e atfedilen değer nedir?" sorusuna, Bosna-Hersek'in öncelikle Müslüman kimliğin korunması ve kardeşlik temelinde savunulması gereken bir varoluş alanı olarak konumlandırıldığı yönünde açık bir yanıt sunmaktadır.

Bu çerçevede, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin 1992–1995 yılları arasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı'na yönelik tutumları, savaşı ele alış biçimleri, benimsedikleri kavramsal çerçeveler ve ürettikleri söylem incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, dergilerin Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer temalar etrafında çerçevelediği ve bu durumun kavramsal ile yorumlayıcı düzeyde tekrarları beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, dergilerin savaş yaklaşımını bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla içerikte merkezî kavramları öne çıkaran, ideolojik yönelimi açıkça yansıtan, yorumlama biçimini belirginleştiren ve okuyucuya verilen mesajı temsil eden metinler seçilmiştir. Böylece analiz, hem dergilerin genel söylemini en iyi yansıtan örnekler üzerinden yürütülmüş hem de tezin hacmini aşmayacak şekilde seçici bir yöntemle ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir.

Bu noktadan itibaren çalışmanın sonraki aşamasını, söz konusu dergilerin savaş karşısındaki konumlanışlarını birbirleriyle ilişkilendirerek değerlendirmek; ortaklaştıkları temaları, ayrıştıkları yönleri, ideolojik perspektiflerindeki benzerlik ve farklılıkları, kullandıkları söylemsel stratejileri ve kendi içlerindeki tutarlılık veya tutarsızlıkları mukayeseli bir çerçevede incelemek oluşturacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALTINOLUK, NEHİR, İKTİBAS, DAVA VE DİYANET DERGİLERİNİN BOSNA-HERSEK SAVAŞI'NA YÖNELİK YAKLAŞIMLARININ MUKAYESELİ ANALİZİ

Bu bölümde Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin 1992–1995 Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söylemleri, her dergide temsil gücü yüksek metinler üzerinden ayrıntılı biçimde analiz edilmiş; her bir derginin savaşı ele alış biçimi, benimsediği kavramsal çerçeve, dini ve ideolojik tutumları ile ürettiği söylem kendi bütünlüğü içinde değerlendirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Bosna-Hersek Savaşı'nı modern bir uluslararası krizden ziyade Müslüman kimliğine yönelmiş tarihsel bir saldırı olarak anlamlandırdıkları; ancak bu ortak çerçeveyi farklı ideolojik yönelimler, söylemsel stratejiler ve kurumsal konumlanışlar üzerinden birbirinden ayrışan biçimlerde inşa ettikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki aşaması, bu beş derginin savaş karşısındaki tutumlarını bir arada ele alarak, ortaklaştıkları temaları, ayrıştıkları yönleri, ideolojik duruşlarının söyleme nasıl yansıdığını, kullandıkları dilin niteliğini ve kendi içlerindeki tutarlılık veya tutarsızlıkları mukayeseli bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasının Bosna-Hersek Savaşı bağlamında ürettiği söylem çeşitliliği, söz konusu dergilerin yaklaşımları mukayeseli bir perspektifle ele alınarak analiz edilecektir.

4.1. İDEOLOJİK YÖNELİMLER VE DÜŞÜNSEL ARKA PLAN

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin ideolojik yönelimleri ve düşünsel arka planları irdelenmiştir. Dergi içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış

biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Ümmetçi çerçeve: Tüm dergilerde Bosna-Hersek, ümmet bilincinin sınandığı bir vaka olarak okunmuş; Bosna-Hersek vurgusu bir "ümmet testi" metaforu etrafında toplanmıştır.
- Anti-Batı/Haçlı söylemi: Batı, ikiyüzlülük ve çifte standart iddiaları ortak temadır; olaylar sıklıkla "Haçlı/İslam karşıtlığı" söylemiyle ilişkilendirilmiştir.
- Mağduriyet ve tanıklık odaklı anlatı: Çocuklar, kadınlar, camiler ve minareler gibi semboller üzerinden güçlü mağduriyet anlatıları kullanılmıştır; görsel veri ve röportajlar bu anlatıyı pekiştirmiştir.
- Eylem çağrısı/yardım seferberliği: Yazılar yardım kampanyaları, gönüllü desteği ve diplomatik girişimler (İKÖ vb.) biçiminde somut öneriler/davranışsal çağrılar içermiştir.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Özellikle bazı dergiler manevi ve ahlaki temalara ağırlık verirken, bazıları kurumsal, diplomatik veya fiili çözüm yollarını ön plana çıkarmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Kurumsal ve hareketçi üslup: Diyanet Dergisi kurumsal, tarihsel ve raporlayıcı bir ton sürdürürken; Dava ve İktibas dergileri ise daha hareketçi, bazen militan/aksiyona teşvik eden söylemler üretmiştir.
- Sufî-tasavvufî vurgu: Altınoluk Dergisi'nin üslubu nispeten tasavvufî/ahlâkî bir tonda olup ümmetçilik söylemini manevi/ahlaki dil üzerinden kurmuştur. Bu noktada Altınoluk Dergisi doğrudan siyasal-mobilizasyon çağrıları yapan dergilerden ayrışmıştır.

- Cihad ve direnişin meşrulaştırılması: Dava ve İktibas'ta "cihad ve direniş" dilinin meşrulaştırıldığı; Diyanet Dergisi'nde ise daha çok yardım, diplomasi ve tarihî-sorumluluk vurgusunun öne çıktığı görülmüştür.

İdeolojik yönelimler ve düşünsel arka plan bağlamında dergiler, Bosna-Hersek olaylarını ümmetçi bir perspektifle ele almış ve Batı'ya karşı eleştirel bir söylem geliştirmiştir. Mağduriyet anlatıları ve eylem çağrıları üzerinden okuyucuya sorumluluk bilinci aşılanırken, ideolojik ve üslupsal farklılıklar da belirgindir. Diyanet Dergisi, daha kurumsal ve tarihsel sorumluluk vurgusu yaparken, Dava ve İktibas hareketçi ve bazen militan bir dil kullanmıştır. Altınoluk'un tasavvufî/ahlâkî yaklaşımı ise ümmetçilik söylemini manevi bir zemine oturtmuştur. Böylece, tüm dergiler benzer temel değerleri paylaşsa da, ifade biçimleri ve eylem önerileri bakımından çeşitlilik göstermektedir.

4.2. SAVAŞIN ANLAMI: DİNÎ, SİYASİ VE TARİHSEL ÇERÇEVE

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde savaşın anlamı: dinî, siyasi ve tarihsel çerçeveleri irdelenmiş olup karşılaştırmalı içerik incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- İncelenen beş derginin tamamında Bosna-Hersek Savaşı'nın yalnızca bölgesel veya etnik bir çatışma olmadığı; Müslüman kimliği hedef alan tarihsel bir saldırının güncel tezahürü olarak değerlendirildiği görülmüştür.

- Savaşın tarih boyunca Avrupa'da varlığını sürdüren Haçlı zihniyetinin devamı olduğu yönünde güçlü bir söylem kurulmuş, saldırının arkasında din temelli bir nefretin bulunduğu vurgulanmıştır.
- Savaşın modern uluslararası sistemin çifte standartlarını ve Batı'nın insan hakları söylemindeki ikiyüzlülüğü açık biçimde ortaya çıkardığı ifade edilmiştir.
- Bosna-Hersek'te yaşananların ümmet bilincinin zayıflaması ve Müslümanların birlikten uzaklaşmasının doğrudan sonucu olduğu dile getirilmiş; söz konusu savaş, ümmet için bir imtihan olarak yorumlanmıştır.
- Bosna-Hersekli Müslümanların verdiği mücadelenin tarihsel bir direniş geleneğinin devamı olduğu, kimlik ve onur mücadelesinin İslam dünyası için örnek teşkil ettiği ileri sürülmüştür.
- Türkiye'nin tarihsel geçmişi ve Osmanlı mirası nedeniyle Bosna-Hersek'e karşı sahip olduğu manevi sorumluluk, dergilerin tamamında değişen tonlarda dile getirilmiş; savaşın Türkiye'nin tarihsel hafızasını yeniden gündeme getirdiği belirtilmiştir.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk, Nehir ve Dava Dergileri, savaşı neredeyse tamamen "Haçlı zihniyetinin güncel saldırısı" şeklinde okumuş, çatışmayı iman–küfür mücadelesi bağlamında değerlendirmiş ve dini anlamlandırmayı merkeze yerleştirmiştir.
- İktibas Dergisi, savaşın dini boyutunu kabul etmekle birlikte ağırlığı "İslam dünyasının siyasal bilinç yoksunluğu", "akidevi dağınıklık" ve

"İslamî kimliğin iç çözülmesi" gibi teorik kavramlara vermiş; meseleyi kimlik–bilinç ekseninde daha entelektüel bir düzlemde tartışmıştır.

- Dava Dergisi savaşın anlamını en keskin şekilde "ümmetin iman testi" olarak sunarken soykırımı, 'Müslümansız' Balkan coğrafyası oluşturma projesi olarak tanımlamıştır.
- Nehir Dergisi, savaşın anlamını anti-emperyalist mücadele, mazlum halkların özgürlük savaşı ve Batı hegemonyasına karşı direniş bağlamında yorumlamış; politik eleştiri yoğunluğu daha belirgin olmuştur.
- Diyanet Dergisi ise diğerlerine kıyasla daha kurumsal ve dengeli bir perspektif benimsemiş, savaşı tarihsel süreklilik, insani dram ve uluslararası diplomatik sorumluluk çerçevesinde ele almış; dini kavramları mobilizasyon aracı olmaktan ziyade ahlaki ve insani sorumluluk bağlamında işlemiştir.
- Diğer dergilerdeki sert devrimci dilin aksine Diyanet Dergisi, toplumsal birlik ve üslup ahlakı gözeten bir yaklaşımı tercih etmiş; savaşın anlamını vicdan ve insanlık tarihinin sınandığı bir eşik olarak tanımlamıştır.

Bu bulgular ışığında, Bosna-Hersek Savaşı'nın anlamlandırılması noktasında dergiler arasında belirgin ortak temaların mevcut olduğu, fakat bu ortak zeminin farklı ideolojik odak noktaları nedeniyle birbirinden ayrışan söylemler ürettiği görülmüştür. Savaş, bir yandan Müslüman kimliğe karşı yürütülen tarihsel bir saldırı olarak okunmuş; diğer yandan her dergi kendi dünya görüşü çerçevesinde çözüm ve anlam katmanları geliştirmiştir. Böylece Bosna-Hersek söylemi, Türkiye'deki farklı İslamcı/muhafazakâr tutumların ideolojik pozisyonlarını görünür kılan verimli bir tartışma alanı hâline gelmiştir.

4.3. DERGİLERDE SÖYLEM VE KULLANILAN DİL

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerindeki söylem ve kullanılan diller irdelenmiş ve karşılaştırmalı içerik incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü

tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamının Bosna-Hersek Savaşı'nı anlatırken yoğun biçimde İslamî terminolojiye, dini ve duygusal çağrışımları güçlü kavramlara yer verdiği görülmüştür. "şehadet", "cihad", "zulüm", "ümmet", "kardeşlik", "direniş", "soykırım" ve "insanlık dramı" gibi kelime gruplarının yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.
- Dergilerde kullanılan dilin ve metin içeriklerinin yalnızca bilgilendirme amaçlı olmadığı, mobilize edici ve bilinç uyandırıcı bir işlevle kurgulandığı, okuyucuyu duygusal ve ahlaki sorumluluk üstlenmeye çağırdığı anlaşılmıştır.
- Bosna-Hersek'teki trajedinin aktarımında savaşın insani boyutuna dikkat çekmek amacıyla dramatik betimlemeler, acı ve gözyaşı imgeleri, kadın-çocuk-soykırım vurguları sistemli biçimde kullanılmıştır. Bu söylemle savaşın soyut bir siyasal olgu değil somut bir insanlık dramı olduğunun altı çizilmiştir.
- Uluslararası kurumlara yönelik eleştirilerde sert ve doğrudan ifadelerin tercih edildiği, "sessizlik", "ikiyüzlülük", "Batı'nın çifte standardı", "insanlığın iflası" gibi ifadelerin merkezi bir yer tuttuğu görülmüştür.
- Tüm dergiler dil üzerinden kimlik bilinci ve kolektif hafıza inşası yapmaya çalışmış, Bosna-Hersek anlatısını geçmişte yaşanan diğer Müslüman katliamlarıyla ilişkilendirerek tarihsel hafızanın sürekliliğini vurgulamışlardır.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk, Nehir ve Dava Dergileri söylemlerinde yoğun bir duygusal mobilizasyon ve manevi diriliş çağrısı kullanmış; dili iman, ahlak, kardeşlik ve ümmet ruhu ekseninde kurmuşlardır. Bu dergilerde savaşın dili ibret, uyarı ve direniş çağrısı niteliği taşımış; okuyucuya doğrudan hitap eden retorik tercih edilmiştir.
- Dava Dergisi, kullanılan dilin militanca tonda olduğu, cihad ve intikam söylemini en belirgin biçimde öne çıkardığı; direnişi siyasal-askerî kutsiyet bağlamında yorumladığı bir ifade tarzı geliştirmiştir.
- Nehir Dergisi, duygusal dile ek olarak belirgin biçimde ideolojik ve politik kavram seti kullanmış; dili anti-emperyalist bir militan duruşun sözcülüğü şeklinde kurulmuştur.
- İktibas Dergisi, diğer dergilerden farklı biçimde kavramsal, teorik ve analitik bir dil kullanmış; duygusal söylemi en az kullanan yayın olmuştur. Metinlerde duygu değil, kavram ve analiz merkezli bir söylem kurulmuş; savaş düşünsel ve akidevi kriz bağlamında yorumlanmıştır.
- Diyanet Dergisi, söylem olarak diğerlerinden belirgin biçimde ayrılmış; dili duygusal ve militan değil kurumsal, mutedil ve diplomatik bir eksende kurmuştur. Diyanet Dergisi, savaşın dramını güçlü şekilde ifade etmekle birlikte devlet aklı, uluslararası sorumluluk ve toplumsal birlik vurgusu nedeniyle aşırı sert söylemlerden uzak durmuştur.
- Diğer dergiler savaşın dili üzerinden doğrudan mobilize edici bir ton benimserken, Diyanet Dergisi'nin dilinin daha çok vicdani duyarlılığı artırma, toplumsal dayanışmayı güçlendirme ve ahlaki bilinç inşa etme amacı taşıdığı görülmüştür.

Sonuç olarak, dergilerin söylem düzeyindeki yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde, Bosna-Hersek Savaşı'nın bu dergiler tarafından modern bir uluslararası krizden ziyade Müslüman kimliğine yönelmiş bir kimlik ve varoluş mücadelesi olarak çerçevelendiği görülmektedir. Bu bulgu, çalışmanın merkezindeki araştırma sorusuna doğrudan cevap vermekte; Bosna-Hersek'in İslamcı söylemde hangi anlam dünyası içerisinde konumlandırıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte söz konusu ortak çerçeve, her dergide farklı ideolojik yönelimler doğrultusunda şekillenen söylemsel tercihler, duygusal yoğunluklar ve kavramsal vurgular aracılığıyla farklı dil stratejileriyle inşa edilmiştir. Ümmet söylemi, kimlik vurgusu ve insani hassasiyet ortak payda iken; dilin tonu, duygusal yoğunluğu ve kavramsal çerçevesi dergilerin ideolojik yönelimleri doğrultusunda farklı biçimlerde inşa edilmiştir.

4.4. ULUSLARARASI SİSTEM VE BATI ELEŞTİRİSİ

Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Bosna-Hersek Savaşı bağlamında uluslararası sistem ve Batı eleştirileri irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında Bosna-Hersek Savaşı karşısında Batı dünyasının, NATO'nun, Avrupa devletlerinin ve Birleşmiş Milletler'in bilinçli suskunluğu sert biçimde eleştirilmiş; uluslararası sistemin Bosna-Hersekli Müslümanları korumakta tamamen başarısız kaldığı vurgulanmıştır.

Batı'nın pasifliğinin tesadüf değil politik tercihlerle şekillenmiş bir ihanet olduğu ifade edilmiştir.

- Uluslararası kurumların savaş boyunca söylem düzeyinde barış çağrıları yapmış olmalarına rağmen sahici hiçbir müdahalede bulunmadıkları, böylece Sırp saldırganlığını fiilen teşvik etmiş oldukları ileri sürülmüştür. Bu tutumun insan hakları ve medeniyet söylemlerinin çifte standartlı bir propaganda olduğu gerçeğini açığa çıkardığı belirtilmiştir.
- Dergilerin tamamında Avrupa ve Batı'nın tavrı tarihsel Haçlı ruhunun modern yansıması olarak yorumlanmış; bu tavrın Müslüman kimliğini hedef alan sistematik bir düşmanlığın ifadesi olduğu vurgulanmıştır. Bosna-Hersek'teki soykırımın Batı'nın İslam'a karşı yürüttüğü tarihsel mücadelenin yeni bir aşaması olduğu iddia edilmiştir.
- Uluslararası sistemin çöküşünün Bosna-Hersek Savaşı örneği üzerinden görünür hale geldiği, adalet, insan hakları ve barış söylemlerinin tamamen anlamsızlaştığı ortaya konmuştur.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Dava, Nehir ve Altınoluk Dergileri, Batı'yı Haçlı zihniyetinin bugünkü taşıyıcıları olarak nitelendirmiş; uluslararası sistemi Müslümanların yok edilmesine sessiz kalan hatta bunu organize eden bir kötülük mekanizması olarak resmetmişlerdir. Bu dergilerde eleştirel dil, en sert ve keskin biçimde kullanılmıştır.
- Dava Dergisi, Batı'nın sessizliğini yalnızca ihanet olarak değil, doğrudan aktif suç ortaklığı biçiminde tanımlamış; Bosna-Hersek'teki saldırganlığın ardında Batılı devletlerin stratejik planlarının bulunduğunu ileri sürmüştür. Eleştiri en keskin ve en militan dil ile yapılmıştır.

- Nehir ve Altınoluk Dergileri, Batı'nın çifte standardını özellikle vicdani ve ahlaki çöküşün göstergesi olarak sunmuş; insanlık değerleri adına hareket ettiğini iddia eden bir dünyanın Bosna-Hersek'te insanlığını kaybettiğini vurgulamışlardır.
- İktibas Dergisi, uluslararası sisteme yönelik eleştirisini diğer yayınlara göre daha kavramsal ve rasyonel bir düzlemde kurmuş; sorunu Batı'nın ahlaki ikiyüzlülüğünden çok Müslüman dünyanın bilinçsizlik ve dağınıklığından kaynaklanan bir iç buhran olarak açıklamıştır. Bu nedenle dili daha analitik ve kavram merkezli olmuştur.
- Diyanet Dergisi, Batı eleştirisini diğer dergiler kadar sert yapmamış; kurumsal ve diplomatik çizgiyi koruyarak uluslararası dayanışma ve insani yardım çağrısını öne çıkarmış, daha ölçülü ve yapılandırılmış bir söylem kurmuştur. Eleştiri yapılmış olmakla birlikte söylemin hedefi ötekileştirme değil hak ve adaletin tesisi olmuştur.

Sonuç olarak, uluslararası sistem ve Batı dünyasına yönelik eleştiriler dergilerin tamamında ortak bir söylemsel eksen oluşturmuş; Bosna-Hersek Savaşı modern uluslararası düzenin insanlık değerleri açısından tarihi bir iflas anı olarak konumlandırılmıştır. Bununla birlikte eleştiri dilinin ton ve kapsam yönünden ideolojik yönelimlere bağlı olarak farklılaştığı, bazı dergilerin sert bir çatışma söylemi üretirken Diyanet'in daha dengeli ve diplomatik bir çerçeve tercih ettiği görülmüştür.

4.5. BOŞNAK MÜSLÜMAN KİMLİĞİNİN SUNUMU

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Boşnak Müslüman kimliğini sunum biçimleri irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında Bosna-Hersekli Müslümanların kimliği mazlumiyet ve direniş ikiliği içinde tanımlanmış; Bosna-Hersek halkı hem tarihsel zulümlerin mağduru, hem de imanla ayakta duran onurlu bir topluluk olarak sunulmuştur. Boşnak kimliği "kimliğini korumak uğruna her bedeli göze alan Müslüman topluluk" şeklinde idealize edilmiştir.
- Boşnaklar yalnızca etnik bir topluluk olarak değil ümmetin asli unsurları şeklinde resmedilmiş; Bosna-Hersek coğrafyası İslam'ın Avrupa'daki son kalesi olarak konumlandırılmıştır. Bu çerçevede savaşın hedefi Boşnaklar değil İslam'ın Avrupa'daki varlığı olarak temsil edilmiştir.
- Boşnak kimliğinin tarihsel hafızaya yaslandığı; Osmanlı mirası, İslam kültürü ve Balkan Müslümanlığı başat referanslar olarak sunulduğu görülmüştür. Dergilerde Osmanlı geçmişi Bosna-Hersek'in ruhsal omurgasını oluşturan bir aidiyet unsuru olarak işlenmiştir.
- Boşnak kadın, çocuk ve yaşlıların katli, tecavüzler ve sürgünler, kimliği yok etmeye yönelik bir soykırım stratejisinin göstergesi olarak aktarılmış; böylece savaşın amacı, bir toprak işgalinden çok kimlik silme operasyonu şeklinde çerçevelenmiştir.
- Boşnakların direnişi imanla yoğrulmuş bir özgürlük mücadelesi olarak temsil edilmiş; savaş boyunca gösterdikleri sabır, dayanışma ve maneviyat örnekleri okura ahlaki bir model olarak sunulmuştur. Boşnak halkı "ümmetin yüz akı" şeklinde idealize edilmiştir.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler

üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk, Nehir ve Dava Dergileri, Bosnalı Müslümanların temsilinde kahramanlık, destan ve şehadet dili kullanmış; Boşnak direnişini modern bir "Bedir, Uhud, Çanakkale" metaforu üzerinden anlatmışlardır. Boşnak kimliği duygusal ve mobilize edici bir söylemle idealize edilmiştir.
- Nehir Dergisi, Bosna-Hersek'i özellikle ümmet bilincinin yeniden diriliş alanı olarak yorumlamış; Boşnakların direnişini ümmetin moral dönüşümü için bir işaret olacak şeklinde işlemiştir. Kullandığı dil daha genç, hareketli ve devrimci bir tonda olmuştur.
- Dava Dergisi, diğer dergilere göre daha militan ve çağrı niteliği taşıyan bir söylem kurmuş; Boşnak direnişi doğrudan cihadın güncel bir gerekliliği şeklinde ele alınmış; savaşın tarafı olmak gerektiği sıkça vurgulanmıştır.
- İktibas Dergisi, Boşnak kimliğini iman-bilinç-akide bütünlüğü üzerinden değerlendirmiş; savaşın başarısının doğru akideye bağlı olduğunu savunmuş, duygu yoğunluğunu daha sınırlı tutmuştur. Temsilin merkezinde imanî terbiye ve bilinç inşası yer almıştır.
- Diyanet Dergisi, Boşnak kimliğini kurumsal ve tarih-odaklı bir çerçevede işlemiş; Bosna-Hersek halkının tarihsel kökleri, kültürel yeri ve insanî dramı üzerinde durmuştur. Duygusal söylem sınırlı, insani yardım çağrısı, birlik, barış ve dayanışma vurgusu daha güçlüdür. Şehadet ve cihad retoriği kullanılmamış; buna karşılık onur, vakar, kardeşlik ve dayanışma kavramlarıyla kurumsal bir temsil üretilmiştir.

Sonuç olarak Boşnak Müslüman kimliğinin sunumu dergilerin tamamında ortak bir duyarlılık ve sahiplenme zemini oluşturmuş; Bosna-Hersek halkı ümmetin manevi yükünü taşıyan, direnişiyle rol-model olan bir topluluk şeklinde idealleştirilmiştir. Bununla birlikte bu ortak duyarlılık, her dergide Bosna-Hersek'e atfedilen anlamın da farklılaşmasına yol açmıştır. Altınoluk, Nehir ve Dava dergilerinde Bosna-Hersek daha çok duygusal mobilizasyonu besleyen bir mazlumiyet ve direniş mekânı olarak tanımlanırken; İktibas'ta Bosna-Hersek, İslami bilinç, akide ve siyasal feraset üzerinden

okunması gereken ideolojik bir sınav alanı olarak konumlandırılmıştır. Diyanet Dergisi'nde ise Bosna-Hersek, kurumsal sorumluluk, uluslararası dayanışma ve tarihsel süreklilik bağlamında ele alınan bir ümmet meselesi olarak çerçevelenmiştir. Böylece Bosna-Hersek'in anlamlandırılmasında dergilerin tamamında ortak bir ümmet duyarlılığı etrafında ele alınmıştır. Ancak bu ortaklığın, dergilerin ideolojik konumlanışlarına bağlı olarak Bosna-Hersek'i kimi zaman duygusal seferberliğin simgesi, kimi zaman akidevi ve siyasal bir sınav alanı, kimi zaman ise kurumsal ve tarihsel sorumluluğun taşıyıcısı olarak tanımlayan farklı söylemsel tasavvurlara dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

4.6. ÜMMET BİLİNCİ VE DİNİ SORUMLULUK ANLAYIŞI

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin ümmet bilinci ve dini sorumluluk anlayışları irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında Bosna-Hersek Savaşı ümmet bilincinin yeniden sınandığı tarihsel bir dönemeç olarak yorumlanmış; savaşın yalnızca politik veya askeri bir süreç değil, Müslüman dünyanın birlik ve dayanışma sorumluluğunu test eden bir imtihan alanı olduğu vurgulanmıştır. Bosna-Hersek'teki trajedinin yalnızca Boşnakların değil bütün İslam ümmetinin acısı olarak işlendiği görülmüştür.
- Bosna-Hersek'teki katliamlar ve soykırım girişimi, dergilerin çoğunda ümmetin parçalanmışlığı ve dağılmışlığına duyulan öfkenin ve hayal

kırıklığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Müslüman ülkelerin sessizliği tarihsel bir utanç ve ihmal olarak sunulmuş; Bosna-Hersek'in yalnız bırakılmış olması ümmetin ahlaki çöküşü olarak yorumlanmıştır.

- Dergilerin tamamında Müslüman dünyanın pasifliği, bölünmüşlüğü ve ilgisizliği sert biçimde eleştirilmiş; bu durum ikiyüzlü uluslararası sistem kadar İslam dünyasının kendi sorumluluğunu yerine getirmemiş olmasının da sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ümmetin ortak acı ve kader bilincinin yeniden kurulması gerektiği belirtilmiştir.
- Savaş boyunca dinî sorumluluğun sadece dua ve destekle sınırlı olmadığı; maddi yardım, siyasi baskı, insani dayanışma ve uluslararası girişimlerin Müslümanların vazifesi olduğu ifade edilmiştir. Ümmet bilincinin hem duygusal hem pratik düzeyde harekete geçmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Dava Dergisi, ümmet bilincini en sert ve en militan söylem üzerinden işlemiş; pasifliği büyük bir ihanet ve günah olarak tanımlamış; savaşın Müslümanlar için silahlı direniş ve fiili mücadele çağrısı olduğu savunulmuştur. Ümmet sorumluluğu doğrudan cihad yükümlülüğü olarak çerçevelenmiştir.
- Nehir ve Altınoluk Dergileri, ümmet bilincini ahlaki yeniden diriliş ve manevi silkiniş şeklinde işlemiş; Bosna-Hersek'i Müslümanların yeniden toparlanması için uyanış çağrısı olarak sunmuşlardır. Umut, dayanışma, kardeşlik ve maneviyat kavramları ön plana çıkarılmıştır.
- İktibas Dergisi, ümmet söylemine kavramsal düzeyde yaklaşmış; sorunun esas kaynağını bilinç eksikliği, akide bozulması ve fikrî dağınıklık olarak tanımlamış; Bosna-Hersek'in kurtuluşunu sahih dini bilinç ve örgütlü

Müslüman aklı ile mümkün görmüştür. Çağrı daha çok fikrî ve teorik düzlemde olmuştur.

- Diyanet Dergisi, ümmet temasını kurumsal sorumluluk ve insani yardım üzerinden işlemiş; diğer dergilerdeki gibi sert eleştirilerden kaçınarak birlik, dayanışma, barış ve kardeşlik kavramlarını merkezde tutmuştur. Ümmet sorumluluğu daha diplomatik ve devlet-toplum ilişkisini önceleyen bir çerçevede sunulmuştur. Sert retorik kullanılmamış; çağrı daha yapıcı ve kapsayıcı bir dilde kurulmuştur.

Sonuç olarak beş dergide de Bosna-Hersek Savaşı ümmet bilincinin tarihsel bir sınav alanı şeklinde anlamlandırılmış; savaş, Müslüman dünyanın sorumluluklarını hatırlatan bir manevi ve ahlaki uyarı niteliğinde sunulmuştur. Bununla birlikte ümmet söyleminin tonu, kapsamı ve hedeflediği pratik düzlemler dergilerin ideolojik yönelimlerine bağlı olarak farklılaşmıştır. Ortak çağrı alanı kardeşlik ve dayanışma olmuş; ancak çağrının niteliği Dava'da militan, Altınoluk ve Nehir'de duygusal ve manevî, İktibas'ta teorik ve kavramsal, Diyanet Dergisi'nde kurumsal ve diplomatik bir çerçeveye oturtulmuştur. Böylece Bosna-Hersek söylemi, ümmet bilinci üzerinden hem birleştirici bir zemin hem de ideolojik ayrışmaların görünürleştiği bir alan hâline gelmiştir.

4.7. TÜRKİYE'NİN TARİHSEL VE MANEVİ SORUMLULUĞU

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Türkiye'nin tarihsel ve manevi sorumlulukları irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve

tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı karşısında tarihsel, kültürel ve manevi sorumluluğa sahip bir ülke olduğu vurgulanmış; Türkiye'nin Bosna-Hersek ile ilişkisi yalnızca diplomatik bir ilişki değil, Osmanlı mirası ve Müslüman kardeşliği temelinde tanımlanan tarihsel bir bağ olarak sunulmuştur. Bosna-Hersek, Türk kimliğinin tarihsel hafızasında yer alan ve aidiyet duygusu güçlü bir coğrafya olarak işlenmiştir.
- Türkiye'nin Bosna-Hersek'e karşı sorumluluğunun yalnızca insani yardım ve diplomatik girişimlerle sınırlı olmadığı; tarihsel bir misyonun devamı olarak Bosna-Hersek'in korunmasının İslami ve insani bir vecibe olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin pasif kalmasının tarih bilincinin ve iman sorumluluğunun ihlali anlamına geldiği belirtilmiştir.
- Türkiye'nin tarih boyunca Balkan Müslümanları için bir kalkan, sığınak ve umut merkezi olduğu hatırlatılmış; Bosna-Hersek'in yalnız bırakılmasının tüm dergilerde acı bir hayal kırıklığı olarak sunulduğu görülmüştür. Türkiye'nin sessizliği veya geç müdahalesi vicdani, siyasi ve dini sorumluluğun yerine getirilememiş olması şeklinde değerlendirilmiştir.
- Bosna-Hersek'in korunması, dergilerin tamamında Müslüman kimliğinin dünya üzerindeki onurunun korunması ile eş anlamlı görülmüş; Bosna-Hersek'in düşmesi hâlinde bütün İslam dünyasının moral ve medeniyet kaybına uğrayacağı vurgulanmıştır. Türkiye'nin geciken desteği dahi büyük bir beklentinin işareti olarak ele alınmıştır.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Dava Dergisi, Türkiye'nin Bosna-Hersek karşısındaki konumunu sert biçimde eleştirmiş ve gecikmiş diplomatik adımları ihlâl, korkaklık ve ihanet gibi güçlü kavramlarla nitelendirmiştir. Türkiye'den beklenenin yalnızca yardım ve diplomasi değil, doğrudan askeri ve siyasi müdahale olduğu savunulmuştur.
- Altınoluk ve Nehir Dergileri, Türkiye'nin Bosna-Hersek karşısındaki konumunu ahlaki ve manevi sorumluluk bağlamında değerlendirmiş; eleştiriyi daha çok gönülsüzlük ve ihmalkârlık üzerinden kurmuşlardır. Türkiye'nin ümmetin lideri olması gerektiği, ama bu liderliğin zayıfladığı sıkça vurgulanmıştır.
- Nehir Dergisi, Türkiye'nin pasifliğini kimlik ve ideolojik kopuşun sonucu olarak yorumlamış; devlet düzeyindeki çekingenliğin toplumun ruh kökleriyle bağını zayıflattığı iddiasında bulunmuştur. Türkiye'nin toparlanması İslami bilinç ve toplumsal uyanışla ilişkilendirilmiştir.
- İktibas Dergisi, Türkiye'yi eleştirirken diğer dergilerden farklı olarak toplumsal bilinç eksikliğini vurgulamış; devletin zayıf tutumunu yalnızca siyasete değil halkın dinî ve ilmî yetersizliğine, yani ümmet içi yozlaşmaya bağlamıştır. Çözüm, askeri eylemden çok fikrî dönüşüm olarak sunulmuştur.
- Diyanet Dergisi, diğer dergilere kıyasla daha ölçülü, diplomatik ve devlet kurumlarını gözeten bir söylem kurmuştur. Türkiye'nin sorumluluğu insani yardım, dayanışma, dua ve birlik çağrısı üzerinden işlenmiş; sert eleştirilerden kaçınılmıştır. Türkiye'nin devlet aklıyla hareket etmesi gerektiği vurgulanmış; söylem kurumsal ve uzlaştırıcı olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı karşısındaki konumu dergilerin tümünde tarihsel ve manevi bir yükümlülük şeklinde anlamlandırılmış; Bosna-Hersek yalnızca dış politik bir mesele değil kimliksel ve dini bir sorumluluk alanı olarak sunulmuştur. Dergilerin yaklaşımı ortak olarak "Türkiye'nin Bosna-Hersek'i yalnız bırakmaması gerektiği" fikri etrafında birleşmiş; ancak bu çağrının tonu ideolojik farklılıklara bağlı olarak militan mücadele, manevi uyanış, fikrî bilinç ve kurumsal

diplomasi eksenlerinde farklılaşmıştır. Böylece Türkiye'nin rolü hem umut hem de sitem yüklü bir beklenti alanı olarak konumlanmıştır.

4.8. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE SONUÇ TASAVVURU

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin çözüm önerileri irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında Bosna-Hersek Savaşı'nın çözümüne ilişkin öneriler salt askeri veya politik bir mesele olarak değil, ahlaki, dinî ve tarihsel boyutları olan bütüncül bir sorumluluk alanı olarak ele alınmıştır. Çözümün nihai hedefine dair yaklaşımda Bosna-Hersek'in Müslüman kimliğiyle yaşaması ve özgürlüğünü koruması ortak bir ideal olarak sunulmuştur.

- Çözüm önerilerinin merkezinde Müslüman dünya toplumlarının birleşmesi, dayanışmanın güçlendirilmesi ve İslam ümmetinin sorumluluk bilincini yeniden inşa etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dergiler, Bosna-Hersek'in yalnız bırakılmasının yalnızca siyasi bir başarısızlık değil, ümmetin tarihsel ve ahlaki çöküşü olarak değerlendirmişlerdir.

- Uluslararası güçlerin ve Birleşmiş Milletler'in pasif ve tarafgir tutumlarının çözüm üretemediği, bu nedenle Müslüman toplumların kendi imkân ve iradeleriyle çözüm üretmesi gerektiği ifade edilmiştir. Barışın

ancak adil bir düzen ve zulme karşı kolektif direniş ile kurulabileceği vurgulanmıştır.

- Çözümün nihai hedefi, dergilerin söyleminde ortak olarak Bosna-Hersek'in özgürlüğünün ümmetin yeniden dirilişinin sembolü olacağı yaklaşımıyla anlamlandırılmıştır. Bosna-Hersek'in direnişi, sadece bir coğrafyanın savunulması değil, Müslüman kimliğinin onurunun savunulması olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk ve Nehir Dergileri, çözümü ağırlıklı olarak manevi diriliş, ahlaki uyanış ve ümmetin ruh köklerine dönüş üzerinden tanımlamıştır. Direnişin temel kaynağı olarak imanın güçlendirilmesi ve dua, dayanışma ve birlik çağrıları ön plana çıkarılmıştır. Savaşın çözümü ruhsal mobilizasyonla bağlantılı görülmüştür.

- Dava Dergisi, diğer dergilerden farklı olarak çözümün temel yolunu silahlı mücadele ve fiili direniş olarak sunmuş; barışın ancak kaba güç ve askeri karşılık ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Diplomasi ve uluslararası beklenti zayıflık olarak değerlendirilmiş; Müslüman dünyaya militan dayanışma çağrısı yapılmıştır.

- İktibas Dergisi, çözüm sürecini fikrî, akidevi ve bilinçsel dönüşüm bağlamında ele almış; savaşın sonuçlarının kalıcı olabilmesi için Müslüman dünyanın akidevi sahihleşmeye ve ilmi gelişime yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Askeri zaferin tek başına yeterli olmayacağı, zihinsel ve teolojik bir yenilenme olmadan gerçek barışın sağlanamayacağı ifade edilmiştir.

- Diyanet Dergisi, çözüm önerilerini diğer dergilere kıyasla daha kurumsal ve diplomatik bir çerçevede sunmuştur. Uluslararası hukuk, insani yardım organizasyonları, dini dayanışma, devletlerarası iş birliği ve dualaların güçlendirilmesi çözüm yolu olarak öne çıkarılmıştır. Diyanet Dergisi, savaşın sonunu dünya vicdanının harekete geçmesi ve uluslararası adalet mekanizmalarının işletilmesi ile ilişkilendirmiştir.

Sonuç olarak çözüm tasavvuru konusunda dergilerin tümü Bosna-Hersek'in özgürlüğünü tarihsel bir zorunluluk ve dini bir sorumluluk olarak değerlendirmiş; adil barışın yalnızca siyasi yollarla değil kimlik, iman, onur ve dayanışma temelinde kurulabileceğini vurgulamıştır. Ancak çözümün nasıl gerçekleşeceğine ilişkin yol haritası ideolojik farklılıklara bağlı olarak manevi diriliş, fikrî yenilenme, militan direniş ve diplomatik süreçler arasında farklılaşmıştır. Böylece Bosna-Hersek'in kurtuluşu aynı zamanda ümmetin dirilişinin dönüm noktası olarak anlamlandırılmıştır.

4.9. DERGİLERİN KENDİ İÇİNDEKİ TUTARLILIK/TUTARSIZLIK

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin kendi içindeki tutarlılık ve tutarsızlıklarının olup olmadığı irdelenmiş ve içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamında, Bosna-Hersek Savaşı'nın haberleştirilmesi ve yorumlanması sürecinde bir temel süreklilik ve tutarlılık gözetildiği görülmüştür. Her dergi, kendi ideolojik ve dini çerçevesi doğrultusunda

olayları ele almış, böylece okuyucuya hem bilgi hem de moral destek sunan bir yayın çizgisi sergilemiştir.

- Ortak temalar arasında ümmet bilinci, Batı eleştirisi ve Müslüman topluma dayanışma çağrısı öne çıkarılmıştır. Bu temalar, dergilerin farklı ideolojik eksenlerinden bağımsız olarak, tüm sayılarda benzer bir ton ve içerik ile sunulmuştur.
- Dergiler, haber ve yorumlarında tarihsel perspektif ve dini referansları sıkça kullanmış; olayların yalnızca siyasi veya askeri boyutlarını değil, aynı zamanda ahlaki, kültürel ve dini boyutlarını da ele alarak bütüncül bir çerçeve sunmuşlardır.
- Dil ve üslup açısından temel bir tutarlılık sağlanmış; okuyucuya güven veren bir dil kullanımı tercih edilmiştir. Üslup, ideolojik duruş ve dini referanslar, her derginin karakterini belirleyen ana etkenler olmuştur.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk Dergisi'nde bazı sayılarda dramatik ve etkileyici anlatım öne çıkarken, diğer sayılarda analitik ve tarihsel çözümlemeler ağırlık kazanmıştır. Bu, derginin hem okuyucuyu duygusal olarak etkileme hem de olayları kavramsal çerçevede sunma çabasını yansıtmıştır.
- Nehir Dergisi'nde politik vurguların yoğunluğu sayılara göre değişmiş; bazı sayılarda militan ton ön plana çıkarken, diğer sayılarda sosyal ve kültürel çözüm önerilerine ağırlık verilmiştir. Bu, derginin okuyucu kitlesini farklı boyutlarda bilgilendirme stratejisinin göstergesi olmuştur.
- İktibas Dergisi, çoğunlukla analitik ve kavramsal bir dil kullanmış; ancak bazı yazılarda duygusal betimlemelere de yer verilmiş, bu sayede hem entelektüel hem de duygusal düzeyde etki yaratılmıştır.

- Dava Dergisi, militan dili sabit tutmuş, ancak zaman zaman insani veya diplomatik boyutlara kısa göndermeler yapmıştır. Bu yaklaşım, derginin ideolojik duruşunu korurken, savaşın insani yönüne de dikkat çekmeye çalıştığını göstermiştir.
- Diyanet Dergisi, kurumsal ve diplomatik üslubu büyük ölçüde korumuş; fakat bazı sayılarda duygusal yoğunluğun arttığı gözlenmiştir. Bu durum, resmi bir çerçeveyi korurken, okuyucuyu empati ve vicdan düzeyinde de etkileyebilme çabasını ortaya koymuştur.

Sonuç olarak dergiler, Bosna-Hersek Savaşı'nın ele alınış biçiminde temel bir tutarlılık göstermiş, ortak olarak ümmet bilinci, dini ve tarihsel perspektifleri ön plana çıkarmışlardır. Ancak üslup, dramatik yoğunluk ve çözüm önerileri gibi detaylarda önemli farklılıklar söz konu olmuştur. Bu farklılıklar, ideolojik duruş, hedef kitleye yönelik stratejik tercih ve yayın politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Altınoluk ve Nehir'in dramatik ve analitik geçişleri, İktibas'ın kavramsal yoğunluğu, Dava'nın militan odaklı yaklaşımı ve Diyanet'in kurumsal-diplomatik dili, dergilerin aynı olayı farklı ton ve vurgu ile okuyucuya sunma biçimlerini ortaya koymuştur. Böylece, her dergi hem kendi karakterini korumuş hem de okuyucusuna özgün bir perspektif kazandırmıştır; bu da yayınların kolektif etkisini, tek bir perspektifin ötesine taşıyarak daha zengin bir yorum alanı yaratmıştır.

4.10. GENEL KARŞILAŞTIRMA VE BÜTÜNCÜL DEĞERLENDİRME

Bosna-Hersek Savaşı bağlamında Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin içeriklerinin karşılaştırmalı incelenmesinde, dergiler arasındaki ortak ve ayrışan temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizler, dergilerin temel yaklaşım, değer ve perspektifleri bakımından birbirleriyle olan kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Ortak yönler, dergilerin tümü tarafından paylaşılan değerleri ve meseleleri ele alış biçimlerini yansıtırken, ayrışmalar ideolojik duruş, çözüm önerileri ve vurgu yaptıkları öncelikler üzerinden farklılaşmayı göstermektedir.

Analizler, tüm dergilerde belirli temaların tutarlılıkla işlendiğini ve ortak bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu ortak perspektif, sadece konuların ele alınış biçiminde değil, aynı zamanda okuyucuya sunulan değerler, sorumluluk bilinci ve

tarihsel farkındalık üzerinden de kendini göstermektedir. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ortak noktaları şu şekilde ifade edilebilir:

- Beş derginin tamamı, Bosna-Hersek Savaşı'nı sadece siyasi veya askeri bir çatışma olarak değil, tarihî, kültürel ve dini bağlamları olan bir olgu olarak ele almıştır. Her dergi, Müslüman kimliği, ümmet bilinci ve tarihsel sorumluluk vurgularını ön plana çıkararak okuyucusuna bir moral ve ideolojik rehber sunmayı hedeflemiştir.
- Dergilerin çoğunda ümmet dayanışması ve kolektif sorumluluk ana tema olarak öne çıkmıştır. Ortak söylemde, Bosna-Hersek'in yalnız bırakılmasının yalnızca bir coğrafi kayıp değil, Müslüman kimliğinin onuruna yönelik bir tehdit olarak algılandığı açıkça görülmüştür. Bu, dergilerin tarihsel perspektifi ve dini referansları birleştirerek ürettiği toplumsal ve ahlaki bir sorumluluk alanı olmuştur.
- Haber ve yorumlarda uluslararası güçlerin ve Birleşmiş Milletler'in pasifliği ortak bir eleştiri noktası olmuştur. Dergiler, çözümün dış müdahalelerle değil, Müslüman toplumların kendi iradeleri ve kolektif güçleriyle sağlanabileceğini vurgulamıştır.
- Dil ve üslup açısından ortak bir tutarlılık ve güven yaratma stratejisi görülmüş; okuyucuya hem bilgi aktarma hem de ideolojik rehberlik sağlama amacı, tüm dergilerde belirgin bir şekilde görülmüştür.

Bununla birlikte, dergiler arasında belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Farklı ideolojik duruşlar, çözüm yollarına dair tercihlerin çeşitliliği ve temaların yorumlanış biçimi, her maddede öne çıkan ayrışmaları oluşturur. Bu ayrışmalar, dergilerin okuyucuya sundukları mesajlar, vurguladıkları öncelikler ve önerdikleri yöntemler üzerinden somutlaşmaktadır. Her bir dergi detaylı olarak incelendiğinde, dergilerin ayrıştıkları noktalar şu şekilde ifade edilebilir:

- Altınoluk ve Nehir Dergileri, çözümü manevi diriliş ve ahlaki uyanış üzerinden yorumlamış, iman, dua ve ruhsal dayanışmayı temel çözüm yolu olarak öne çıkarmışlardır. Bu yaklaşım, savaşın yalnızca fiziksel boyutunu değil, ruhsal ve toplumsal boyutunu da merkeze almıştır.

- Dava Dergisi, çözümü çoğunlukla fiili direniş ve militan yöntemler üzerinden sunmuş, barışın ancak askeri güç ve diplomatik olmayan eylemlerle sağlanabileceğini vurgulamıştır. Bu, diğer dergilerin manevi veya kurumsal çözüm önerilerinden belirgin şekilde ayrılmıştır.
- İktibas Dergisi, çözümü fikrî, akidevi ve bilinçsel dönüşüm ekseninde ele almış, savaşın sonuçlarının kalıcı olabilmesi için entelektüel ve teolojik yenilenmeyi şart koşmuştur. Bu yaklaşım, ideolojik ve stratejik derinliği ön plana çıkarırken, diğer dergilerin daha yüzeysel veya pragmatik çözüm önerilerinden farklılaşmıştır.
- Diyanet Dergisi, çözümü kurumsal ve diplomatik bir çerçevede sunmuş, uluslararası hukuk, insani yardım ve devletlerarası iş birliğini önermiştir. Savaşın sonunu, dünya vicdanının harekete geçmesi ve adalet mekanizmalarının işletilmesi ile ilişkilendirmiştir. Bu, derginin diğerlerine kıyasla daha resmi ve sistematik bir yaklaşım sergilediğini göstermiştir.

Sonuç olarak dergiler, savaş ve çözüm algısında ortak bir ahlaki ve dini referans çerçevesi üzerinden hareket etmişlerdir; Bosna-Hersek'in özgürlüğü, ümmetin tarihsel ve dini sorumluluğunun sembolü olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, çözüm yolları ve üslup farklılıkları, dergilerin ideolojik kimlikleri ve hedef kitleye yönelik stratejileri ile doğrudan ilişkilidir. Altınoluk ve Nehir, manevi diriliş ve ruhsal güçlendirme üzerinden bir çözüm perspektifi sunarken; Dava militan dayanışma ve fiili direnişi vurgulamış, İktibas entelektüel ve akidevi yenilenmeye odaklanmış, Diyanet ise kurumsal-diplomatik bir yaklaşım geliştirmiştir.

Bu farklılıklar, savaşın yorumlanması ve çözüm tasavvuru konusunda tek tip bir anlatının mümkün olmadığını ortaya koyar. Her dergi, kendi ideolojik ve epistemik önceliklerini okuyucusuna aktarmış, böylece Bosna-Hersek meselesi etrafında çok katmanlı bir yorum alanı oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, yapılan mukayeseli analiz, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yaklaşım ve tematik tercihlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışma, dergilerin hem ortak ideolojik ve ahlaki değerler etrafında birleştiğini hem de her birinin farklı üslup, çözüm önerisi ve

stratejik önceliklerle ayrıştığını göstermektedir. Bu bağlamda, beş dergi yalnızca bir olayın aktarımını değil, aynı zamanda modern İslamcı yayıncılık pratiğinin ideolojik tutarlılık ile esneklik arasındaki dinamik dengesini sergilemektedir. Analiz, tarihsel sorumluluk, dini perspektif, toplumsal dayanışma, diplomatik ve askeri çözüm önerileri gibi farklı boyutlarda dergiler arasında ortaya çıkan paralellik ve farklılıkları netleştirmiş; okuyucuya, Türkiye'deki İslamcı basının toplumsal olaylara yaklaşımındaki çok katmanlı ve bütüncül karakteri göstermiştir. Böylece bu çalışma, hem somut veriler üzerinden kolektif bir bilgi zemini kurmakta hem de ideolojik çeşitlilik ile stratejik esnekliğin bir arada nasıl işlediğine dair önemli bir katkı sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, 1992–1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasında nasıl anlamlandırıldığını, özellikle İslamcı dergiler üzerinden üretilen söylemler bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergileri, Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin yaklaşımları, kullandıkları dil ve benimsedikleri kavramsal çerçeve açısından detaylandırırarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel odağı, söz konusu dergilerin Bosna-Hersek'i hangi anlam dünyası içinde konumlandırdıkları ve bu konumlandırmanın Türkiye'deki İslamcı kimlik algısıyla nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koymaktır.

Araştırma sürecinde, Bosna-Hersek Savaşı'nın bu dergilerde yalnızca güncel bir uluslararası kriz veya bölgesel bir çatışma olarak değil; tarih, din ve kimlik ekseninde anlamlandırıldığı görülmüştür. İncelenen dergiler, savaşı çoğunlukla Müslüman kimliğe yönelmiş bir tehdit, ümmet bilincini harekete geçiren bir sınav ve Türkiye açısından tarihsel ve manevi sorumluluklar doğuran bir mesele olarak çerçevelemiştir.

Dört ana bölümden oluşan bu tezin birinci bölümünde Bosna-Hersek'in tarihsel ve kimliksel arka planı ele alınmış; bölgenin farklı dini ve etnik aidiyetlerin kesişim noktası olması nedeniyle tarihsel olarak çatışmalara açık bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu çerçevede Bosna-Hersek'te yaşanan savaşların yalnızca modern döneme özgü olmadığı, Müslüman kimliğin bu tarihsel süreçte merkezi bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

İkinci bölümde Türkiye'de İslamcılığın düşünsel ve siyasal serencamı genel hatlarıyla tarihsel bir perspektifle incelenmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'e uzanan süreçte İslamcılığın geçirdiği dönüşümler ve özellikle 1990'lı yıllarda kazandığı görünürlük ele alınmıştır. Bu bölüm, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı çevrelerde neden güçlü bir karşılık bulduğunu anlamaya imkân tanımıştır.

Üçüncü bölümde Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergileri ayrı ayrı incelenmiş; her bir derginin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı, kullandığı dil ve öne çıkardığı temalar kendi bütünlüğü içinde değerlendirilmiştir. Böylece her derginin

Bosna-Hersek'i hangi ideolojik ve söylemsel çerçeve içinde konumlandırdığı ortaya konulmuştur.

Dördüncü bölümde ise dergiler mukayeseli bir perspektifle ele alınarak ortaklaştıkları ve ayrıştıkları noktalar tespit edilmiştir. Bu bölümde Bosna-Hersek Savaşı'nın tüm dergilerde genel olarak Müslüman kimliğe yönelmiş bir tehdit olarak okunduğu, ancak bu okumanın farklı ideolojik yönelimler ve söylemsel stratejiler üzerinden inşa edildiği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada incelenen Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinin Bosna-Hersek Savaşı'na ilişkin söylemleri birlikte değerlendirildiğinde, farklı ideolojik ve kurumsal konumlanışlara sahip olmalarına rağmen belirli ortak temalar etrafında güçlü bir yakınsama gösterdikleri görülmektedir. Bu ortaklaşma, özellikle Bosna-Hersek'in anlamlandırılma biçimi ve Müslüman kimliğin merkeze alınışı noktasında belirginleşmektedir.

İncelenen dergilerde Bosna-Hersek Savaşı, modern bir uluslararası kriz, etnik bir iç savaş ya da yalnızca toprak temelli bir çatışma olarak değil; doğrudan Müslüman kimliğe yönelmiş tarihsel bir saldırı olarak çerçevelenmiştir. Savaş, çoğunlukla "din savaşı" ya da "İslam'a yönelik sistematik bir kuşatma" şeklinde okunmuş; bu yorum, haber dili ve yorum yazıları aracılığıyla sürekli yeniden üretilmiştir. Böylece Bosna-Hersek, yalnızca coğrafi bir mekân değil, İslam dünyasının tarihsel hafızasında merkezi bir anlam taşıyan sembolik bir alan hâline getirilmiştir.

Bu çerçevede Boşnak Müslüman kimliği, güçlü bir mağduriyet anlatısı etrafında inşa edilmiştir. Boşnaklar, çoğunlukla mazlum ve yalnız bırakılmış bir Müslüman topluluk olarak sunulurken; karşıt aktörler zalim ve sistematik şiddet uygulayan unsurlar olarak konumlandırılmıştır. Bu anlatı, İslamcı kimlik algısında merkezi bir yere sahip olan "mazlum ümmet" ile "antiemperyalist" tasavvurunu güçlendiren ideolojik bir işlev üstlenmiştir.

Ümmet söylemi, Bosna-Hersek Savaşı bağlamında yoğun biçimde dolaşıma sokulmuştur. Bosna-Hersek'te yaşananlar, yerel bir halkın trajedisi olmanın ötesinde, tüm İslam dünyasını ilgilendiren ortak bir sınav olarak sunulmuştur. Bu bağlamda Bosna-Hersek, ümmet bilincinin yeniden hatırlandığı ve Müslüman dayanışmasının test

edildiği bir alan olarak kurgulanmış; okuyucu, dini ve ahlaki sorumluluk üstlenmeye çağrılmıştır.

Batı'ya ilişkin algı ve söylemler de dergiler arasında güçlü bir ortaklık göstermektedir. Batı dünyası, çoğunlukla adaletsiz ve Müslümanlara karşı kayıtsız kalan bir aktör olarak betimlenmiş; uluslararası kuruluşların tutumu, İslam karşıtı tarihsel bir zihniyetin devamı şeklinde yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, İslamcı düşüncede yaygın olan Batı eleştirisinin Bosna-Hersek meselesi üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir.

Son olarak, Türkiye'ye atfedilen rol ortak temalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, Bosna-Hersek ile tarihsel bağlar, Osmanlı mirası ve dini kardeşlik temelinde ilişkilendirilmiş; savaş karşısındaki tutumu ahlaki ve tarihsel bir sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Bosna-Hersek, Türkiye'deki İslamcı kimlik tahayyülünde yalnızca "yardım edilmesi gereken bir coğrafya" değil, aynı zamanda tarihsel ve dini kimlikle yüzleşilen bir imtihan alanı olarak konumlandırılmıştır.

Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergileri Bosna-Hersek Savaşı'nı Müslüman kimliğe yönelmiş tarihsel bir saldırı olarak okuma noktasında ortaklaşsalar da, bu ortak çerçevenin söylemsel olarak nasıl inşa edildiği, hangi kavramların öne çıkarıldığı ve okuyucuya hangi anlam dünyasının sunulduğu hususunda belirgin ayrışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu ayrışmalar, dergilerin ideolojik yönelimleri, hedef kitleleri ve kurumsal konumlanışlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Altınoluk Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı, yoğun biçimde duygusal ve mobilize edici bir söylem üzerine kurulmaktadır. Bosna-Hersek, mazlumiyet ve direnişin iç içe geçtiği bir İslam toprağı olarak sunulmakta; Boşnak Müslümanlar sabır, fedakârlık ve şehadet kavramları üzerinden idealize edilmektedir. Kullanılan dil, yüksek duygusal yoğunluğa sahiptir ve okuyucuda sorumluluk duygusu uyandırmayı amaçlamaktadır. Savaş, açık biçimde "Haçlı zihniyetinin devamı" olarak kodlanmış; Batı dünyası asli sorumlulardan biri olarak konumlandırılmıştır.

Nehir Dergisi, Bosna-Hersek Savaşı'nı benzer bir İslamcı perspektiften ele almakla birlikte, söyleminde daha sert ve polemikçi bir ton kullanmıştır. Türkiye'nin hem devlet hem de toplum düzeyindeki tutumu yoğun eleştirilere konu olmuş; pasiflik

ve duyarsızlık vurgulanmıştır. Nehir Dergisi'nde Bosna-Hersek anlatısı, yalnızca dış aktörlere yönelik bir eleştiri üretmekle sınırlı kalmamış; İslam dünyasının kendi içindeki zaaflarına işaret eden bir öz-eleştiri alanına dönüştürülmüştür.

İktibas Dergisi'nin Bosna-Hersek Savaşı'na yaklaşımı, diğer dergilerden belirgin biçimde ayrışmaktadır. Duygusal mobilizasyon yerine daha rasyonel, akidevi ve ideolojik bir analiz dili tercih edilmiştir. Bosna-Hersek'te yaşananlar, İslam dünyasının fikrî ve siyasi zaaflarının bir sonucu olarak okunmuş; mesele, daha geniş bir sistem eleştirisi bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle dergide kullanılan dil daha mesafeli, kavramsal ve eleştirel bir nitelik taşımaktadır.

Dava Dergisi, Bosna-Hersek Savaşı'nı ideolojik mücadele ve direniş ekseninde ele almış; söyleminde mücadeleci ve aksiyon odaklı bir dil benimsemiştir. Bosna-Hersek, pasif bir mağduriyet alanı olarak değil; İslami mücadelenin sürdüğü aktif bir cephe olarak sunulmuştur. Savaş, açık bir ideolojik karşılaşma ve cepheleşme biçiminde resmedilmiştir.

Diyanet Dergisi ise Bosna-Hersek Savaşı'nı daha kurumsal, temkinli ve tarihsel süreklilik vurgusu güçlü bir çerçevede ele almıştır. Söyleminde sert ideolojik ifadelerden kaçınan dergi, Bosna-Hersek'i dini ve insani bir sorumluluk alanı olarak sunmuştur. Kullanılan dil, ümmet söylemini korumakla birlikte bunu devlet aklına ve kurumsal temsil diline uygun bir biçimde inşa etmektedir.

Sonuç olarak, incelenen dergiler Bosna-Hersek Savaşı'nı aynı ideolojik eksen üzerinden anlamlandırmış; ancak bu anlamlandırmayı farklı söylemsel stratejiler, dil tonları ve öncelikler aracılığıyla üretmişlerdir. Bu durum, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasının ortak hassasiyetler etrafında şekillenen, ancak söylem düzeyinde farklılaşan çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, Türkiye'deki İslamcı dergilerin Bosna-Hersek Savaşı'nı nasıl anlamlandırdıkları ve bu anlamlandırmanın Türkiye, ümmet ve sorumluluk algısıyla nasıl ilişkilendirildiği sorusu etrafında şekillenmiştir. Yapılan incelemeler, bu soruya açık ve tutarlı bir yanıt üretildiğini göstermektedir.

Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde Bosna-Hersek Savaşı, modern anlamda bir uluslararası kriz ya da bölgesel çatışma olarak değil; Müslüman kimliğine yönelmiş tarihsel ve ideolojik bir saldırı olarak çerçevelenmiştir. Bu bakış

açısı, savaşın yalnızca siyasi aktörler üzerinden değil, İslam dünyasının bütününü ilgilendiren bir varoluş meselesi olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bosna-Hersek, bu dergilerde Müslüman ümmetin sınandığı sembolik bir mekân olarak inşa edilmiştir.

Bu söylemsel çerçeve içinde Türkiye'ye atfedilen rol merkezi bir konumda yer almaktadır. Türkiye, Bosna-Hersek ile yalnızca diplomatik ilişkiler bağlamında değil; tarihsel bağlar, Osmanlı mirası ve dini kardeşlik temelinde ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Bosna-Hersekli Müslümanların yaşadığı trajedi karşısında ahlaki ve tarihi sorumluluk taşıyan bir özne olarak sunulmuş; pasiflik eleştirilmiş, daha etkin bir tutum benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ümmet söylemi ise Bosna-Hersek Savaşı'nı anlamlandıran temel kavramsal çerçevelerden biri olmuştur. Bosna-Hersek'te yaşananlar, yalnızca Boşnak Müslümanların değil, tüm İslam ümmetinin ortak acısı ve ortak sınavı olarak temsil edilmiştir. Bu söylem aracılığıyla okuyucu, Bosna-Hersek'teki şiddet karşısında edilgen bir izleyici konumundan çıkarılarak sorumluluk taşıyan bir özne olarak konumlandırılmıştır.

Bununla birlikte, dergiler arasındaki ideolojik farklılıklar, Türkiye ve ümmet algısının sunuluş biçimlerinde belirli ayrışmalara yol açmıştır. Bazı dergiler bu sorumluluğu daha çok duygusal ve ahlaki çağrı diliyle inşa ederken, bazıları eleştirel ve ideolojik bir sorgulama çerçevesi benimsemiştir. Ancak bu farklılıklar, Bosna-Hersek'e atfedilen temel anlamı dönüştürmemiş; aksine ortak bir kimlik tahayyülünün farklı söylemsel biçimlerde yeniden üretildiğini göstermiştir.

Bu bulgular ışığında araştırma sorusuna verilen yanıt nettir: Türkiye'deki İslamcı dergiler Bosna-Hersek Savaşı'nı, Müslüman kimliğin hedef alındığı tarihsel bir saldırı olarak okumuş; Türkiye'yi ve İslam ümmetini bu saldırı karşısında ahlaki, dini ve tarihsel sorumluluk taşıyan öznelere dönüştüren bir söylem üretmiştir.

Bu çalışma, Bosna-Hersek Savaşı'nı konu edinen mevcut literatürden farklı olarak, savaşın Türkiye'deki İslamcı dergilerde nasıl anlamlandırıldığını söylem düzeyinde ve mukayeseli bir perspektifle ele alması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Literatürde Bosna-Hersek Savaşı çoğunlukla uluslararası ilişkiler, güvenlik politikaları, soykırım hukuku ve Balkanlar bağlamında tarihsel analizler

üzerinden incelenmiş; Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasının savaşı nasıl çerçevelediği sınırlı ölçüde ele alınmıştır. Türkiye'deki İslamcı dergilerin Bosna-Hersek Savaşı'na olan yaklaşımları ele alınmamış dolayısıyla bu çalışma sahasında bir ilk olmuştur.

Bu tez, Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerini bir arada ve karşılaştırmalı biçimde inceleyerek, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı yayıncılık alanında nasıl ortak temalar ve farklı söylemsel stratejiler üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, tekil bir yayın ya da ideolojik çizgiye odaklanmak yerine, İslamcı düşünce dünyası içindeki söylemsel çeşitliliği görünür kılmaktadır.

Çalışmanın bir diğer özgün yönü, Bosna-Hersek Savaşı'nı yalnızca insani kriz ya da mağduriyet söylemiyle sınırlı tutmayarak, Müslüman kimliği, ümmet bilinci ve tarihsel sorumluluk kavramları etrafında analiz etmesidir. Bu yaklaşım, savaşın İslamcı dergilerde nasıl bir kimlik ve varoluş meselesi olarak çerçevelendiğini ortaya koymakta; Türkiye'nin bu söylemler içindeki konumunun ahlaki ve tarihsel bir sorumluluk üzerinden kurulduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu tez, İslamcı dergilerin söylemlerinde duygusal mobilizasyon, ideolojik eleştiri ve kurumsal temsil biçimlerinin nasıl farklılaştığını sistematik biçimde ortaya koyarak, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin homojen bir yapıdan ziyade, ortak hassasiyetler etrafında şekillenen çok katmanlı bir söylem alanı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye'deki İslamcı yayıncılık literatürüne kavramsal ve yöntemsel bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı dergilerde nasıl anlamlandırıldığını inceleyerek, savaşın yalnızca tarihsel ve siyasal bir olay olarak değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve sorumluluk ekseninde kurulan ideolojik bir anlatı olarak ele alındığını ortaya koymuştur. Altınoluk, Nehir, İktibas, Dava ve Diyanet dergilerinde üretilen söylemler, Bosna-Hersek'in İslamcı düşünce dünyasında ağırlıklı olarak Müslüman kimlik üzerinden anlamlandırıldığını göstermektedir.

İncelenen dergilerde Bosna-Hersek Savaşı, modern uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınan bir jeopolitik krizden ziyade, Müslüman varlığına yönelmiş tarihsel bir saldırının güncel tezahürü olarak çerçevelenmiştir. Bu yaklaşım, savaşın

yalnızca Boşnak halkının yaşadığı yerel bir trajedi olarak değil, tüm İslam ümmetini ilgilendiren ahlaki ve kimliksel bir sınav olarak sunulmasına imkân tanımıştır. Böylece Bosna-Hersek, Türkiye'deki İslamcı söylemde ortak bir aidiyet ve sorumluluk alanı hâline gelmiştir.

Dergiler arasında söylemsel farklılıklar bulunmakla birlikte, bu farklılıklar Bosna-Hersek'e atfedilen temel anlamı dönüştürmemiş; aynı kimlik tahayyülü farklı ideolojik ve dilsel stratejilerle yeniden üretilmiştir. Duygusal mobilizasyonu önceleyen söylemler ile ideolojik, akidevi ya da kurumsal çerçeveler arasındaki bu çeşitlilik, Türkiye'deki İslamcı düşünce dünyasının homojen olmayan, ancak ortak hassasiyetler etrafında şekillenen çok katmanlı bir yapı arz ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Bosna-Hersek Savaşı'nın Türkiye'deki İslamcı dergilerde yalnızca bir dış politika meselesi olarak değil, kimlik inşası, kolektif hafıza ve ideolojik konumlanış açısından kurucu bir olay olarak ele alındığını ortaya koymuştur. Bu yönüyle Bosna-Hersek, İslamcı düşünce dünyasında geçmişle bugün, yerel ile küresel ve din ile siyaset arasındaki ilişkiyi görünür kılan kritik bir eşik olarak konumlanmaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki İslamcı söylemin savaş, kimlik ve aidiyet ekseninde nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik ileride yapılacak araştırmalar için sağlam bir analitik zemin sunmayı ve literatürel katkı sunmayı amaçlamaktadır..

KAYNAKÇA

Acar, M. (1993). "Bosna-Hersek Trajedisi". Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 2, (52-57).

Açık, H. (2020). *Günümüzde Dini Bir Akım Olarak Erenköy Cemaati ve Dini Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi SBE.

Ahmatoviç, R. (1992). "Sarayevo Mektubu: Bağımsız Bosna-Hersek Devleti Mübarek Olsun!". İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 159, (48).

Aktay, Y. (2005). Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı. Bora, Tanıl. Gültekingil, Murat (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. Cilt 6. (68-71). İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak Dönmez, B. (2015). *Yugoslavya'dan Bosna-Hersek'e Bir İç Savaşın Anatomisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE.

Alp, İ. (2017). "Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)". *Avrasya Etüdleri*, Cilt 52, Sayı 2. (127-171). https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35354/392512#article_cite (Erişim Tarihi: 08/07/2024).

Alpar, G. (2023). Dayton Barış Anlaşması ve Bosna-Hersek ile Hırvatistan Arasında Sınır Anlaşmazlıkları. Alpar, Günay (ed.). *Gençlerin Gözüyle Geçmişten Geleceğe Balkanlar Kongresi.* (87-92). İstanbul: Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları.

Altınoluk Dergisi. (1992). "Savaş Değil Katliam". Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 77, (46-48).

Altınoluk Dergisi. (1992). Sayı: 77. Batı'nın Öteki Yüzü.

Altınoluk Dergisi. (1992). Sayı: 82. Kardeşlik Sınavı.

Altınoluk Dergisi. (1993). Sayı: 88. Zulüm Çemberi.

Altınoluk Dergisi. (1995). Sayı: 114. Mazlum Bosna Çirkin Batı.

Altınoluk Dergisi. (2025). https://www.altinoluk.com.tr/sayfa/hakkimizda (Erişim Tarihi: 10/12/2025)

Altınoluk. (1992). “Azerbaycan-Bosna-Hersek: Çaresizlik Boğazımızda Düğüm”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 76, (45-46).

Altınoluk. (1992). “Türkiye Hep Seyirci”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 75, (49).

Anadol, C. (1992). “Hristiyan Dünyası, Balkanlar ve Türkiye”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 20, (36-37).

Armaoğlu, F. (2023). Savaşın Çıkması. Özeren, M. Murtaza (ed.). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995).* (82-85). İstanbul: Kronik Yayınları.

Armaoğlu, F. (2023). Yugoslavya’da İç savaş. Özeren, M. Murtaza (ed.). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995).* (695-697). İstanbul: Kronik Yayınları.

Arslan, A. (1992). “Göçmen Misafirhaneleri”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 24, (32-38).

Arslan, A. (1992). “Sırplar Minarelerimize Haç Taktılar”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 20, (38-41).

Arslan, A., İşcan, A. B. (1992). “İslam Konferansı Teşkilatına Üye Ülkelerin Dışişleri Bakanları Toplandı”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 20, (50).

Atacan, F. (2020). “Modern Türkiye’de İslamcı Bir Kürt Grubu: Değişen Kimlikler”. *Kürt Araştırmaları Dergisi* Sayı 3. (104-137).

Atalar, M. K. (1992). “Sırplar Sarayova’yı Yerle Bir Ederken”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 162, (25-26).

Aytepe, M. (2016). “Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1. (169-199). https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/23921/260242#article_cite (Erişim Tarihi: 08/11/2024).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1992). Bosna Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516-1919). Yayın Nu:7.

Battal, M. (2019). *Bosna-Hersek Savaşı Karşısında Uluslararası Toplumun Tepkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi SBE.

Beller, S. (2023). Parçalara Ayrılan Bir İmparatorluk (1908-1918). Cerit, Ali Kaan (Ed.), Kadir Purde (Çev.). *Kısa Avusturya Tarihi.* (214-236). İstanbul: Kronik Yayınları.

Bora, T. (1999). *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, T. (2020). *Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyükkara, M. A. (2019). İlk İhyacılar/İslamcılar. Başoğlu, Tuncay (ed.). *Çağdaş İslami Akımlar* (31-37). İstanbul: Klasik Yayınları.

Čepič, Z. (2021). Yugoslavya'da Slovenya (1945-1991): Süreçler ve Olaylar. Demir, Hakan (ed.). Muharrem Rahte (çev.). *Yugoslavya Tarihi (1918-1991).* (99-124). Ankara: Nobel Yayınları.

Çakır, R. (1990). "*Ayet ve Slogan" Türkiye'de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, R. (2017). *Ayet ve Slogan-Türkiye'de İslami Oluşumlar.* İstanbul: Metis Yayınları.

Çamurcu, K. (1993). "Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Tarihi Alija İzzetbegoviçsiz Yazılmayacak". Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 1, (30-31).

Dalar, M. (2008). "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 1, Sayı 16. (91-123). https://doi.org/10.11616/AbantSbe.232 (Erişim Tarihi: 06/07/2024)

Dava Dergisi. (1989). Sayı/Cilt: 1.

Dava Dergisi. (1992). "Avrupa İslam'a Hamiledir. Birgün İslami Bir Devlet Doğuracaktır". Dava Dergisi, Sayı/Cilt 50.

Dava Dergisi. (1992). "Bosna-Hersek Vahşetine Artık Son Verilmelidir". Dava Dergisi, Sayı/Cilt 29.

Dava Dergisi. (1992). "Bosna-Hersek'te İslami Cihat Komutanı Midhad ile Köln'de Mülakat". Dava Dergisi, Sayı/Cilt 26, (38-39).

Dava Dergisi. (1992). "Bu Zulümlere Ancak ve Yalnız Birleşik İslami Cumhuriyetler Federasyonu Alternatif Çözüm Getirebilir". Dava Dergisi, Sayı/Cilt 33.

Dava Dergisi. (1992). “Sakat Kalan Binlerce Masum Hakkı Sorulmalıdır”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 26.

Dava Dergisi. (1992). “Serkelam: Bosna-Hersek Dramı”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 29, (3-4).

Dilan, E. (1992). “Kadınların Kaleminden: Çaresizliğin Böylesi”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 27, (38).

Diyanet Dergisi. (1992). “Konu: İnsan Çare: İslam”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 24.

Diyanet Dergisi. (1993). “Eksik Olan Ne?”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 31.

Diyanet İşleri Başkanlığı (n.d.-a). *Dini yayın Tarihçesi.* https://www2.diyanet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/D%C4%B1n%C4%B1Yay%C4%B1nlarTar%C4%B1hce.aspx

Diyanet İşleri Başkanlığı (n.d.-b). *Dini yayınlar Genel Müdürlüğü-İlke ve Hedefler.* https://www2.diyanet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/IlkeHedefler.aspx

Djurdjev, B. (1992). “Bosna-Hersek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 6. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları.

Drkenda, E. (2013). *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi SBE.

Duran, B. (2005). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı-İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri. Bora, Tanıl. Gültekingil, Murat (ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. Cilt 6. (129-135). İstanbul: İletişim Yayınları.

Emin, E. (2020). Güncel Krizler. Emin, Emin (ed.). *Balkanlar Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya.* (21-38). İstanbul: İNSAMER

Erbesler, E. E. (2014). *Bosna’da Egemenlik Sorunu Dayton Anlaşması*. İstanbul: Biyografi Net Yayınları.

Ergüç, V. (2023). Ütopyaya Tutunuştan İktidara tutunuşa Türkiye’de İslamcılık. Sezer Şanlı, Ayşe (ed.). *Erken Cumhuriyet Döneminden Günümüze Türkiye’de Siyasal İdeolojiler: Kavramlar, Fikirler, Partiler*. (31-55). Ankara: Nika Yayınları.

Eyyüboğulları, G. (1990). “Yüzyılda Kur’an’a Dayalı İslami Hareket”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 20. (20).

Gölen, Z. (2010). “Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek’te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”. *Belleten*, Cilt 74, Sayı 270. (421-476). https://doi.org/10.37879/belleten.2010.421 (Erişim Tarihi: 03/07/2024).

Gölen, Z. (2010). *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gümüş, Z. (2005). *Bosna-Hersek Savaşı ve Uluslararası İlişkilerdeki Yeri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi SBE.

Güven, İ. F. (2016). “Yugoslavya’nın Dağılması Bağlamında Josıp Broz Tito ve Slobodan Miloseviç’in Söylem ve Politikalarının İncelenmesi”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih,* Sayı 17. (101-128). (Erişim Tarihi: 15/07/2024).

Hacıoğlu, H. (1992). “Travnik Cephe Emiri Ahmed Adiloviç: Sırplar, Tüm Müslümanları Öldürmek İstiyorlar”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 29, (5-7).

Hacısalihoğlu, M. (2019). “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda tarih ve tarihyazımı”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* Sayı 89. (47-73).

https://www.altinoluk.com.tr/ (Erişim Tarihi: 05/12/2024).

İktibas Dergisi. (1992). “ABD: Türkiye Müslüman-Hristiyan Çatışmalarına Karışmamalı”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 162, (39).

İktibas Dergisi. (1992). “Aliya İzzetbegoviç’den Ferasetli Bir Davranış”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 159, (58).

İktibas Dergisi. (1992). “Bosna’da Müslümanlar Bir Bir Katlediliyor”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 161.

İktibas Dergisi. (1992). “Bosna-Hersek Müslümanları İçin ‘Acil Çağrı’”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 161, (24).

İktibas Dergisi. (1992). “Bosna-Hersek”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 161, (7-8).

İktibas Dergisi. (1992). “İslam’ Karşı Haçlılar”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 165.

İktibas Dergisi. (1992). “Müslüman Bosna İçin Çağrı”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 158, (16).

İktibas Dergisi. (1992). “Sırp Bakan, ‘İslam Her Yerde Güçleniyor, Hristiyanlık Geriliyor’ dedi ve İtiraf Etti: Haçlı Seferlerini Başlattık”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 165, (39-40).

İktibas Dergisi. (1992). “Sırplar Müslümanları Kesip Başlarıyla Top Oynuyor”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 161, (47).

İktibas Dergisi. (1992). “Türkiye Erkek Kardeş”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 159, (46).

İktibas Dergisi. (1992). “Yeni Dünta Düzeni”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 168.

İktibas Dergisi. (1992). “Yeni Dünya Düzeni ve Müslümanlar: Bosna-Hersek”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 165, (6-9).

İktibas Dergisi. (1994). “Kupres’te Yeniden İlk Ezan”. İktibas Dergisi, Sayı/Cilt 191-192.

İktibas Dergisi. (2025). https://iktibasdergisi.com/ (Erişim Tarihi: 23/06/2025)

İktibas Dergisi. (2025). Sayı: 557. İçindekiler ve Jenerik Kısmı.

İşcan, A. B. (1993). “Bosna’yı Düşünüyorum”. Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 26, (38-39).

İzzetbegoviç, A. (2022a). *Soğuk ve Acı Barış Günleri*. Edina Nurikiç (çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2022b). *Bosna Büyük Bir Sır*. Azra Blekiç Aydoğan, İbrahim Hakan Aydoğan (çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Jareb, M. (2021). Sırp-Hırvat-Sloven/Yugoslavya Krallığı’nda Hırvatlar ve Hırvatistan Toprakları (1918-1941). Demir, Hakan (ed.). Muharrem Rahte (çev.). *Yugoslavya Tarihi (1918-1991).* (1-23). Ankara: Nobel Yayınları.

Jelavich, B. (2013) *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar.* İhsan Durdu (çev.). İstanbul: Küre yayınları.

Kahramanyol, M. (2018). Bosna ve Boşnaklar. Kurşun, Zekeriya (ed.), Usta, Ahmet. Tonta Ak, Emine (ed.). *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu.* (13-28). İstanbul.

Kamceroviç, H. (2021). Yugoslavya Halk Ordusu (1945-1991). Demir, Hakan (ed.). Muharrem Rahte (çev.). *Yugoslavya Tarihi (1918-1991).* (125-142). Ankara: Nobel Yayınları.

Kamceroviç, H. (2021). Yugoslavya'da Bosna Hersek (1918-1991). Demir, Hakan (ed.). Muharrem Rahte (çev.). *Yugoslavya Tarihi (1918-1991).* (125-142). Ankara: Nobel Yayınları.

Kara, İ. (2005). Diyanet İşleri Başkanlığı Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum. Bora, Tanıl. Gültekingil, Murat (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. Cilt 6. (178-183). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kentel, F. (2005). 1990'ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller. Bora, Tanıl. Gültekingil, Murat (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. Cilt 6. (721-735). İstanbul: İletişim Yayınları.

Keskin, A. (1993). "Bosna Kurtulacak mı?". Diyanet Dergisi, Sayı/Cilt 26, (36-40).

Kot, A. (1992). "Yüreğim Titriyor". Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 82, (9-13).

Kültür Sayfası. (2020). "Cemaatler ve Nur Hareketi Üzerine Notlar". https://www.kultursayfasi.com/cemaatler-nur (Erişim Tarihi: 06/11/2025)

Maviş, N. (2019). *İslamcılığın Serüveni.* İstanbul: İşaret Yayınları.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, (1969). "Bosna-Hersek". Cilt 3. İstanbul: Sabah Yayınları.

Musaoğlu, F. B. (2019). *Türkiye'de İslamcı Söylemin İçeriden Eleştirisi: Abdurrahman Arslan Örneği.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi SBE.

Nasuh, M. (2019). Feth-i Bosna ve Yatsa. Afyoncu, Erhan (ed.). *Târîh-i Âl-i Osmân.* (268-269). İstanbul: TYEKB Yayınları.

Nasuhbeyoğlu, T. (2008). *Balkan Tarihine Genel Bir Bakış*. İstanbul: https://pusuladernegi.org/?p=200 (Erişim Tarihi: 05/07/2024)

Nehir Dergisi. (1993). Sayı: 1

Nehir Dergisi. (1993a). "Kız Öğrencilerinin Yürüyüşü: Al Yazmalım". Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 1, (4).

Nehir Dergisi. (1993b). “Taksim’de Bosna Mitingi”. Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 1, (5).

Nehir Dergisi. (1993c). “Ohri’de Balkan Konferansı ve İzlenimler”. Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 1, (28-29).

Özpıçak, S. (2008). *Bosna Hersek Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Barışı Destekleme Harekatındaki Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi SBE.

Öztuna, Y. (2004). *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasi Tarihi*. Cilt 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Radelic, Z. (2021). Yugoslavya’da Hırvatistan (1945-1991. Demir, Hakan (ed.). Muharrem Rahte (çev.). *Yugoslavya Tarihi (1918-1991).* (43-59). Ankara: Nobel Yayınları.

Raşid, S. (1993). “Boşnak Yaralıları Bir Daha Yaralamak”. Nehir Dergisi, Sayı/Cilt 4, (36).

Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür. Bora, Tanıl. Gültekingil, Murat (ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. Cilt 6. (217-231). İstanbul: İletişim Yayınları.

Subaşı, N. (2018). Erken Dönem İslamcılık ve İslami Yayıncılık. Sunar, Lütfi (ed.). *“İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler.* Cilt 1. (5-12). İstanbul: İlem İlmi Etüdler Derneği.

Şahin, S. (2020). *Din Siyaset İlişkilerine Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Diyanet Gazetesi ile İslamcı Dergilerin Mukayesesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi SBE.

Şervan, O. (1992). “Fetihler ve Sonrası”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 29, (8-11).

Şeyhanzade, M. S. (1989). “Röportaj: Hizb-i Kur’an ve Nurculuk Üzerine”. Dava Dergisi, Sayı/Cilt 7. (20-23).

Şirin Öner, N. A. (2013). Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti. Nurpeiis, Laziza (ed.). *Dram Sonrası Bosna*. (31-43). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Taşgetiren, A. (1992). “Ahlak ve Kardeşlik Sınavı”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 78, (3-5).

Taşgetiren, A. (1992). “Bugün Bosna İçin Ne Yaptın?”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 82, (3-5).

Topal, F. (2017). *1990’lı Yıllar Türk Siyasi Hayatında Temel Tartışmalar ve İslamcı Dergilerin Yaklaşımı: Yeni Zemin, Nehir, İzlenim Dergileri Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi SBE.

Topbaş, H. (1992). “Bosna-Hersek’e Gitmek Zor, Dönmek Daha Zor”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 82, (14-16).

Topcu, E. (2022). Bosna’da Osmanlı Hâkimiyeti (1463-1878) Topcu, Emel. Mulalić, Muhidin (ed.). *Bosna-Hersek Ekonomi ve Siyaset Çerçevesinde Ülke Analizi* (29-32). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Tuzcuoğlu, R. (1993). “Bosna Bülteni”. Altınoluk Dergisi, Sayı/Cilt 83, (9-11).

Türk Ansiklopedisi, (1955). “Bosna-Hersek”. Cilt 7. Ankara: Maarif Basımevi.

Türk, R. (2015). “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Örgütlenme Faaliyetleri”. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3. (99-131). https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/5470/74304#article_cite (Erişim Tarihi: 08/18/2024).

Usta, G. (2021). *1990 Sonrası Türkiye, Bosna- Hersek Ve Sırbistan İlişkileri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi SBE.

Uzun, M. B. (2023). *Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek’in İlhakı.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Uzun, M. B. (2023). *Laiklik Tartışmaları Bağlamında Altınoluk, Köprü ve İktibas Dergilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı’na Bakışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBE. (LEE).

Wiest, A. (2022). Balkan Krizi ve Yaklaşan Savaş. Uyar, Can. Cerit, Ali Kaan (ed.). Selçuk Uyar (çev.). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi.* (22-25). İstanbul: Kronik Yayınları.

Yıldırım, E. (2022). *İmparatorluk'tan Ulus Devlet'e İslamcılık-18. Yüzyıl'dan Günümüze 300 Yılın Tarihi*. Ankara: Varoluş yayınları.

Yılmazata, M. (2012). *Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

EKLER

Ek-1: Altınoluk Dergisi Fotoğrafları

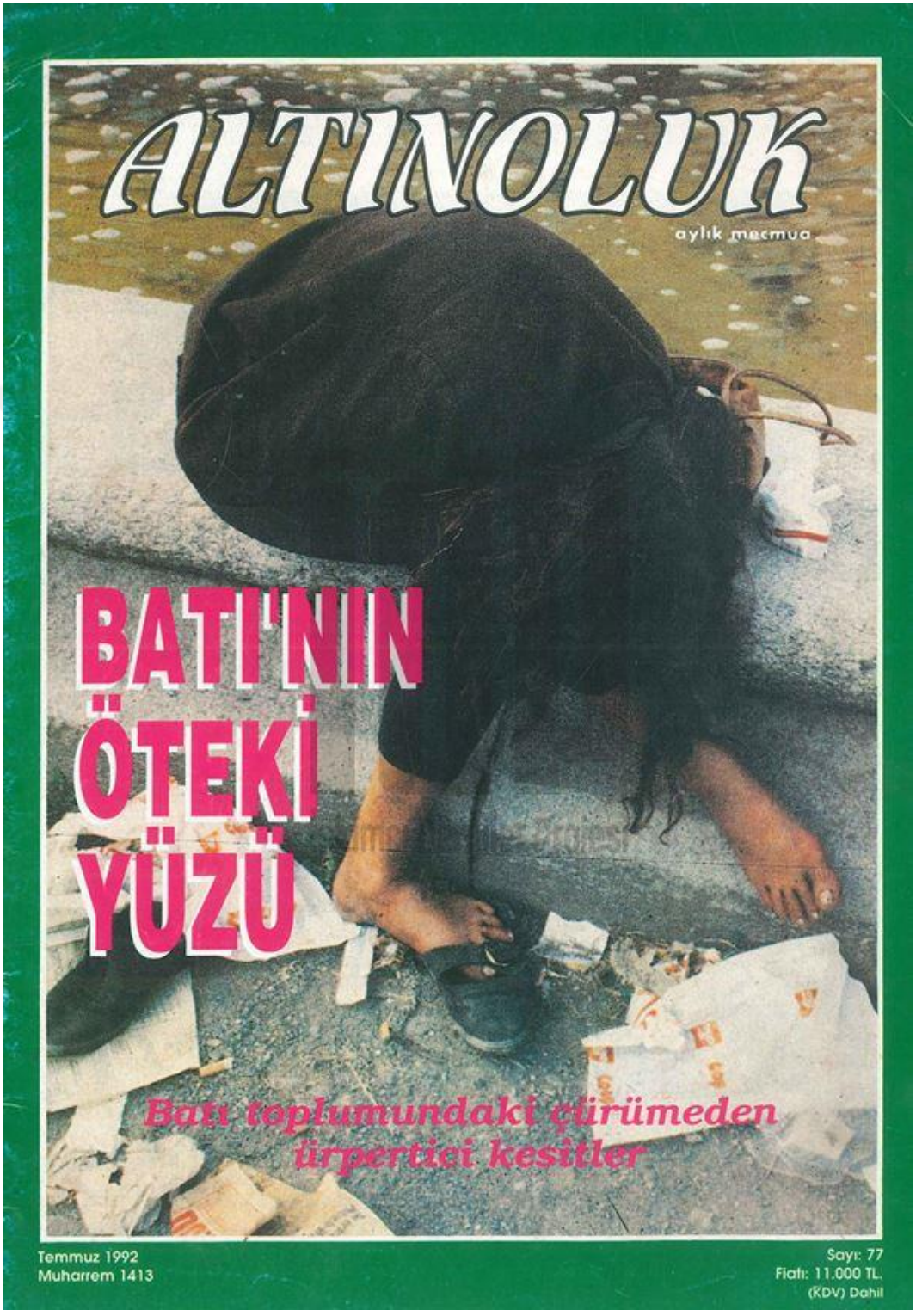

Foto-1: Altınoluk Dergisi'nin 77. sayısının Bosna-Hersek Savaşı ile ilgi kapak resmi.

Foto-2: Altınoluk Dergisi'nin 82. sayısının Bosna-Hersek Savaşı ile ilgi kapak resmi.

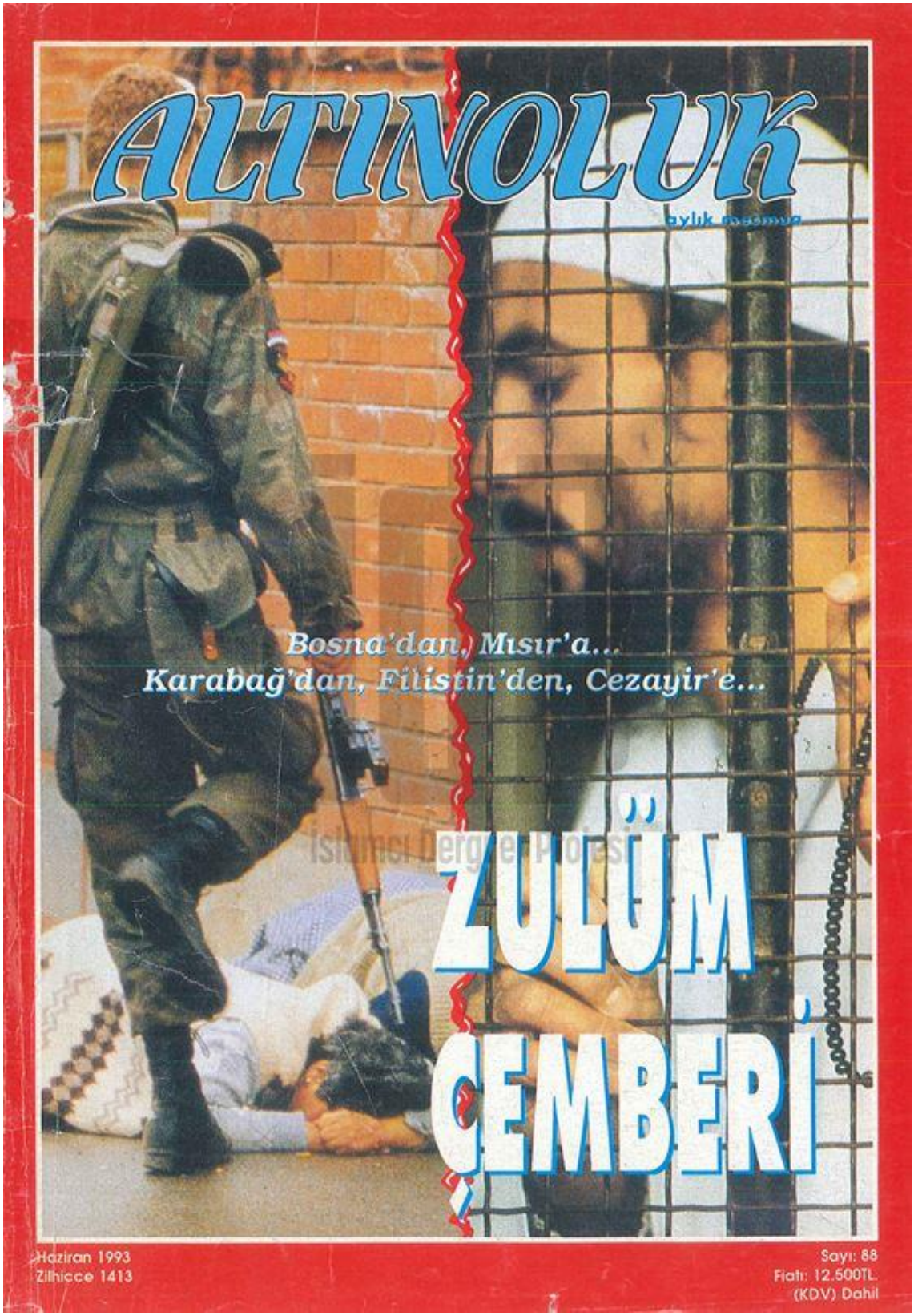

Foto-3: Altınoluk Dergisi'nin 88. sayısının Bosna-Hersek Savaşı ile ilgi kapak resmi.

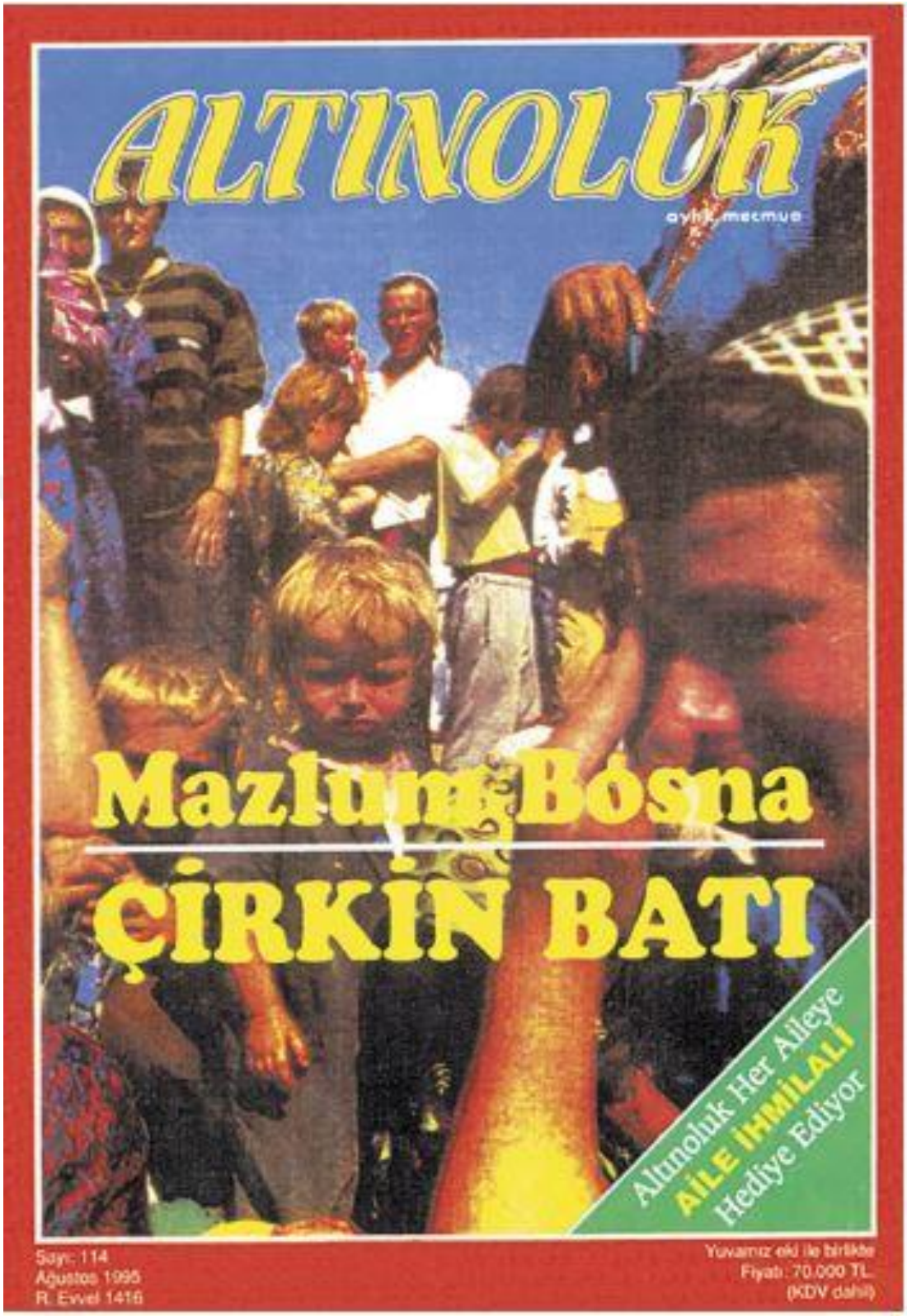

Foto-4: Altınoluk Dergisi'nin 114. Sayısının Bosna-Hersek Savaşı ile ilgi kapak resmi.

Ek-2: Nehir Dergisi Fotoğrafları

Kız öğrencilerin yürüyüşü

Al yazmalım

Bosna-Hersek'te Sırplar tarafından işlenen cinayetlerin yanısıra yaşanan sistemli ve yaygın tecavüzler Türkiye kamuoyunu ayağa kaldırdı. Ülkenin her yanında gösteriler, protestolar düzenlendi. Bunlardan biri ve belki de en anlamlısı, İstanbul'daki bazı ortadereceli okullardan kız öğrencilerin düzenlediği "al yazmalım" yürüyüş ve mitingiydi. Onbinin üzerinde öğrencinin başlarında al yazmalı başörtülerle katıldığı gösteri izleyenleri duygulandırdı. "Bosnalı bacım, benim acım", "Bosna'ya uzanan eller kırılsın", "Dualar kabul olsa, Bosna-Hersek kurtulsa" gibi sloganların atıldığı görkemli gösteriden sonra Bosna-Hersek'e gönderilmek üzere kan bağışında bulunuldu.

SUÇU MÜSLÜMAN OLMAK...

Taksim'de Bosna

Sezgin'in kırdığı pot!

Foto-1: Nehir Dergisi'nin 1. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

BOSNA-HERSEK TRAJEDİSİ

Avrupa'nın Tebrike Layık Tutarlılığı Yahut Bosna-Hersek Aynasında Maskelerin Düşüşü...

MUSTAFA ACAR

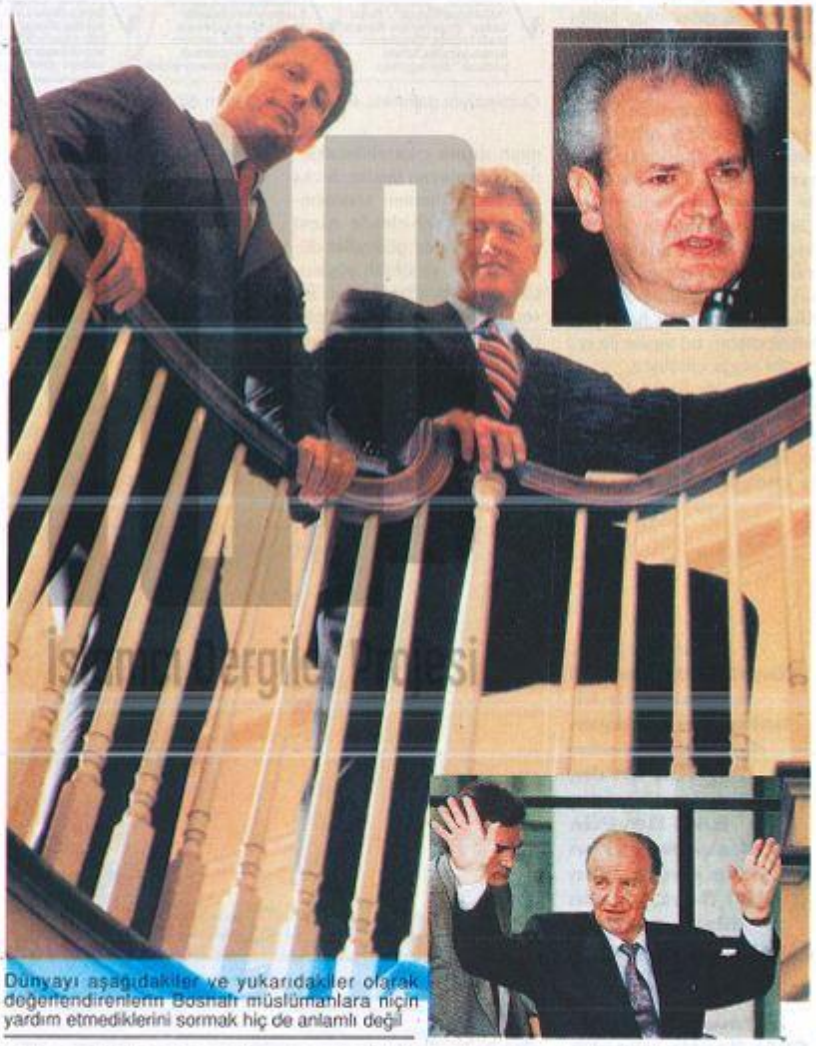

Dünyayı aşağıdakiler ve yukarıdakiler olarak değerlendirenlerin Bosnalı müslümanlara niçin yardım etmediklerini sormak hiç de anlamlı değil

Balkan yarımadası, tarihin erken dönemlerinden bu yana yeryüzünün en çalkantılı bölgelerinden biri olagelmiştir. Batı Trakya, Moro Yarımadası, Adriyatik'in kuzeyi ve Karadeniz'in batısından oluşan coğrafya istisnai dönemlerde istikrarlı bir görünüm sergilemiş, genelde ise bölgeye istikrarsızlık hakim olmuştur. Bölgede istikrarsızlık nedeni olan başlıca faktörler coğrafi, demografik ve sosyo-kültürel faktörler olarak sıralanabilir.

En başta bölgenin engebeli, dağlık, girintili çıkıntılı coğrafi yapısı tek bir siyasi gücün egemenliğini kolaylaştırıcı özellikte değildir. Bölgede siyasi egemenlik kurmak kolay olmadığı gibi, bir şekilde kurulmuş egemenliği uzun süre koruyabilmek de bir o kadar zordur. Daha da önemli bir faktör, yapısıdır. Balkanlar'da kurulu devletleri şöyle bir hatırlamak bu konuda yeterince fikir vericidir: Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek. Özerk bölge niteliğindeki Sancak ve Kosova, -hatta Trakya kesimi dikkate alınarak Türkiye de eklenmek suretiyle bu liste daha da uzatılabilir. Benzer şekilde bölgede yaşayan nüfusun etnik ve dinsel dağılımı da mozayik özelliğini pekiştirir niteliktedir. Türkler, Yunanlılar, Makedonlar.. Kısacası Balkan Yarımadası çok çeşitli etnik ve dinsel kökenlere mensup insan topluluklarının ya dip dibe, ya da çoğu yerde olduğu gibi iç içe yaşadığı ilginç, çözümlenmesi zor bir coğrafyadır.

Balkanlarda istikrarsızlık nedenlerinden biri de etnik ve dinsel çeşitliliğin, bölgede yaşayan halklar arasına asırlık düşmanlıklar, kan davaları ve ideolojik gerginlikler sokmuş olmasıdır. Özellikle Fransız ihtilalinden sonra milliyetçilik akımının güçlenmesi ve tek bir etnik unsura dayalı milli devlet anlayışının öne çıkması Balkanları sonu gelmez çekişmelerin kucağı-

Foto-2: Nehir Dergisi'nin 1. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Boşnak yaralıları bir daha yaralamak

SENA RAŞİD

Sırpların ondokuz ay önce Müslümanlara karşı başlattıkları soykırım, tüm dünyanın gözleri önünde sürüyor. NATO, Birleşmiş Milletler ve diğer ehl-i küfrün onüçüncü Haçlı Seferi rühuyla yaklaştıkları ve müdahale, yardım, ah-vah palavralarıyla sevinerek göz yumdukları bu adaletsiz, namerd soykırım, Boşnak Müslümanlara tarihin benzerini yazmadığı acıları yaşatıyor. Bosna-Hersek'de asla bir İslâm Devleti kurdurmamaya, tek bir Müslüman bırakmamaya, İslâm Medeniyeti'ne ait her şeyi kökünden kazımaya and içmiş bir gürûh kadın-çocuk-yaşlı demeden Müslüman kimliği taşıyan her insanı akılalmaz işkencelerle öldürüyor. Nazi kamplarını aratmayan zulmüyle Müslümanları aç-susuz-hasta bırakarak duyulmamış işkencelere tabi kılıyor. Doymuyor... 35 binin üzerinde Boşnak kadının - 12 yaşındaki kız çocuğundan, 70 yaşındaki nineye kadar - ırzına geçiliyor. Kadınlar hamile kalıncaya ve çocuklarını düşürebilecekleri müddet dolduncaya kadar kamplarda tutularak, bu melâneti sürdürüyorlar. Tâ ki Sırp piçlerini doğursunlar. Doymuyorlar... Onyedibine yakın Boşnak yavru, Sırp-Hırvat bombası, tetiği altında yürek taşıyan herkesi derin acılara sokarak yaralanıyor, o melek bakışlarını dünyaya yumuyor.

Bosna'da hanesinden şehid çıkmayan, ailesinde eli kolu, bacağı kopmayan, bombardıman altında yüzü-gözü yanmayan insan yok gibi... Şehidler Rablerine kavuştu ama geride kalanların dramı bütün vehâmetiyle sürüyor. Yaralılar, ailelerini, yurtlarını terketmek zorunda kalan mülteciler... En önemlisi Bosna'da yiğitçe direnen mücahidleri ve çaresiz halkı yutmaya çalışan acımasız kış. Yiyeceksiz, giyeceksiz, yakacaksız... Silahsız... Göz göre göre ölüm bu. Başka bir açıklaması yok.

Türkiye'nin ise, tüm dışişlerinde olduğu gibi Bosna'ya bakışında da Batıya endeksli, "Batı ile beraber hareket etme" politikası ilk günden bugüne değişmedi. Batı ise Bosna'ya Sırplarla beraber bakıyor, kalbi Sırplarla atıyor! Hükümetlerin duyarsızlığı o denli ki; Bosnalı Müslümanların katline seyirci kalan hükümetlerini kınayarak istifa eden bir Alman Posta Bakanı Schwarz Schilling ya da Amerikan Dışişleri Görevlisi kadar olamadılar. Zatları karınlarında işkembeden de fazla genişleyebilen bir şey taşıyor olmalılar...

Tabii bu arada kamuoyuna karşı da bazı jestler gerekliydi. Bu meyanda 19 Ağustos 1993 günü 81 Bosnalı gazi

uçakla İstanbul'a getirildi ve İstanbul'un çeşitli hastanelerine (Beyoğlu, Yedikule, Bakırköy Ruh-Sinir, Şişli Etfal, Taksim, Balta Limanı) dağıtıldı. Akabinde; açılışında Çiller'in de bulunduğu Bahçelievler'deki Bosna Hastanesi devreye sokuldu. Burada da 79 kişinin tedavi ve bakımı yapılacaktı. Hastaneyi ziyaretimizde de gördüğümüz gibi, çoğunun tek ya da iki bacağı, kolu yok, kanser olanlar, başka iç hastalıkları, ürolojik bozuklukları olanlar var. Gerek ziyaretimiz esnasında, gerek sonradan basına yansıyan yönüyle malesef binbir gösterilerle açılan hastanede aylarca su bile akmamıştır. Hastalar banyosuz, tedavisiz, mağdur durumda kalmıştır. Gönüllü elemanlardan oluşan hastane personeline maaş ödenmemiştir. Bu ilgisizlik ve tedavi görememe hali Bosnalı yaralıları sinirsel olarak yıpratmakta ve hastane ortamını gerginleştirmektedir.

Gerek yaralıların Türkiye'ye getirilmesinde, gerek sonrasında, hastaların ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında etkin rol alan Bosna Dayanışma Grubu'nun, yakın zamanda, eski Sağlık Bakanı Rıfat Serdaroğlu'na yaralı ve hastaların durumu ve hastane ortamı ile ilgili olarak sundukları raporda; hastanedeki idari boşluğa, kimin hangi görev ve sorumluluğu taşıdığını bilemeyişinin yol açtığı ifade edilmiştir. Aylardır ücret alamayan Boşnak personelin yol ücreti ve cep harçlıkları da yine cüz'i miktarda da olsa Bosna Dayanışma Grubu tarafından karşılanmaktadır.

Sağlık malzemeleri ve araç-gereç noktasındaki eksikliklerin ferdi çabaları aştığının belirtildiği raporda, hasta ve yaralıların hastaneye nakli üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen istikrarlı bir tıbbi müdahale ve tedavi programları yapılamadığı gibi, rutin vizitlerin de doğru-dürüst gerçekleşmediği; yaklaşık yarısı taburcu edilebilecek durumdaki Boşnak hastaların bu tür aksaklıklar ve psikolojik durumlarının hassasiyeti (on dört aydır ailelerinden ayrılar) sebebiyle, tedavisi tamamlanan hastaların hastaneden başka bir yere nakledilmemesi halinde ciddi disiplin problemleri çıkarabilecekleri de ifade edilmektedir.

Türkiye ve Türkiyeli Müslümanlar; bazı kuruluşlar ve Bosna'nın İslam'ın Avrupa'daki son kalesi olması hasebiyle İslâm açısından manevi ve stratejik önemini, bu savaşın bir Müslüman-Haçlı savaşı olduğunun idrakinde kişiler dışında "Bosna Cihadına Ensarlıktan" sınıfta kalmıştır. Öyle ki cüz'i miktardaki yaralılar ülkemize gelirken cennete geldiklerini, Türkiye'nin bu insanlığını hiçbir zaman unutmayacaklarını ifade ederlerken, bugün **"Sokaklara çıkıp, dilenip, kazandığım parayla ülkeme gideceğim"** diyecek hale geldiler (2.5.10.1993-Zaman)

Bu içleri yara, dışları yara, Allah'ın (c.c.) en ağır imtihanlarından geçen insanların yarasına bir merhem koyamaz, kardeşim deyip sarılamazsak, yarın "merhametlilerin en merhametlisi olan"dan merhamet istemeye yüzümüz tutar mı acaba?

Foto-3: Nehir Dergisi'nin 4. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Ek-3: İktibas Dergisi Fotoğrafları

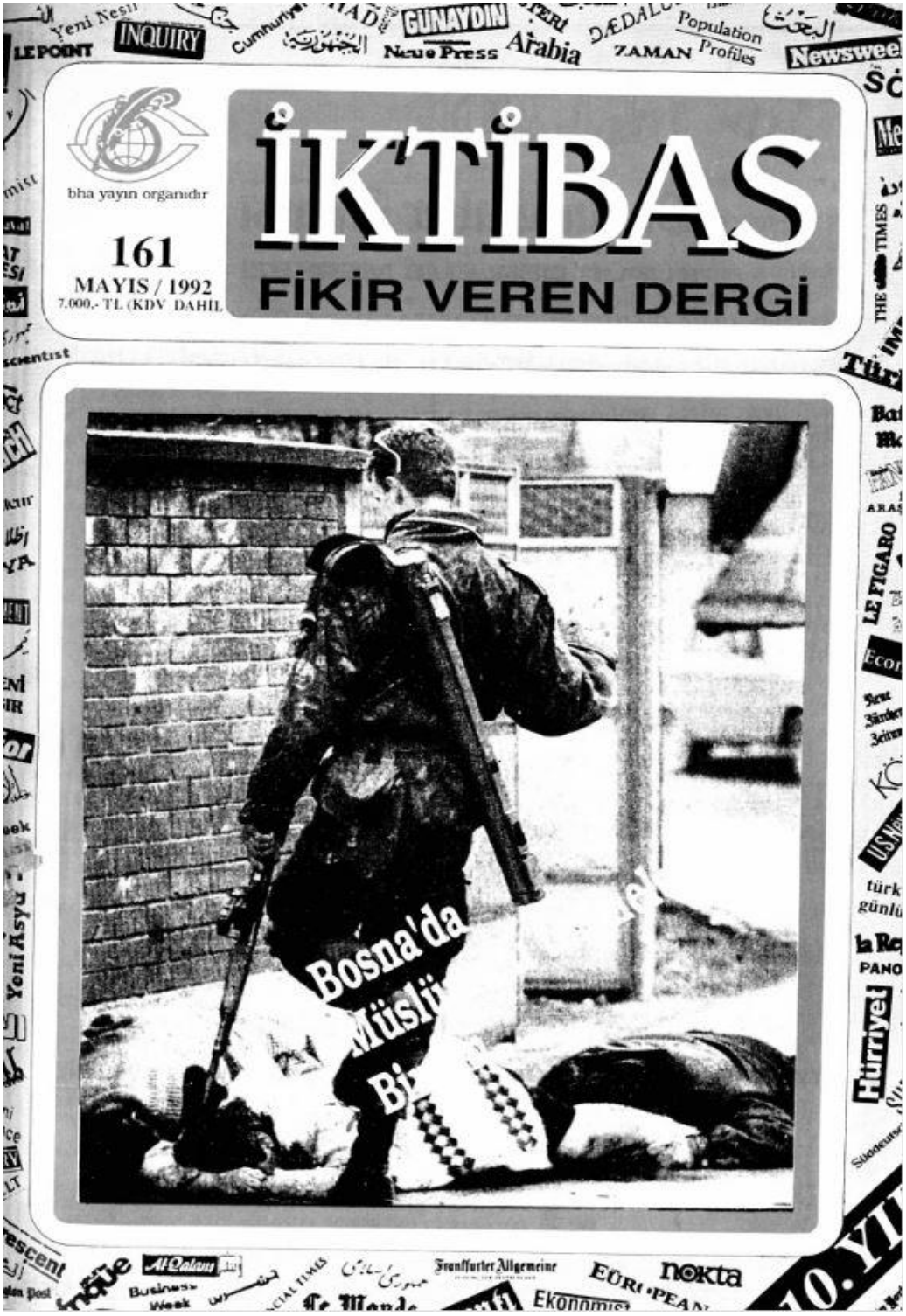

Foto-1: İktibas Dergisi'nin 161. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Foto-2: İktibas Dergisi'nin 165. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Foto-3: İktibas Dergisi'nin 168. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Foto-4: İktibas Dergisi'nin 191-192. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Ek-4: Dava Dergisi Fotoğrafları

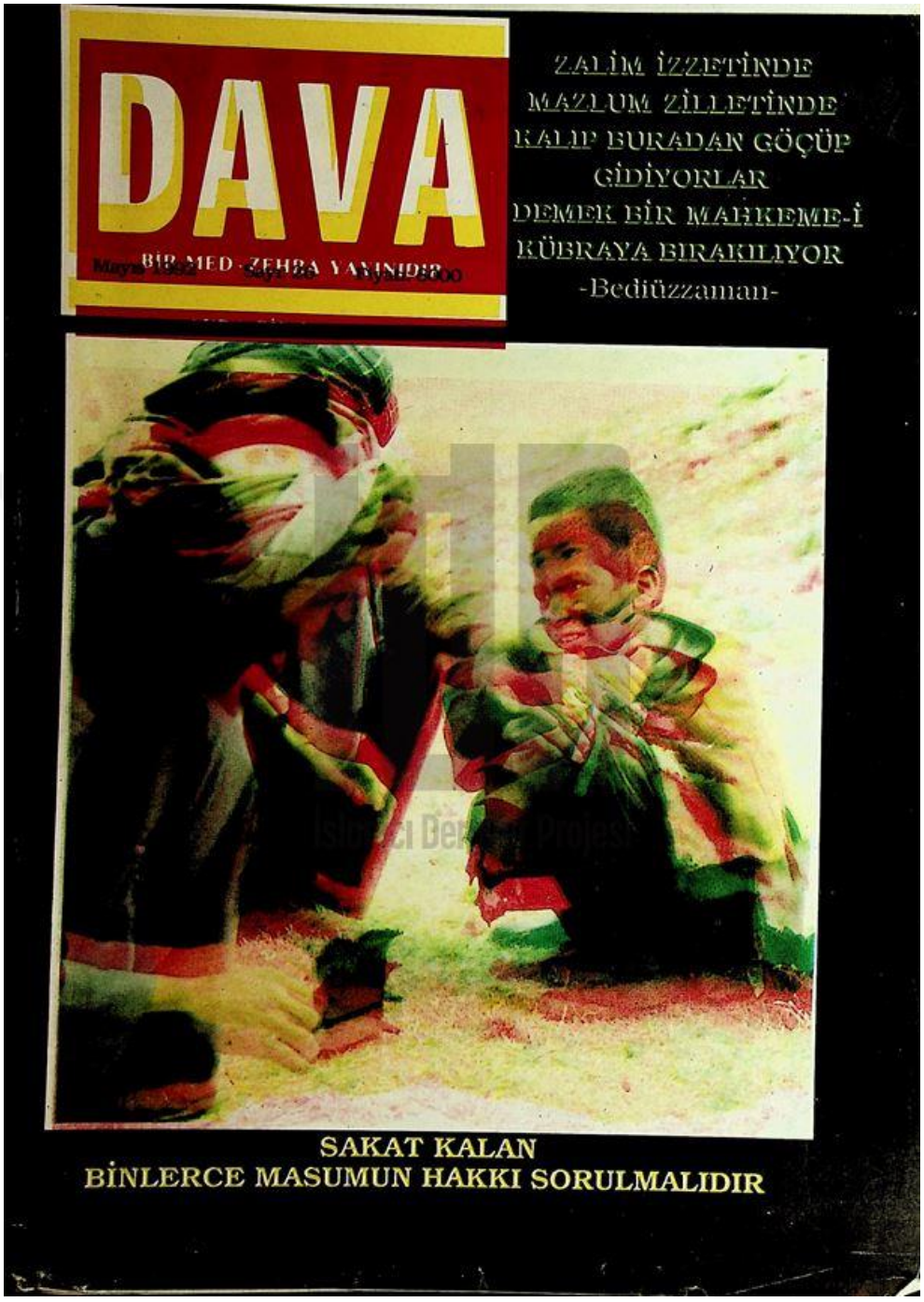

Foto-1: Dava Dergisi'nin 26. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Foto-2: Dava Dergisi'nin 29. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

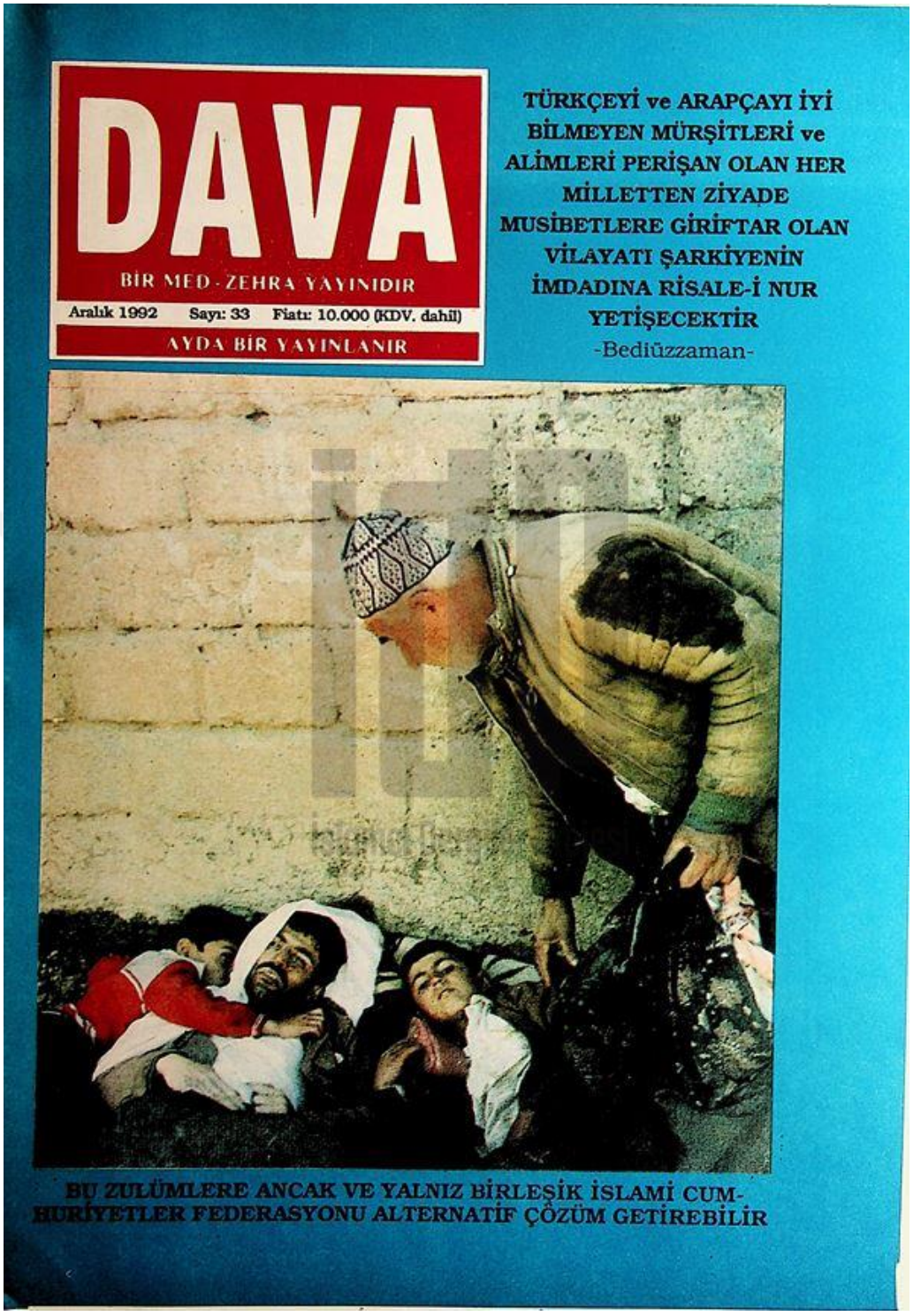

Foto-3: Dava Dergisi'nin 33. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

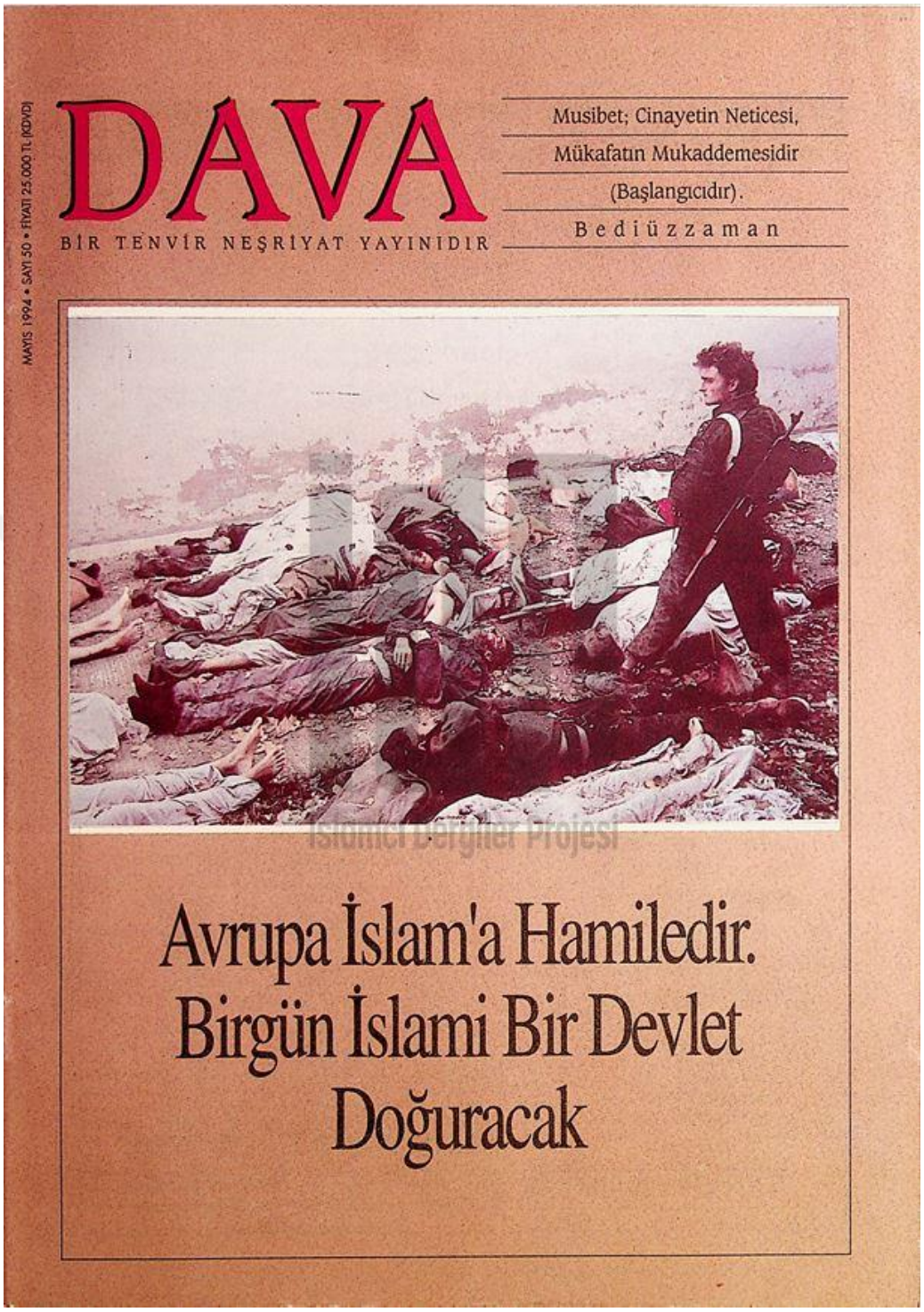

Foto-4: Dava Dergisi'nin 50. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

Ek-4: Diyanet Dergisi Fotoğrafları

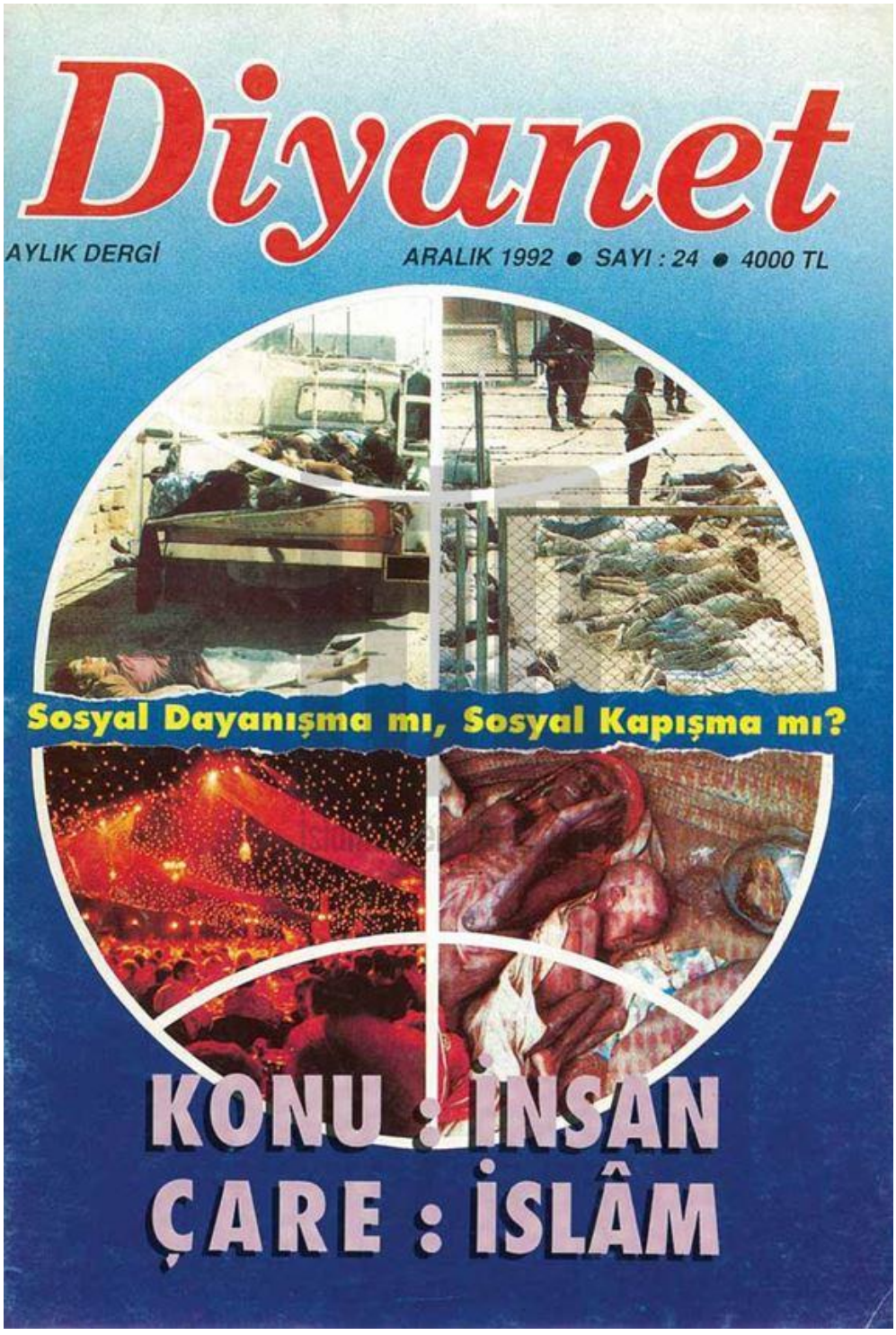

Foto-1: Diyanet Dergisi'nin 24. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.

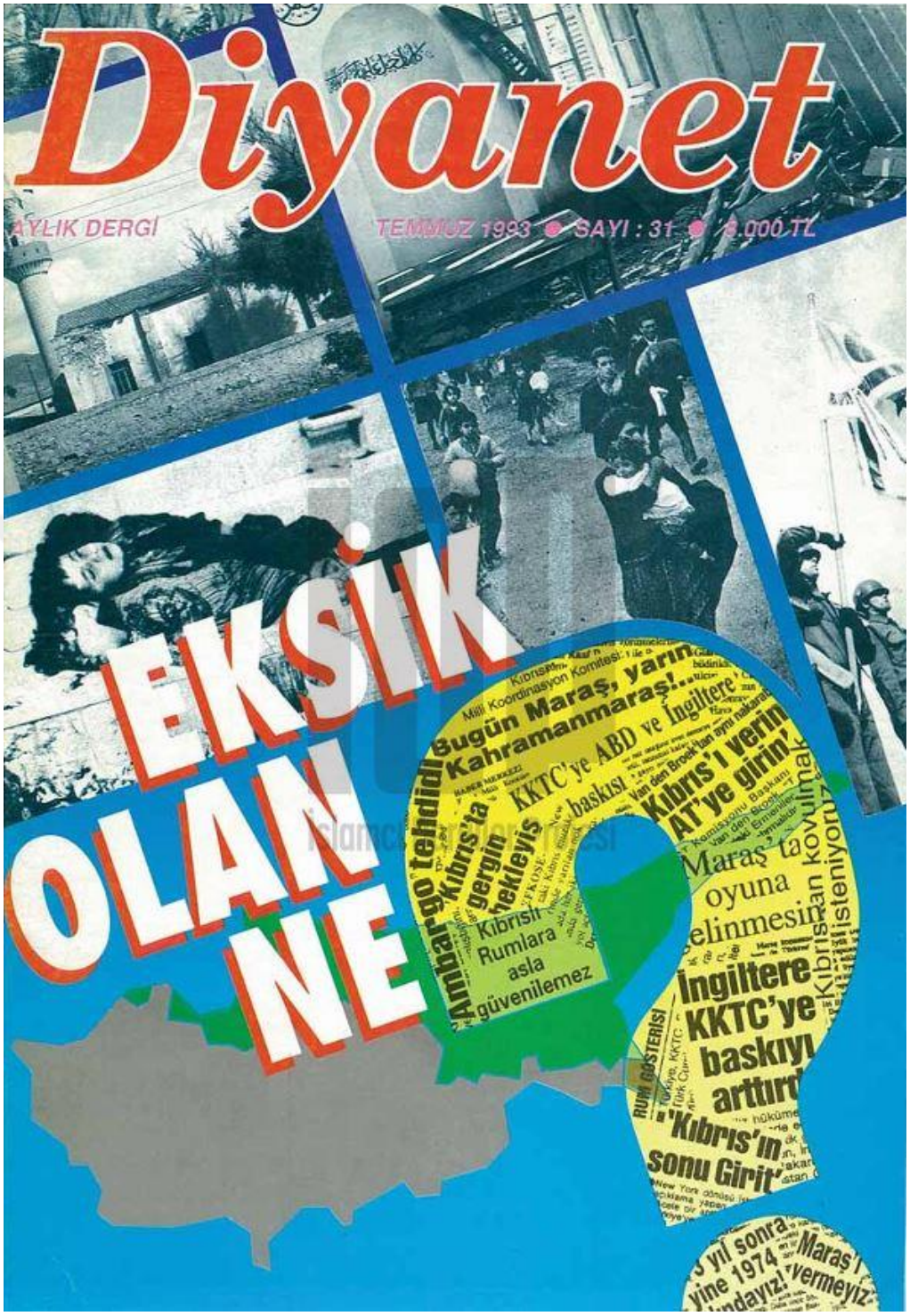

Foto-2: Diyanet Dergisi'nin 31. sayısının Bosna-Hersek Savaşı konusu ile ilgi resmi.